

**2001 SÖZLEŞMESİ BAĞLAMINDA
UNESCO'NUN SUALTİ KÜLTÜR MİRASININ
KORUNMASINA YAKLAŞIMI VE İKLİM
DEĞİŞİKLİĞİNİN ETKİLERİ**

Yüksek Lisan Tezi

Pınar KARAÇAY

2025

Eskişehir

**2001 SÖZLEŞMESİ BAĞLAMINDA UNESCO’NUN SUALTI KÜLTÜR
MİRASININ KORUNMASINA YAKLAŞIMI VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN
ETKİLERİ**

Pınar KARAÇAY

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU HUKUKU BÖLÜMÜ
MİLLETLERARASI HUKUK ANABİLİM DALI**

Danışman: Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü / Graduate School

MAYIS 2025

Eskişehir

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Pınar KARAÇAY'nın 2001 Sözleşmesi Bağlamında Unesco'nun Sualtı Kültür Mirasının Korunmasına Yaklaşımı ve İklim Değişikliğinin Etkileri başlıklı tezi.../.../2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, Kamu Hukuku Bölümü Milletlerarası Hukuk Ana Bilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı Adı Soyadı İmza

Üye (Danışman):	Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU	
Üye	: Dr.Öğr.Üy. Mukaddes KORKMAZ SÜRER	
Üye	: Dr.Öğr.Üy. Figen TABANLI	

Prof. Dr. Nafiz Öncü CAN.
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

2001 SÖZLEŞMESİ BAĞLAMINDA UNESCO’NUN SUALTI KÜLTÜR
MİRASININ KORUNMASINA YAKLAŞIMI VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN
ETKİLERİ

Uluslararası hukukta çeşitli sözleşmelerde doğrudan sualtı kültürel mirası kavramı kullanılmaksızın, sualtı kültürel mirası olduğu kabul edilen bir kısım değerlere atıfla çeşitli koruma hükümlerine yer verilmiştir. Bununla birlikte sualtı kültürel mirası kavramı, uluslararası sözleşme bazında ilk kez UNESCO tarafından kabul edilen 2001 tarihli Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme ile kullanılmıştır. Bu Sözleşmenin doğrudan sualtı kültürel mirasının korunması amacı doğrultusunda düzenlenmesi nedeniyle öncelikle sözleşmenin kabulüne kadar olan süreçte sualtı kültürel mirasına yönelik ve bu sözleşmenin içeriğine etki eden düzenlemeler incelenecek, akabinde Sözleşme ile benimsenen sualtı kültürel mirasının korunması rejimi irdelenecektir. Devamında, günümüzde etki ve sonuçlarıyla yoğun çalışmalara konu olan iklim değişikliğine ilişkin düzenlemeler incelenecek, Birleşmiş Milletler bünyesindeki yaklaşım açıklanacaktır. Akabinde iklim değişikliği ve sualtı kültürel mirasının birleştiği uluslararası hukuk çalışmaları incelenecek ve neticeten mevcut sualtı kültürel mirasının korunmasına dair UNESCO rejiminin iklim değişikliği bağlamında yeterli olup olmadığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sualtı Kültürel Mirası, İklim Değişikliği, Tüzük, UNESCO, ICOMOS.

ABSTRACT

**UNESCO'S APPROACH TO PROTECTION OF UNDERWATER CULTURAL
HERITAGE IN THE CONTEXT OF THE 2001 CONVENTION AND IMPACTS
OF CLIMATE CHANGE**

In International Law, various protection provisions have been included in various agreements without directly using the concept of underwater cultural heritage by referring to some values accepted as underwater cultural heritage. Although, Underwater Cultural Heritage Concept was used for the first time on an international agreement basis with the Convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage dated 2001, which was accepted by UNESCO. Because this Convention is regulated with direct purpose of protection of underwater cultural heritage, firstly, all the regulations on underwater cultural heritage in the process until the adoption of the convention and the regulations affecting the content of this convention going to be examined, and then the regime of protection of underwater cultural heritage adopted by the convention going to be examined. Afterward the framework regarding climate change which is the subject of intensive studies with its current effects and consequences, going to be analyzed and the approach in the United Nations going to be explained. Then, international law activities related with climate changes and underwater cultural heritage going to be analyzed and then as a result, it going to be discussed that the current regime which adopted by UNESCO for the protection of underwater cultural heritage is sufficient in contest of climate change.

Keywords: Underwater Cultural Heritage, Statute, Climate Change, UNESCO, ICOMOS.

02/05/2025

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “Bilimsel İntihal Tespit Programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Pınar KARAÇAY

İÇİNDEKİLER

Sayfa

2001 SÖZLEŞMESİ BAĞLAMINDA UNESCO’NUN SUALTI KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASINA YAKLAŞIMI VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ETKİLERİ.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. SUALTI KÜLTÜREL MİRASI KAVRAMI	3
1.1 Kültür-Kültür Varlığı- Kültürel Mirası Kavramları ve Kapsamları	3
1.2 Sualtı Kültürel Mirası Kavramı	6
İKİNCİ BÖLÜM	
2. ULUSLARARASI HUKUKTA SUALTI KÜLTÜREL MİRASININ KORUNMASININ TARİHSEL GELİŞİMİ	11
2.2 2001 Tarihli UNESCO Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına Dair	11
2.2.1 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi.	13
2.2.2 1996 tarihli ICOMOS Tüzüğü.....	17
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. UNESCO’NUN BENİMSEDİĞİ SUALTI KÜLTÜREL MİRASININ KORUNMASI REJİMİ VE GÜNCEL SORUNLAR.....	18
3.1 Sözleşme Kapsamındaki Faaliyetler	19
3.2 Sualtı Kültürel Mirası Korunması Genel İlke ve Hedefler	22
3.3 Deniz Alanlarının Niteliğine Göre Koruma	25
3.3.1 İç Sular, Takımada Suları ve Karasularındaki sualtı kültürel mirası bakımından	25
3.3.2 Bitişik Bölgede yer alan sualtı kültürel mirası bakımından	26
3.3.3 Münhasır Ekonomik Bölge ve Kıta Sahanelğinde sualtı kültürel mirası bakımından	27
3.3.4 Bölge/Alan’da sualtı kültürel mirası bakımından	30
3.4 Genel Düzenlemeler	31
3.5 Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına İlişkin Güncel Sorunlar	32

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE ULUSLARARASI HUKUKTAKİ GELİŞİMİ 36

4.1 İklim Değişikliği Kavramı 36

4.2 Uluslararası Hukukta İklim Değişikliği 38

4.2.1 Stockholm Konferansı ve Bildirisi 38

4.2.2 I. Dünya İklim Konferansı ve Dünya İklim Programı 39

4.2.3 Villach Konferansı ve Viyana Sözleşmesi 40

4.2.4 Montreal Protokolü 41

4.2.5 Brundlant Raporu ve Sürdürülebilir Kalkınma 42

4.2.6 Rio Konferansı ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 42

4.2.7 Kyoto Protokolü 50

4.2.8 Paris Anlaşması 55

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SUALTİ KÜLTÜREL MİRASI VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ 58

5.1 İklim Değişikliği ve Kültürel Miras 58

5.2 İklim Değişikliğinin Sualtı Kültürel Mirasına Etkileri 60

5.3 İklim Değişikliğinin Sualtı Kültürel Mirasına Etkilerine İlişkin Uluslararası Çalışmalar 63

5.3.1 UNESCO ve Dünya Miras Komitesi 63

5.3.2 ICOMOS çalışmaları 68

5.3.3 IPCC Raporlarında sualtı kültürel mirası 69

5.3.4 Kültür, Miras ve İklim Değişikliği Uluslararası Ortak Sponsorlu Toplantısı (ICSM-CHC). 70

SONUÇ 72

KAYNAKÇA 77

GİRİŞ

Sualtı kültürel mirası, kültürel mirasın bir parçası olmakla birlikte, sualtı kültürel mirasının uluslararası alanda korunması kültürel mirasa göre daha geç gerçekleşmiştir. Sualtı kültürel mirasının korunması, 1996'da bir Tüzük konusu olmuş, 2001 yılında bir uluslararası sözleşmeye konu olmuştur. 2001 tarihli bu Sözleşme gerekli şartların sağlanmasıyla ancak 2009 yılında yürürlüğe girebilmiştir. Sualtı kültürel mirasının, kültürel mirasa oranla erişilebilirliği daha maliyetli, teknik çalışmalara bağlı olduğundan halen çeşitli sorunları çözümüne ihtiyaç duyulan bir alan olmuştur. Tez çalışması kapsamında, sualtı kültürel mirasının korunmasında mevcut sistem incelenmiş, sualtı kültürel mirasının güncel riskleri, mevcut koruma sistemi, mevcut sistemin yeterli olup olmadığı araştırılmıştır. Tez çalışmasında, yorumlayıcı yaklaşımla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

UNESCO bünyesinde oluşturulan mevcut sistemin, sualtı kültürel mirasını, öncelikli olarak yasa dışı ticarete konu olmaktan korumaya yönelik olduğu görülmekle birlikte, bir kısım doğal risklerden koruma noktasında yeterliliğinin tartışıldığı anlaşılmıştır. Bu risklerin başında da neredeyse her alanda belli risklerin oluşmasına neden olan insan kaynaklı iklim değişikliğinin bulunduğu görülmüştür. Araştırmaların neticesinde, sualtı kültürel mirasının, korunması noktasında yoruma ve geniş bir uygulama alanı sağlamaya yönelik düzenlemeler benimsenmekle birlikte, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin önlenmesi ya da ortadan kaldırılması noktasında, uluslararası alanda kabul oluşturacak herhangi bir belgenin bulunmadığı görülmüş, bu alanda mevcut tespitler incelenmiş, çözüm yöntemleri araştırılmıştır. Geleneksel aşamada iklim değişikliğinin etkileri ile sualtı kültürel mirasının etkileşiminin belirlenmesinden sonra, arkeoloji, tarih, fizik, kimya, biyoloji, mühendislik bilimleri, mimarlık gibi birçok alanda yapılacak incelemeler neticesinde belirlenen/önerilen teknik ve uygulamaların, uluslararası alanda mümkün olduğunca fazla devletin katılımı ile hukuki temel oluşturularak benimsenmesinin sağlanması gerektiği düşünülmektedir. UNESCO bünyesinde, sualtı kültürel mirasının iklim değişikliğinin neden olduğu risklerden korunması gerektiği ve mevcut düzenlemelerin yetersiz olduğu anlaşılmakla ve çalışma grupları oluşturularak araştırmalar yapılmaktadır. Bununla birlikte geleneksel aşama, bilimsel ve teknik durum değerlendirmelerinin yapılması noktasında olup karar alma ve hukuki bir metin oluşturma

sürecinin hızla tamamlanması gerektiği açıktır. Henüz başlanan disiplinlerarası çalışmaların sualtı kültürel mirası bakımından da detaylı bir şekilde genişletilmesi yerinde olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.SUALTI KÜLTÜREL MİRASI KAVRAMI

1.1 Kültür-Kültür Varlığı- Kültürel Mirası Kavramları ve Kapsamları

Kültür, dinamik bir kavram olup tarihsel süreç içinde kavramsal içeriği değişmiş, soyut bir içerik kazanmış, zamana göre değişimi varlığını korumasını da sağlamıştır. (Oğuz, 2011, s. 137). Kültür kavramının farklı tanımları bulunmakla birlikte, çalışma konusu bağlamında, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization UNESCO) Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi'nde;

En geniş anlamıyla kültür, bir toplumu ya da toplumsal bir grubu tanımlayan belirgin maddi, manevi, zihinsel ve duygusal özelliklerin bileşiminden oluşan bir bütün ve sadece bilim ve edebiyatı değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini, insanın temel haklarını, değer yargılarını, geleneklerini ve inançlarını da kapsayan bir olgu olarak tanımlanmıştır (Oğuz, 2011, s. 128; UNESCO, 1982, s. 41).

Kültür varlığı, kültürel değer barındıran varlıkların tanımı tarihsel süreç içinde eser kavramından yola çıkarak tanımlanmaya çalışılmış ve günümüzde kültürel miras kavramının farklı türleri bağlamında tanımı ve kapsamı değişmiş ve genişlemiştir. Korunması amaçlanan, sözleşme konusu varlık veya değerlerin özellikleri, kültür varlığı kavramının kapsam ve tanımını değiştirmiştir.

Kültür varlığı ifadesi, uluslararası hukukta yasal bir bağlamda ilk olarak 1954 tarihli Lahey Silahlı Çatışma Durumlarında Kültür Varlıklarının Korunması Sözleşmesi'nde kullanılmıştır. (Prott & O'Keefe, 1992, s. 312) 1954 tarihli Sözleşmenin kültür mallarının tarifine yönelik 1. maddesinde, menşe ve sahiplerine bakılmaksızın, mimari, tarihi anıtlarla sanat anıtları, arkeolojik değerlerdeki yerler, bütünü itibarıyla tarihi veya artistik yapı toplulukları, sanat eserleri, el yazmaları, kitap ve başkaca tarihi, artistik veya arkeolojik değer taşıyan eşya, sayılan değerlerden oluşan bilimsel koleksiyonlar ile önemli kitap, arşiv, sanat eserlerinin aslına uygun koleksiyonları ve bunlara benzer menkul ve gayrimenkul malların kültür malı niteliğinde olduğu benimsenmişti. (1954 Lahey Sözleşmesi). Bu sayılan malların korunduğu veya sergilendiği müze, kitaplık, arşiv deposu gibi yerler ile silahlı çatışma halinde kültür mallarının korunduğu sığınaklar ve kültür mallarını içine alan anıt merkezleri de kültür malı kapsamında kabul edilmiştir (1954 Lahey Sözleşmesi). Bununla beraber 1970 tarihli Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak

Tedbirlerle İlgili Sözleşme'nin 1. maddesinde kültürel varlık kavramı ile tanımına yer verilmiştir. (1970 Tarihli Sözleşme) Bu maddede, kültürel varlık kavramı, bazı kültür malları kategorilerinin sayılarak, arkeoloji, tarih sanat ve bilim için önemli olan doğal veya insan yapısı nesneler şeklinde, sınırlı sayıda olmaksızın kalemler halinde belirtilmiştir. (Akipek, 1999, s. 20-32; 1970 Tarihli Sözleşme) 1970 Tarihli Sözleşmeyle, belli kategoriler belirlenmiş ise de madde ile bu kategorilerde yer alan türden malların hangilerinin kültür varlığı sayılacağı hususu her bir taraf devletin kendisine bırakılmıştır. (Akipek, 1999, s. 32)

Kültürel miras kavramı, kültür varlığı kavramından daha geniş nitelikte bir kavram olup öncelikle savaş zamanlarında kültür mallarının korunmasını, barış zamanlarında ise kültür mallarının yasadışı bir şekilde ihraç ve ithal edilmemesini kapsamaktadır (Alparlan, 2018, s. 15). Bununla birlikte, tarihsel süreç içerisinde izleyen yıllarda, arkeolojik eserlerin, doğal ve kültürel mirasın da korunmasını içerecek şekilde genişletilmiş; yakın tarihte ise buna sualtı kültürel mirası ve son olarak somut olmayan kültürel miras uluslararası hukukun koruma alanına dahil edilmiştir. (Alparlan, 2018, s. 15) Kültürel miras kavramına yönelik olarak Forrest, kültürel mirasa verilen değerin kültürel mirası koruma şeklini belirlediğine işaret etmiş, kültürel mirasa atfedilen ve onu korumaya değer görülmesine neden olan değerin tarihi, arkeolojik, kamusal, kültürel, sosyal ve benzer nitelikte rekabet halinde olan ve göreceli nedenler olabileceğini belirtmiştir (Forrest, 2010, s. 3-4). Bu kavram uluslararası Sözleşmeler bazında ilk kez UNESCO tarafından hazırlanan 1972 tarihli Birleşmiş Milletler Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde tanımlanmıştır (1972 Tarihli Sözleşme, md:1). Kültürel miras kavramının ve kapsamının tartışıldığı ve evrildiği ortamı UNESCO sağlamış ve bünyesinde yapılan hukuki düzenlemelerde konu odaklı özel tanımlamalar ve kavramlar benimsemiştir. (Alparlan, 2018, s. 31)

Kültürel miras, kapsamı çok geniş olan ve genişlemeye de devam eden bir kavramdır. Taşınır, taşınmaz birtakım nesneler, batıklar, sualtında bulunan antik kentler, el sanatları, gelenekler, doğal sit alanları kültürel mirasın farklı boyutlarına yönelik örnekleri oluşturmaktadır. Kültürel mirasın niteliğine göre çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bu sınıflandırmalar, öncelikle kategorilerin oluşturulup kültürel mirasın türüne göre bu kategorilerin altında sıralanmasıyla oluşmuş sınıflandırmalar değildir. Bu sınıflandırmalar, kültürel mirasın zaman içinde değişen ve genişleyen kapsamı

dolayısıyla bir yönüyle kendiliğinden oluşmuş bir sınıflandırma olmuştur. Şöyle ki; genel bir sınıflandırma ile öncelikle somut, somut olmayan, doğal ve sualtı kültürel mirası olmak üzere dört farklı sınıf bulunmaktadır (UNESCO, tarih yok; UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, Kültür, tarih yok). Dünya kültürel mirası ile doğal miras alanları, somut kültürel miras kapsamında olup 1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme ile korunmaktadır. 1972 tarihli bu sözleşme ile olağanüstü/istisnai evrensel değere sahip olma kriteriyle kültürel ve doğal miras tanımı yapılmış ve koruma altına alınmıştır (1972 Tarihli Sözleşme; UNESCO, World heritage, tarih yok). Bununla birlikte somut kültürel miras kendi içinde taşınabilir (sikke, heykel, tablo vb.) ve taşınmaz (anıtlar, arkeolojik siteler, tarihi kentler vb.) somut kültürel miras şeklinde de sınıflandırılmaktadır (İSMEP Beyaz Gemi Sosyal Proje Ajansı, 2014, s. 11).

Somit kültürel mirasa yönelik farklı tanım ve ölçütler bulunmakla birlikte kültürel mirasın bir de somut olmayan boyutu bulunmaktadır. 2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin 2. maddesinde, toplulukların, grupların ve bazı durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar somut olmayan kültürel miras olarak tanımlanmış ve dil, sözlü gelenekler ve anlatımlar, gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler, doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar, el sanatları geleneği somut kültürel mirasın görülebileceği alanlar olarak sayılmıştır. (2003 tarihli Sözleşme, md:2) Somut olmayan kültürel miras Yaşayan Miras olarak da adlandırılmakta, toplumların aidiyet ve süreklilik duygusuyla, kuşaktan kuşağa aktardıkları uygulamaları, temsilleri, ifadeleri, bilgi ve becerileri kapsamaktadır (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, tarih yok). Somut olmayan kültürel miras, UNESCO bünyesinde, UNESCO tarafından hazırlanan 2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (UNESCO, 2003), 2005 tarihli Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 2005) ve Uluslararası Anıtlar ve Siteler Birliği'nin (International Council on Monuments and Sites ICOMOS) 2024 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasa Sahip Alanlara İlişkin Uluslararası Tüzük ve Rehber ile korunmaya çalışılmaktadır (ICOMOS, 2024). UNESCO, Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesini, 2001 tarihli Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirisi'ne atıfta bulunarak, dil çeşitliliği, geleneksel kültürel ifadelerin, toplumların kalkınmalarına destek olacak şekilde yayılması, dağıtılmasının önemine vurgu yapılarak

benimsenmiştir. Bu bağlamda 2003 tarihli sözleşme ile 2005 tarihli Sözleşme, UNESCO'nun 1972 tarihli Sözleşme ile koruma kapsamına almayı öngörmediği kültürel değerlerin korunması için hazırlanmıştır (Öcal, 2007, s. 7-8). Sualtı kültürel mirası bir alt başlıkta incelenmiştir.

1.2 Sualtı Kültürel Mirası Kavramı

“Sualtı kültürel mirası” kavramı, gelecek nesillere aktarılması ve dolayısıyla korunması gereken “miras” kavramıyla, insanoğluyla ilgili bir şeyi çağrıştıran “kültürel” ve tüm bu kapsamdakilerin su altında bulunuyor olması ya da önceden bulunması gerektiği anlamına gelen “sualtı” kavramından oluşan bir kavram olarak tanımlanmıştır. (Dromgoole, 2013a, s. 65-66)

1996 tarihli ICOMOS Sualtı Kültürel Mirasının Korunması ve Yönetimi ile İlgili Tüzük, 1990 tarihli Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimine ilişkin Tüzükte yapılan arkeolojik eser tanımına atıfla, insanın var olduğuna dair bıraktığı her çeşit izi ve her çeşit insan kaynaklı etkinliği yansıtan, sualtı ortamında bulunan ya da çıkarılmış olan, arkeolojik yöntemlerle elde edilen maddi mirası arkeolojik miras olarak tanımlamıştır. Sualtında kalmış yerleşim yerleri ile yapılar, batık nesnelerin bulundukları alanlar, batıkların kendisi ve tüm bunların arkeolojik muhteviyatı ile etraflarında bulunan doğal alanlar da sualtı kültürel mirası kapsamında sayılarak, tüzüğün uygulama alanına dahil edilmiştir. (1996 tarihli ICOMOS Tüzüğü)

Sualtı kültürel mirasının tanımı, ilk kez ayrıntılı olarak, 2001 tarihli Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'nin 1. maddesinde yapılmıştır. Buna göre, 2001 tarihli Sözleşmenin amacı doğrultusunda, “sualtı kültürel mirası” en az yüz yıldır kısmen ya da tamamen, periyodik ya da sürekli olarak su altında bulunan; kültürel, tarihi ya da arkeolojik mahiyeti olan insan kalıntıları olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte örnekleme yapılarak arkeolojik ve doğal çevreleri ile birlikte ören yerleri, yapılar, binalar, eserler ve insan eliyle yapılmış kalıntılar; arkeolojik ve doğal çevreleri ile birlikte deniz araçları, hava araçları, diğer araçlar ya da bunların yüklerinin veya diğer muhteviyatının herhangi bir kısmı; tarih öncesi özellikler taşıyan nesneler sualtı kültürel mirasından sayılmıştır (SKMKDS, 2001).

2001 tarihli Sözleşmenin 1. maddesi kapsamında, deniz yatağına yerleşmiş boru hatları ya da kabloların ve bunların halen kullanımda olan tesisatlarının sualtı kültürel mirası sayılmayacaktır. Bununla birlikte sualtı kültürel mirası bakımından da somut ve somut

olmayan boyutlar dikkate alınarak daha geniş bir kavram olarak kültürel miras kapsamında, denizaltı kabloları ve boru hatları kültürel miras olarak kabul edilebileceği de tartışılmıştır. (Caballero vd, 2023, s. 87) Denizaltı kablo hatları, boru hatları toplumların geçmişte karşılaştıkları sorunlara çözüm sağlayan, yapıldıkları dönemin teknolojik ilerlemelerine örnek olan ve güncel olarak benzer sorunların da çözümünde yol gösterici olabileceği düşünülerek ve sualtı kültürel mirasının somut ve somut olmayan yönlerinin de bulunduğu belirtilerek sualtı kültürel mirasına örnek olarak gösterilebileceği tartışılmıştır. (Caballero vd, 2023, s. 87). 2001 tarihli Sözleşme kapsamında denizaltı kabloları ve boru hatlarının kesin bir şekilde kapsam dışı tutulmuştur. Bu anlamda bu materyallerin kendisinin değil ve fakat insanlığın bulunduğu dönemin zorluk ve zorunlulukları doğrultusunda bulduğu çözümler bakımından sağladıkları kazanımlarının bir çeşit kültürel miras sayılabileceği düşünülebilir. Nitekim, denizaltı kablo ve boru hatları sualtı kültürel mirası olarak değil su ve sürdürülebilir kalkınma ile bağlantılı kültürel miras bağlamında değerlendirilmiş ve tartışılmıştır (Caballero vd, 2023, s. 87). Sürdürülebilir miras yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma kavramları bağlam gereği bir alt başlıkta incelenmiştir.

2001 tarihli Sözleşmenin 1. maddesi bakımından tartışılan bir diğer husus deniz tabanına yerleştirilen kablolar ile boru hatları dışında uluslararası deniz yatağına yerleştirilen tesislerin durumudur. 2001 tarihli Sözleşme kapsamında halen kullanımda olan tesislerin, işbu sözleşme kapsamında sualtı kültürel mirası olarak sayılmayacağı açıktır. Ancak bu nitelikteki tesislerin kullanılmadığı hallerde arkeolojik ve tarihi bakımdan insanlık için önemli veriler içermesi şartı ile kısmen veya tamamen 100 yıl sürekli ve kesintisiz sualtında bulunma şartını birlikte gerçekleştirmesi halinde 2001 tarihli sözleşme kapsamında sualtı kültürel mirası sayılarak korunması mümkün olabilecektir (Perez-Alvaro & Delgado, 2025 çevrimiçi). Bu durum, deniz yatağına yerleştirilen kısmen veya tamamen sualtında bulunan tesislerin kullanımdan kaldırıldıktan sonra 100 yıl boyunca, bozulmadan sualtında kalma şartını sağlaması yönünden, bu sürecin kendiliğinden tamamlanması ve yapının mevcut halde kalıp kalmayacağının beklenilmesi noktasında tartışılmıştır (Perez-Alvaro & Delgado, 2025 çevrimiçi).

Kavramsal içeriğin genişletilmesine ilişkin bu görüşlerin devam eden süreçte kabul görüp görmeyeceği belirsiz olmakla birlikte kültürel mirasın geçmiş ve gelecek arasında bir köprü olarak görülmesi ve bunun sadece nesneler bakımında değil yaşayış bakımından da

dikkate alınması, kavramın içeriğinin de değişebileceğini göstermektedir. Bir diğer husus da sualtı kültürel mirasının korunmasını amaçlayan her bir sözleşme, tüzük ve benzeri metinlerin, oluşturulma sebebi bağlamında sualtı kültürel mirasını kavram olarak tanımlaması, tanımın metin ile korunması istenen değer ve varlıklar üzerine kurulmuş olmasıdır. Dolayısıyla güncel gelişmeler ve tartışmalar doğrultusunda uluslararası sözleşmeler kapsamında sualtı kültürel mirasının kapsamının da değişmesi, genişletilmesi muhtemeldir.

Sualtı kültürel mirası Hakan ÖNİZ tarafından ulusan mevzuatta ve Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme ile tanımlanan kültürel mirasın, geçmişe ilişkin bilgiler içermesi, geleceğe dair yol gösterici olması ve dolayısıyla geçmiş ile gelecek arasında bağlantı kurması nedeniyle tarih elçisi olarak nitelendirilmiştir (Öniz, 2018, s. 5). Sualtı kültürel mirası, çoğunlukla deniz tabanına yerleşmiş halde bulunan ve insanları deniz alanlarındaki faaliyetlerinin fiziki kanıtlarını içermektedir (Smith & Couper, 2003 çevrimiçi). Smith & Couper, bu insan faaliyetlerini üç gruba ayırmıştır: Bunların birincisi, nakliye, navigasyon, askeri kullanımları da içeren ulaşım ve iletişim alanı; ikincisi, balıkçılık, su ürünleri yetiştirme, enerji kaynağı geliştirme, kirlilik ile ilgili kullanımlara ilişkin faaliyetler; üçüncüsü ise eğlence, deniz araştırmaları, eğitim gibi amaçlarla kullanıma ilişkin olan faaliyetler olarak sayılmıştır (Smith & Couper, 2003 çevrimiçi). Tüm bu faaliyetlerin sonucunda oluşan insan kaynaklı kalıntılar ise sualtı kültürel mirasını oluşturmaktadır.

Sualtı kültürel mirasının kavram olarak içeriğinin belirlenmesine yönelik düzenlemeler ile sualtı kültürel mirasını oluşturan insan faaliyetleri dikkate alındığında somut olarak sualtı kültürel mirasının birçok örneği bulunmaktadır. Sualtı kültürel mirası gemi enkazları ve sular altında kalmış şehirler de dahil olmak üzere geniş ve ortak bir mirası içermektedir (Leshikar-Denton, 2010, çevrimiçi). Örneğin Antalya Gelidonya Burnu açıklarında bulunan Gelidonya Batığına ilişkin kazılar Türkiye’de sualtı arkeolojisinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Bass, Hirsfield, Pulak, & Özdaş, 2011, s. 116, 120). 1960’ta başlamış olan çalışmalar, kazı sezonlarına uygun olarak devam etmiş, 2010’da yapılan kazıda batık bölgesinin ilk tahminlerden daha geniş olduğu, batış rotası boyunca içindeki nesnelerin etrafa saçıldığı anlaşılmıştır (Bass, Hirsfield, Pulak, & Özdaş, 2011, s. 120). Yine Antalya’nın bu kez Kaş bölgesinde bulunan Uluburun Batığı’nın incelenmesi, Mısır, Hitit, Suriye dahil birçok medeniyete ait çok sayıda eserin ortaya

ıkmasını sağlamış, döneminin Akdeniz’de ticareti yapılan mallarına dair bilgi sahibi olunmasını sağlamıştır (Günel, 2024, s. 469). Gelidonya Batığı genç tunç çağı, yaklaşık milattan önce 13.yüzyıla, Uluburun Batığının ise milattan önce 14.yüzyıla tarihlenmiştir (Günel, 2024, s. 468,470; Bass vd, 2011, s.116). Bu batıklarda bulunan materyaller de dönemlerine ait bilgiler sunan sualtı kültürel mirasının örneklerini oluşturmaktadır.

Türkiye’de sualtı kültürel mirasının su üstünde sergilendiği, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi (sualtıdan çıkarılan arkeolojik eserlerin sergilendiği bir müzedir), sanal bir müze olan Kaş Arkopark Pilot Projesi, bulunmaktadır (Kaynakçı-Elin, Kaya, & Göküz, 2021, s. 487-491). Bunların yanında Kocaeli Kerpe’de Kerpe Sualtı Arkeoparkı Projesi halen devam eden bir proje olup, tamamlanması halinde Türkiye’nin ilk gerçek eserlerin sergilendiği sualtı arkeoloji müzesi olacaktır (ağdaş Kocaeli Gazetesi, 2025; Karakuş, 2025; DHA, 2023a). Bununla birlikte, Antalya Kekova çevresinde bulunan sualtı kültürel mirasının sergilenmesi için de sualtı arkeoparkı kurulması doktrinde önerilmiştir (Kaynakçı-Elin, Kaya, & Göküz, 2021).

Dünya’da da sualtı kültürel mirasına dair müze örnekleri ve müzeleştirilmesi planlanan alanlar bulunmaktadır. Bu anlamda önemli örneklerden biri olan Chongqing Baiheliang Sualtı Müzesi, UNESCO tarafından 2010’da Dünya üzerinde dalış olmadan erişilebilen ilk sualtı müzesi olarak tanımlanmaktadır (The Global Network of Water Museums, tarih yok; Kaynakçı-Elin vd. 2021, s. 486-487). Baiheliang Sualtı Müzesi, ilk olarak MS 763’te kazınmış, su seviyelerini yönelik bir yazıt olan Baiheliang Yazıtı sergilenmekte olup edebiyat, sanat ve tarih bakımından önemli 165 yazıt, 18 kazınmış balık, 2 Avalokiteshvara heykeli ve 1 beyaz turna bulunmuştur (Lu & Zhou, 2016, s. 43; The Global Network of Water Museums, tarih yok). Bununla birlikte, Mısır’da deprem sonucu sualtında kalan İskenderiye Feneri ile Kleopatra Sarayı ve çevresinde yapılan kazı çalışmalarında elde edilen bir kısım nesneler çıkarılarak bölge çevresinde bulunan müzelerde sergilenmekte ve sualtında kalan nesnelerin ise sualtında yerinde erişimin sağlanması için UNESCO işbirliği ile yürütölen proje devam etmektedir (Kaynakçı Elin vd 2021, s. 487).

Müzeleştirilen ve müzeleştirilmeye çalışılan sualtı kültürel mirasına yönelik sayılan örnekler dışında Türkiye’de ve dünyada batık antik kentler de bulunmaktadır. Türkiye’de bulunan Zeugma(Gaziantep), Simena/Kaleköy (Antalya), Klazomenai/Liman Tepe (İzmir) örneklerini oluşturmakta, bu alanlarda yetkili kişiler dışında dalış yasakları

uygulanmaktadır (Türkiye Sualtı Sporları Federasyonu, tarih yok, s. 25-27). Mısır’da bulunan antik İskenderiye, Jamaika Port Royal sualtı şehri, Yunanistan Pavlopetri şehri, Dünya Miras Listesinde yer almamakla birlikte, sualtı kültürel mirasını örnekleri arasında sayılmaktadır (Manders, Underwood, & Perez-Alvaro, 2024, s. 613-614). Bu alanlar Dünya Miras Listesinde yer almasalar da 2001 tarihli UNESCO Sözleşmesi’nde tanımlanan kriterleri sağlayanlar sualtı kültürel mirası olarak sayılabilmektedir (Manders, Underwood, & Perez-Alvaro, 2024, s. 611-614).

İKİNCİ BÖLÜM

2.ULUSLARARASI HUKUKTA SUALTI KÜLTÜREL MİRASININ KORUNMASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

2.2 2001 Tarihli UNESCO Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme Öncesi Uluslararası Düzenlemeler

2001 tarihli Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'nin kabulüne kadar gelen süreçte yapılan birçok uluslararası sözleşmede sualtına veya kültürel mirasa ilişkin düzenlere yer verilmiştir. Bunlardan bazılarında doğrudan kültürel miras, miras ya da sualtı kültürel mirası kavramları yer almakla birlikte, birçoğunda yapıldığı zamanın şartları ve yapılış amaçları doğrultusunda kısmi anlatımlar ve tanımlarla dolaylı bir şekilde kültürel miras/sualtı kültürel mirası ile ilgisi bulunmaktadır. Öncelikle tez çalışması konusu ile bağlantılı olarak, 1931 tarihli Atina Tüzüğü ,1954 tarihli Lahey Silahlı Çatışma Durumlarında Kültür Varlıklarının Korunması Konvansiyonu, 1964 Venedik Tüzüğü, 1969 tarihli Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, 1972 tarihli UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, 1992 Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS), 1990 Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi ICOMOS Tüzüğü, Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (1992) gibi 2001 tarihli Sözleşme'den önce yapılmış sözleşmeler bulunmakla birlikte bunlar, kültürel mirasın özellikle sualtı yönlerinden ziyade genel yönlerine ilişkindir (Odeke, 2020, s. 50). 1996 tarihli ICOMOS Sualtı Kültürel Mirasının Korunması ve Yönetimi ile İlgili Tüzük de 2001 tarihli Sözleşmeye etki eden uluslararası metinler arasında olup özellikle Sözleşme'nin ayrılmaz bir parçası sayılan Ek'inde yer alan maddeler Tüzük maddeleri ile benzerlik göstermektedir.

Atina Tüzüğü 1931'de Atina'da düzenlenen Birinci Uluslararası Tarihi Eserler Mimarları ve Teknisyenleri Kongresi'nde kabul edilmiştir (Atina Tüzüğü, 1931; ICOMOS, 2011). Atina'da yapılan Konferanslarda, insanlığın sanatsal ve arkeolojik mirasının korunması sorununun devletler topluluğunun bir sorunu olarak görülmesi ve korunması bakımından devletlerin iş birliğinin gerektiği benimsenmiştir (ICOMOS, 2011). Bu sayede gelecekte kültürel miras olarak adlandırılacak olan tüm insanlığa ait olduğu kabul edilen bu değerlerin, korunmasının da hem ulusal hem de uluslararası alanda yapılacak çalışmalarla tüm insanlığın ortak çabasıyla korunması yönünde bir anlayışın oluşmasının da temeli oluşmuştur.

1954 tarihli Lahey Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme, kültür malları bakımından bir tanım belirlemiş ve bu tanım içinde kalan varlıkların savaş durumunda korunmasını:

... Dinî veya lâik, mimari, tarihi anıtlarla sanat anıtları, arkeolojik değerlerdeki yerler, bütünü itibarıyla tarihi veya artistik bir alâka arzeden yapı toplulukları, sanat eserleri, el yazmaları, kitap ve başkaca tarihi, artistik veya arkeolojik değer taşıyan eşya, keza yukarıda bildirilen servetlerden mürekkep bilim koleksiyonlarıyla, önemli kitap, arşiv röprodüksiyon koleksiyonları ve emsali gibi milletlerin kültür mameleklerinde büyük önemde yeri olan menkul ve gayrimenkul mallar,

b) Gerçek ve başlıca görevi (a) fıkrasında zikredilen menkûl kültür mallarını koruma veya teşhirden ibaret olan müze, büyük kitaplık, arşiv deposu gibi binalarla (a) fıkrasında açıklanan menkul kültür mallarının silâhlı bir çatışma halinde korunmasına mahsus sığınaklar,

c) (a) (b) fıkralarında tarif edilen kültür mallarını büyükçe sayıda içine alan ve “anıt merkezleri” denilen merkezler... (1954 Lahey Sözleşmesi, md:1)

1964'te Venedik'te toplanan İkinci Uluslararası Tarihi Anıt Mimar ve Teknisyenleri Kongresi'nde, 1931 yılında kabul edilmiş olan Atina Tüzüğü'ndeki ilkeler yeniden gözden geçirilerek Venedik Tüzüğü kabul edilmiştir. (Erder, 1977, s. 167) Venedik Tüzüğü ile anıt kavramı genişletilmiş ve yalnız büyük sanat eserlerini değil, ayrıca zamanla kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de kapsadığı belirtilerek görkemli ya da basit ayrımı yapılmaksızın sanat eserleri koruma altına alınmıştır (Erder, 1977, s. 170-171). Bu tarihten sonra gerçekleşen uluslararası toplantı ve kongrelerde Venedik Tüzüğü hükümlerinin dikkate alınması nedeniyle bu Tüzük önem taşımaktadır (Nesli, 2018, s. 445). Aynı Kongre'de UNESCO'nun teklifiyle ICOMOS'un kurulmasına karar verilmiş, 1965'te ICOMOS kurulmuştur. (ICOMOS, tarih yok) ICOMOS'un amacı kuruluş Tüzüğü'nde, kültürel mirasın korunması (zarar görmemesi için çeşitli risklerden korunması), muhafazası (mevcut durumunun devam ettirilerek korunması) ve yönetimini uluslararası düzeyde geliştirmek şeklinde tanımlanmış ve korunacak bina, anıt ve alanların tanımı aynı maddede yapılmıştır (ICOMOS Statutes, 1965, s. md:3). ICOMOS, UNESCO ile ilişkili bir sivil toplum örgütü ve Venedik Tüzüğü'nün sonuçlarından biri olan bu örgüt Dünya Mirası Sözleşmesi'nin uygulanması için Dünya Mirası Komitesi'nin Danışma Organı olarak görev yapmaktadır. (ICOMOS' Mission, tarih yok) ICOMOS tarafından hazırlanan Sualtı Kültürel Mirasının Korunması ve Yönetimi ile İlgili Tüzük tarihsel sıralama dikkate alınarak alt başlıkta incelenmiştir.

Dünya mirasının barış zamanında korunmasına ilişkin 1972 tarihli UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, UNESCO ve ICOMOS ortak çabalarıyla hazırlanmış ve 1975 yılında yürürlüğe girmiştir (Özkerim Güner, 2021, s. 266). Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesinin 8. maddesiyle Dünya Miras Komitesi'nin kurulmasına karar verilmiş ve Komite, sözleşme hükümleri doğrultusunda ve taraf devletlerin sunduğu envanteri inceleyerek Dünya Kültür Mirası Listesi oluşturmakla görevlendirilmiştir (1972 Tarihli Sözleşme). 2001 tarihli Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'nin içeriğine etki eden BMDHS ve ICOMOS Sualtı Kültürel Mirasının Korunması ve Yönetimi ile İlgili Tüzük ayrı alt başlıklarda incelenecektir.

2.2.1 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi.

2001 tarihli Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'nin koruma rejiminin incelenmesinden önce bu sözleşmeyi şekil ve içerik bakımından etkilemiş (Dromgoole, 2013a, s. 29) olan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne ve bu Sözleşme'nin kabulüne ilişkin tarihsel süreç de önemlidir. Devletlerin kara ülkelerindeki egemenlik hak ve yetkileri ve bunların sınırları tarih boyunca tartışıldığı gibi denizlerdeki egemenlik hak ve yetkileri de tartışılmalı ve ilgili dönemin gerekleri doğrultusunda hukuk kurallarına bağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin, uluslararası hukukun kurucusu olarak bilinen Hugo Grotius, devletlerin açık denizlerde serbest dolaşımı ve kullanımını savunurken, Selden denizlerin kapalılığını savunmuştur (Erkiner, 2012, s. 24, 37-38). Açık deniz ile devletlere ait olan deniz alanlarının neye göre belirleneceği hususunda devletlerin üzerinde uzlaştığı bir tanım benimsenmediğinden, denizler üzerindeki egemenlik hak ve yetkisi ile bunun sınırları tartışma konusu olmaya devam etmiştir.

Örf ve âdet hukuku kuralları şeklinde ilerleyen, denizlere ilişkin hukuk kurallarının derlenmesine dair ilk çalışmalar 19. yüzyılda başlamış ve tedvin çalışmaları ile anlaşmalar hukuku kurallarında da etkin bir şekilde yer edinmiştir (Anlar-Güneş, 2017, s. 5). 1958 yılında yapılan Birleşmiş Milletler Birinci Deniz Hukuku Konferansı'nda deniz hukuku alanındaki örf ve âdet kurallarının yazılı hale getirilmesi amaçlanmıştır (Anlar-Güneş, 2017, s. 5). Bu konferansta Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi, Kıta Sahaneliği Sözleşmesi, Açık Deniz Sözleşmesi, Balıkçılık ve Açık Denizlerin Canlı Kaynaklarının Korunması Hakkında Sözleşme kabul edilmiştir. Türkiye bu sözleşmelere taraf olmamıştır. 1960 yılında yapılan Birleşmiş Milletler İkinci Deniz Hukuku

Konferansı'nda toplanma nedenlerine ilişkin herhangi bir karar alınamamış; 1973-1982 yılları arasında düzenlenen Birleşmiş Milletler Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı ise Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin kabulü ile sonuçlanmıştır (Anlar-Güneş, 2017, s. 5). Türkiye Üçüncü Deniz Hukuku Konferansına katılmasına karşın BMDHS'yi onaylamamış ve dolayısıyla Sözleşmenin tarafı olmamıştır.¹ Deniz Hukukuna ilişkin bu gelişmeler ile birlikte deniz hukuku alanında örf ve adet kurallarının yanında uluslararası antlaşmalar da önemli bir yer edinmeye başlamıştır (Anlar-Güneş, 2017, s. 5.).

BMDHS ile pek çok uluslararası örf ve adet kuralı yazılı hale getirilmiş olmakla birlikte sözleşmenin tüm hükümlerinin uluslararası örf ve adet kuralı olduğu söylenemez (Ertuğrul, 2017, s. 47). Bu bölümde BMDHS'nin sualtı kültürel varlıklarının korunmasına dair düzenlemelere temel oluşturan maddelerine değinilmekle yetinilecektir. BMDHS'nin, sözleşme metninin giriş kısmında, karşılıklı anlayış ve işbirliği ruhu içinde devletlerin egemenliğine saygıyı göstererek denizlerin ve okyanusların barışçıl kullanımı, kaynakların muhafazası, deniz çevresinin korunması ve muhafaza edilmesini iyileştirecek bir denizler ve okyanuslar hukuk düzeni kurma amacıyla düzenlendiği belirtilmiştir (Kaya İ., 2016, s. 298; BMDHS, 1982). Yine aynı açıklama metninde, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 17 Aralık 1970 tarihli ve 2749 sayılı kararına atıfta bulunmuştur. Atıfta bulunulan kararın önemi kararda deniz yatağının insanlığın ortak mirası olarak kabul edilmiş olmasıdır. Öyle ki, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1970 yılında alınan 2749 (XXV) ve 2750 (XXV) sayılı kararlar ile, uluslararası deniz yatağının 'İnsanlığın Ortak Mirası' olduğu kabul edilmiş ve 1973 yılında yeni bir deniz hukuku konferansı toplanmasına karar verilmiştir (Pazarcı, 1989, s. 251,262; Anlar-Güneş, 2017, s. 6). Sonuç olarak, BMDHS'nin giriş metninde, devletlerin coğrafi konumuna bakılmaksızın ulusal yetki sınırlarının ötesindeki deniz yatağı,

¹ Bunun nedeni sözleşmenin 309. maddesi ile ihtirazi kayıt konamayacağı benimsendiğinden Türkiye'nin karasularının belirlenmesine ilişkin 3.maddesine çekince koyamaması, bu maddeyi istisna tutamamasıdır. BMDHS 3. maddede "*Her devlet karasularının genişliğini tespit etme hakkına sahiptir; bu genişlik işbu Sözleşmeye göre tespit edilen esas hatlardan itibaren 12 deniz milini geçemez.*" Denilmiştir. Bu maddeye göre karasularının belirlenmesi halinde Ege Denizi'ndeki karasuları ve açık denizlerin sınırlarının Türkiye aleyhine değişmesi söz konusu olacaktır. Bu durum T.C. Dış İşleri Bakanlığı tarafından "*Karasularının 12 deniz miline çıkarılması, Ege Denizi'ndeki çıkar dengelerini Türkiye'nin aleyhine orantısız bir şekilde değiştirecektir. Şu anda, sahip olduğu birçok ada sebebiyle, Yunanistan'ın karasuları Ege Denizi'nin %40'ını oluşturmaktadır. Karasularının 12 deniz miline çıkarılması durumunda bu oran %70'e yükselmektedir. Bu durumda açık deniz büyüklüğü %51'den %19'a düşerken, Türkiye'nin karasuları da Ege Denizi'nin %10'undan daha az kalmaktadır.*" Şeklinde açıklanmıştır. (T.C. Dış İşleri Bakanlığı, , tarih yok)

okyanus tabanı ve bunların toprakaltının ve kaynaklarının insanlığın ortak mirası olması sebebiyle keşif ve kullanımının bir bütün olarak insanlığın yararına kullanılacağı prensibini benimsendiği belirtilmiştir (Kaya İ. , 2016, s. 398). Dolayısıyla, ulusal yetki sınırları dışında kalan deniz alanlarının insanlığın ortak mirası kabul edilmesinin (Ertuğrul, 2017, s. 73), sualtı kültürel varlıklarının korunmasına ilişkin düzenlemelerde genişleyerek ve değişerek yer aldığı söylenebilecektir. Çünkü, 2001 tarihli Sözleşme ile sualtı kültürel mirasının korunması noktasında, gerekli tedbirlerin alınması için taraf devletlere tanınan geniş yetkiler, sualtı kültürel mirasını insanlığın ortak yararına korunmak üzere verilmiştir. 2001 tarihli Sözleşmenin koruma rejiminin incelendiği bölümde yer verilen bilgilere tekrar oluşturmamak adına bu bölümde ayrıca yer verilmemiştir.

BMDHS’de sualtı kültürel mirası kavramına yer verilmemekle birlikte 149, 303. maddelerinde arkeolojik ve tarihi nitelikteki nesneler ibareleri yer almaktadır. BMDHS’nin 149. maddesinde Bölge/Alan’da bulunan arkeolojik ve tarihi nitelik taşıyan bütün nesnelerin insanlığın yararı için tasarruf edilmesi ve korunması benimsenmiş, bu bakımdan da kaynağı olan devleti veya kültürel kaynağı olan devleti veya tarihi ve arkeolojik kaynağı olan devletin öncelikli haklarının dikkate alınacağı belirtilmiştir (BMDHS, 1982, md:149). Bölge/Alan’da bulunan arkeolojik ve tarihi nitelik taşıyan nesnelerden tasarruf edilmesi, ticari anlamda bir tasarrufa konu olmasına değil, nesnenin niteliği gereği sunduğu bilgi ve birikimden insanlık yararına ve insanlık için tasarruf edilmesine izin verilmiş, zarar görmesinin de önlenmesi benimsenmiştir. BMDHS’nin 1. maddesinde “Bölge/Alan”ın tanımı ulusal yetki sınırları ötesinde deniz yatağı ve okyanus tabanı ve bunların toprak altı bölümleri olarak tanımlanmış; bu alan ve kaynakları insanlığın ortak mirası kabul edilmiştir (BMDHS, 1982, md: 1,136). Bununla birlikte, arkeolojik ve tarihi nesnelerin tanımı ve kapsamı yapılmadığı gibi madde kapsamına alınacak nesnenin arkeolojik bir nesne sayılabilmesi için ne kadar eski bir nesne olması gerektiği de belirtilmemiştir (Dromgoole, 2013a, s. 31-32). Bölge/Alan’da bulunan belirtilen nitelikteki nesnelerin üzerinde, insanlığın yararı ile sınırlandırılan tercihli hakların tanımı, kapsamı ile bu tercih hakkının devletlerce nasıl kullanılacağına ilişkin bir belirleme de yapılmamıştır (Dromgoole, 2013a, s. 32).

BMDHS’nin 303. maddesinde ise denizlerde bulunan arkeolojik ve tarihi nesnelere ilişkin olarak devletlere koruma görevi yüklendiği ve bu amaçla devletlerin işbirliği

yapma yükümlülüğü bulunduğu belirtilmekle birlikte, yine bu nesnelerin tanımı ve kapsamı belirtilmemiş, devletlere yüklenen yükümlülüğün anlam ve kapsamı açıklanmamıştır (Dromgoole, 2013a, s. 32). İkinci fıkra ile bitişik bölge tanımı ile bu bölgede devletlerin yetkilerini düzenleyen maddeye atıf yapılmıştır. BMDHS'nin 33. maddesinde gümrük, maliye, göç ve sağlık alanlarında karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hattan itibaren 24 deniz millik alanda kıyı devletine yetki verilmiştir (BMDHS, 1982, md:33). BMDHS'nin 303. Maddesinde ise, arkeolojik ve tarihi nesnelerin trafiğini kontrol etmek amacıyla, 33. maddeyi uygularken, bitişik bölgedeki arkeolojik ve tarihi nesnelerin, deniz tabanından ilgili devletin onayı olmaksızın çıkarılmasının, o devletin topraklarında veya karasularında maddede sözü edilen kanun ve düzenlemelerin ihlali sonucunu doğuracağını varsayabileceği düzenlenmiştir (BMDHS, 1982, md:303). Bununla birlikte BMDHS'nin 303/3 maddesinde ise, maddede verilen yetkinin, hak sahiplerin haklarını, kurtarma hukuku hükümlerini veya diğer denizcilik kurallarını veya kültürel değişimlere ilişkin uygulamaları etkilemeyeceği benimsenmiştir (BMDHS, 1982, md:303/3). Öz olarak bu maddeler kültürel varlıkların uluslararası hukuk nezdinde korunması sonucu doğurmayarak, sadece taraf devletin inisiyatifine bırakmıştır (Dromgoole, 2013a, s. 33). Bununla beraber 149. ve 303. maddelerde her ne kadar arkeolojik ve tarihi nesnelerin korunması gerektiği vurgulansa da aynı zamanda bu nesnelerin kendisinin değeri ve eşsizliği göz ardı edilerek kurtarma hukukuna ve kurtarıcılarının haklarına öncelik verilmiştir (Harpster, 2017, s. 78). Kurtarma hukuku, bağlantısı nedeniyle, 2001 tarihli Sözleşme kapsamındaki faaliyetlerin incelendiği başlıkta açıklanmıştır.

BMDHS'de yer alan düzenlemelerin sualtı kültürel mirasının korunması bakımından yeterli olmaması nedeniyle bu alanda yeni düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç duyulmuş ve BMDHS'deki arkeolojik ve tarihi nesnelerin tanımı ve kapsamı net olarak belirlenmese de bunların korunmasına yönelik belirtilen sınırlı düzenlemeler, sualtı kültürel mirasının korunmasına yönelik düzenlemelere de temel oluşturmuştur. 2001 tarihli Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmenin 3. maddesinde BMDHS'ye açıkça atıf yapılarak sözleşmenin, BMDHS de dahil olmak üzere uluslararası hukuk bağlamında uygulanıp yorumlanacağı benimsenmiştir (SKMKDS, 2001, md:3). Bu anlamda deniz hukukunun anayasası olarak anılan BMDHS, 2001 tarihli Sözleşme'nin uygulanması bakımından da önemlidir.

2.2.2 1996 tarihli ICOMOS Tüzüğü.

1996 tarihli Sualtı Kültürel Mirasının Korunması ve Yönetimi ile İlgili Tüzüğün giriş kısmında belirtildiği üzere, bu Tüzük, 1990 tarihli Tüzüğün eki olarak benimsenmiş ve sualtı kültürel mirası, sualtı ortamında bulunan veya çıkartılmış olan arkeolojik miras ile sualtında kalmış yerleşme ve yapılar, batık alanları, batıklar ve bunların arkeolojik içerikleri ile doğal çevreleri olarak tanımlanmıştır (1996 tarihli ICOMOS Tüzüğü).² Yine giriş kısmında, sualtı kültürel mirasının yenilenemez niteliğine değinilmiş ve sualtı kültürel mirasına yönelik tehditler kıyı çizgisini veya deniz tabanını değiştiren, akıntıların, çökeltilerin ve çevreyi kirleten atıkların yönünü değiştiren inşaat faaliyetleri, denizde bulunan canlı/cansız kaynakların dikkatsiz bir şekilde tüketilmesi, kaçak dalışlar ile batıklardan usulsüz bir şekilde eşya alınması şeklinde sıralanmıştır (1996 tarihli ICOMOS Tüzüğü).

Sualtı kültürel mirasının korunmasına ilişkin ilkeler Tüzüğün ilk maddesinde yerinde (in-situ) korunması, kamunun erişiminin desteklenmesi, zarar vermeyen tekniklerin kazıya tercih edilmesi, araştırmaların sualtı kültürel mirasını olumsuz yönde etkilememesi, insan kalıntılarının bulunduğu veya kutsal sayılan alanlara zarar verilmemesi, yeterli düzeyde belgeleme ile araştırmaların desteklenmesi olarak sıralanmıştır (1996 tarihli ICOMOS Tüzüğü, md:1). Sualtı kültürel mirasına yönelik araştırmaların projelendirilmesinin usulü, araştırmanın süresi, finansmanı, hedef, yöntem ve tekniklerin uyumu, ön araştırma, belgeleme, alan yönetimi, raporun hazırlanması ve içeriği, uluslararası işbirliği gibi konularda düzenlemeler içermekle birlikte Tüzük hükümlerinin bağlayıcılığı bulunmamaktadır (1996 tarihli ICOMOS Tüzüğü, md:2,3,4,5,7,8,10).

² Uluslararası Sualtı Kültürel Mirası Komitesi (ICUCH), sualtı kültürel mirasının korunması ve yönetimi konusunda uluslararası iş birliğini teşvik etmek ve Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi'ne (ICOMOS) dünya çapında sualtı kültürel mirasıyla ilgili konularda tavsiyelerde bulunmak amacıyla 1991 yılında Avustralya ICOMOS tarafından kurulmuştur. ICUCH'un ilk görevi, su altı kültürel kaynaklarının yönetimi ve korunmasına rehberlik edecek bir tüzük geliştirmektir. Tamamlanan belge, Su Altı Kültürel Mirasının Korunması ve Yönetimine İlişkin Uluslararası Tüzük olarak tanındı ve 1996'da ICOMOS tarafından kabul edildi (ICOMOS ICUCH, 2024).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.UNESCO’NUN BENİMSEDİĞİ SUALTI KÜLTÜREL MİRASININ KORUNMASI REJİMİ VE GÜNCEL SORUNLAR

Sualtında doğal, kazara ve kasıtlı nedenlerle oluşmuş, belli bir döneme dair bilgiler sağlayan, eşsiz ve yeri doldurulamayacak nitelikte, geniş kültürel bir miras bulunmaktadır (Smith & Couper, 2003 çevrimiçi). Sualtındaki araştırma ve keşifler devam ettiği sürece yeni bir sualtı kültürel mirasına erişilmesi mümkündür. Örneğin, yakın geçmişte, Güney Çin Denizi’nde 15-16. Yüzyıllara tarihlenen, dönemin ipek yolu ticaretinin deniz bölümüne ilişkin bilgiler verebilecek nitelikte iki batık gemi (DHA, 2023b), Antalya kıyılarında ise milattan önce 7. yüzyıldan milattan sonra 12. yüzyıla olmak üzere farklı tarihlere tarihlenen, ticari ve askeri amaçlı kullanıldığı tespit edilen 14 batık gemi keşfedilmiştir (Elçin, 2022). Batıklar, belirli dönemlere dair yaşam, ticaret, denizcilik, gemi yapımı gibi alanlarda bilgiler sunan eşsiz sualtı kültürel miraslarıdır (Smith & Couper, 2003 çevrimiçi). Bununla birlikte, 100 yıl boyunca sualtında kalmış olmaları şartını taşıyan antik sualtı kentleri, sualtında kalan uçaklar, insan yapımı kültürel, arkeolojik, tarihi nitelik taşıyan tüm eserler de aynı şekilde benzersiz ve dönemlerine ait bilgiler sunan kültürel mirası oluşturur. Dünyadaki tüm ülkeler, UNESCO’nun 2001 tarihli sözleşmesinin tarafı olmayıp örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’nde, genel olarak 50 yıl sualtında kalma şartı benimsenmekle birlikte, 1980’lerde II. Dünya Savaşı alanlarının tespiti gibi belirgin bilinen olayları için istisnalar bulunmaktadır (Perez-Alvaro & Delgado, 2025 çevrimiçi). Bu anlamda yapılan araştırmalarda, 2001 tarihli Sözleşme bakımından sualtı kültürel mirası olarak nitelendirilmemekle birlikte, taraf olmayan devletler nezdinde sualtı kültürel mirası olarak nitelendirilen örnekler mevcuttur. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’ne ait İkinci Dünya Savaşı’nda kullanılan savaş uçağı Lockheed P-38 Lightning, iç hukukta belirlenen kurallar doğrultusunda bazı ülkeler tarafından sualtı kültürel mirası olarak nitelendirilmekte iken 2001 tarihli sözleşme kapsamında günümüzde henüz sualtı kültürel mirası sayılmamakta, dolayısıyla sözleşmenin koruma hükümlerine tabi olarak korunamamaktadır (Makmur vd, 2020; Perez-Alvaro, 2023 çevrimiçi).

Kültürel mirasın korunması ve yönetimi genellikle araştırma, koruma ve erişim olmak üzere üç ana alana ayrılmaktadır. Korumanın öncelikli kabul edildiği durumlarda, bu alt bölümler kavramsal olarak araştırmadan korumaya ve son olarak erişime doğru ilerlese de bölgesel veya ulusal düzeyde kültürel miras anlaşılmadan koruma sağlanamayacaktır.

Bununla birlikte halkın erişimi ile anlaşılan kültürel mirasın, sosyal ve kültürel gelişim için kullanılması, aynı zamanda yerel toplulukların ekonomik büyümesini desteklemesi gerekmektedir (Massimiliano & Spanu, 2015, s. 30). Bu durum ancak tüm sualtı kültürel mirası ile ilgili olan tüm devletlerin, toplulukların işbirliğiyle sağlanabileceğinden, UNESCO 2001 tarihli Sözleşmesi ile sualtı kültürel mirası bakımından koruma, bilgi paylaşımı, farkındalık, eğitim bağlamında ve sualtı kültürel mirasına yönelik faaliyetler yönünden işbirliği benimsenmiştir (Massimiliano & Spanu, 2015, s. 31; SKMKDS, 2001 Md:2,19,20,21, EK maddeleri). Alt başlıklarda işbirliğine yönelik sözleşme hükümleri açıklanmıştır. Sualtı kültürel mirasının incelenmesi, enkaz kalıntılarının, yüklerin ve eserlerin deniz tabanındaki fiziksel görünümünün kaydedilmesi ve ölçülmesi ile ekonomik ve kültürel boyutlarını içeren kalıntıların değerlendirilmesi şeklinde yapılmaktadır (Smith & Couper, 2003 çevrimiçi).

Her bir kültürel mirasın ayrı bir özelliği ve önemi bulunmaktadır ki özellikle gemide bulunan yüklerin ticari olarak önemli bir değeri olabileceğinden çeşitli nedenlerle hak iddia eden taraf devletler arasında yargı yetkisi, erişim, koruma, geri alma, mülkiyet, satış ve materyalin sergilenmesi noktasında anlaşmazlıklar olabilmektedir (Smith & Couper, 2003 çevrimiçi). Uluslararası alanda bu anlaşmazlıkların giderilmesi yönünde çok taraflı olarak yapılan ilk düzenlemeler 2001 tarihli Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme ve Sualtı Kültürel Mirasının Korunması ve Yönetimine İlişkin ICOMOS Uluslararası Tüzüğüdür. 2001 tarihli Sözleşme'nin somut temelleri Uluslararası Hukuk Derneği (ILA) ve Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) tarafından atılmıştır. ICOMOS, Sualtı Kültürel Mirasının Korunması ve Yönetimine İlişkin ICOMOS Uluslararası Tüzüğü'nün kabulünün ardından; 1997'de UNESCO'nun 29. Genel Kurulunda uluslararası düzeyde bir sözleşme hazırlanmasına karar vermiş ve ILA Taslak Sözleşme metni, müzakere edilerek 2001'de UNESCO'nun 31. Genel Kurulunda kabul edilmiştir (Leshikar-Denton, 2010, çevrimiçi).

3.1Sözleşme Kapsamındaki Faaliyetler

2001 tarihli Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'nin 1/1. Maddesinde, sualtı kültürel mirasının tanımı ve kapsamı tanımlandıktan sonra, Taraf Devlet, Genel Direktör, Alan/Bölge kavramlarının sözleşme kapsamındaki karşılıkları tanımlanmış devamında ise sözleşme kapsamında sualtı kültürel mirasına yönelik faaliyetlerin ikili bir ayrımla tanımı yapılmıştır. 2001 tarihli Sözleşmenin 1/6 maddesinde, Sualtı kültürel

mirasına yönelik faaliyetler, başlı başına sualtı kültürel mirasını amaç edinen, dolaylı ya da doğrudan sualtı kültürel mirasının fiziksel olarak tahrip edilmesine ya da başkaca bir şekilde zarara uğramasına neden olabilecek faaliyetler doğrudan sualtı kültürel mirasına yönelik faaliyetler olarak tanımlanmıştır (SKMKDS, 2001, md:1/6). Sualtı kültürel mirasını rastlantısal olarak etkileyen faaliyetler ise 2001 tarihli Sözleşme'nin 1/7 maddesinde, başlıca amacı ya da amaçlarından herhangi biri sualtı kültürel mirası olmamasına rağmen sualtı kültürel mirasının fiziksel olarak bozulmasına veya başkaca bir şekilde zarara uğramasına neden olan faaliyetler ise rastlantısal olarak sualtı kültürel mirasına yönelik faaliyetler olarak tanımlanmıştır. (SKMKDS, 2001, md: 1/7). Dolayısıyla 2001 tarihli Sözleşme'nin koruma hükümlerinin uygulanması bakımından bir faaliyetin 2001 tarihli Sözleşme'nin 1/6-7 maddelerinde tanımlanan nitelikte faaliyetler niteliğinde olması gerekmektedir.

2001 tarihli Sözleşme'nin uygulama alanına yönelik bu maddelere ek olarak 2001 tarihli Sözleşme'nin 4. maddesi ile bir istisna benimsenmiştir. Bu istisna kurtarma hukuku ve buluntu hukukuna ilişkindir. Bu sözleşme ile ilgili olarak, sualtı kültürel mirasına ilişkin herhangi bir faaliyet kurtarma hukuku veya buluntu hukukunun konusu olamayacaktır. Ancak yine aynı maddede istisnanın istisnası düzenlenerek, yetkili merciler tarafından izin verilmesi, 2001 tarihli Sözleşme ile tam olarak uygun hareket edilmesi, sualtı kültürel mirasının mümkün olan en üst düzeyde korunmasının temin edilmesi halinde kurtarma hukukunun ya da buluntu hukukunun hükümlerinin uygulanması mümkün olabilecektir (SKMKDS, 2001, md:4).

Kurtarma ve buluntu hukuku, batık gemilerin kültürel miras olmasının yanında ticari değerlerinin de bulunması nedeniyle sualtı kültürel mirasının korunmasına dair sistemin konusu olmuştur. Kurtarma Hukukuna ilişkin ilk uluslararası düzenleme 1910 tarihli Denizde Kurtarma ve Yardım İşlerine Dair Bazı Kaidelerin Birleştirilmesi Hakkında Sözleşme olup bu sözleşmenin kurtarmada başarı yoksa ödeme yok ilkesi yönünden yetersiz hale gelmesi nedeniyle Birleşmiş Milletler Uluslararası Denizcilik Örgütü bünyesinde, 1989 tarihinde Kurtarmaya Dair Milletlerarası Sözleşme kabul edilmiştir (Akkaya, 2021, s. 2596-2597). Kurtarmaya yönelik düzenlemelerle, mürettebat, gemi, gemideki yükün kurtarılmasıyla birlikte denizlerde ve deniz çevresinde kirliliğin önlenmesi amaçlanmıştır (TBMM, 2012). Kurtarma faaliyeti, ücret karşılığı yapılan bir faaliyet olup 1989 tarihli Sözleşmede, seyrüsefere elverişli sularda veya diğer tüm sularda

tehlikede bulunan bir aracı ya da diğer bir eşyayı kurtarmak amacıyla yapılan herhangi bir eylem veya hareket olarak tanımlanmıştır (IMO 1989 Tarihli Sözleşme, 2014). Tez konusu bağlamında, sualtı kültürel mirasının, kurtarma hukukuna konu edilmesi 2001 tarihli sözleşmede belirtilen şartların tamamının varlığı halinde mümkün olabilecektir. Ticari kurtarmada, değerini koruyan nesneler dışında, kurtarma yapılan alanın özellikleri göz ardı edilmekte (Hutchinson, 1996, s. 288) ve bu nedenle sualtı kültürel mirasının korunması noktasında kurtarmadan kaynaklı sorunlar oluşabilmektedir. Örneğin, 1752’de Güney Çin Denizi’nde batan Geldermalsen gemisi 1985’te kurtarıma faaliyetlerinde, porselen ve altın külçeler bulunmuş, fakat kurtarma çalışmaları sırasında sandıklarının kapakları sökülmüş, bazı kapakların üzeri boyanmış, yazılar yazıldığı görülmüştür (Hutchinson, 1996, s. 288). Bu örnek olayda, batıkta organik malzemelerin iyi korunduğu tespit edilmiş, yazıtlardan daha detaylı bilgi edinme ihtimali göz ardı edilmiştir (Hutchinson, 1996, s. 288). İşte kurtarma hukukunun olumlu katkıları ile kurtarma hukukundan doğabilecek zararlar dikkate alındığında, 2001 tarihli Sözleşme’de, kurtarma hukukunun uygulanabilmesi, sualtı kültürel mirasının kurtarma hukuku nedeniyle uğrayabileceği zararların önlenmesi için kurtarma faaliyetinde, 2001 tarihli Sözleşme’ye uygun davranılması şartı aranmıştır. Dolayısıyla sualtı kültürel mirasının mevcut olduğu durumlarda, her halde 2001 tarihli Sözleşme’nin hükümlerine uyulması zorunlu olduğundan, kurtarma hukuku kurallarının uygulanması tercih edilse dahi (maddede belirtilen şartlar altında) sualtı kültürel mirasının korunmasına dair düzenlemelere uyulması gerekeceğinden yönelim 2001 tarihli Sözleşme’nin uygulanması yönünde olacak ve kurtarma hukuku uygulanamayacaktır (Dromgoole, 2013a, s. 202-203,208).

Bir diğer istisnai düzenleme ise devletlerin ticari olmayan amaçları için kullanılan batık deniz ve hava araçlarına ilişkindir. 2001 tarihli Sözleşme’de devletlerin deniz ve hava araçları, bir devletin aidiyetinde olan ya da bir devlet tarafından işletilen ve batma zamanında devletin yalnızca ticari olmayan amaçları için kullanılan ve sualtı kültürel mirası tanımını karşılayan savaş gemilerini ve savaş gemileri haricindeki deniz ve hava araçları olarak tanımlanmıştır (SKMKDS, 2001, md: 1/8). Yine 2001 tarihli Sözleşme’nin 2/8 maddesinde; Sözleşme’nin, BMDHS hükümleri de dahil olmak üzere devletlerin deniz ve hava araçlarına ilişkin egemenlik yetkilerini değiştirmeyeceği benimsenmiştir (SKMKDS, 2001 md:2/8). Bu iki madde birlikte değerlendirildiğinde savaş gemileri de dahil olmak üzere devletlerin kendilerine ait deniz ve hava araçları üzerinde egemenlik

haklarından doğan yetkilerinin devam edeceği ve 2001 tarihli Sözleşme'nin korumaya dair hükümlerinin uygulanmayacağı anlaşılmaktadır.

Devlet deniz ve hava araçlarının batması halinde ise 2001 tarihli Sözleşme'nin 6/3 maddesi ile bu sözleşmenin kabulünden önce taraf devletlerin batıklarla ilgili kabul ettiği ikili, bölgesel ya da çok taraflı anlaşmalardan kaynaklanan, özellikle bu sözleşme ile uyumlu haklarını ve yükümlülüklerini değiştirmeyeceği (SKMKDS, 2001, md:6/3) benimsenmekle birlikte bulunduğu deniz alanının türüne göre farklı düzenlemeler getirmiştir. İç sular, takımda sualtı ve karasularına ilişkin 2001 tarihli Sözleşme'nin 7/3. Maddesinde, takımda suları ve karasularında bayrak devletinin ve kültürel, ekonomik veya arkeolojik olarak bağlantılı olan diğer devletlerinin Sözleşmesi'nden haberdar edilmesi düzenlenmiştir (SKMKDS, 2001, md:7/3). Ancak iç sular üçüncü fıkra kapsamı dışında tutulmuş olup taraf devletlerin, iç sularında yer alan diğer devletlere ait gemilerin su altından çıkartılması ve korunması bakımından haberdar etme yükümlülüğü bulunmamaktadır (Berberoğlu, 2020, s. 181-182,191). Münhasır ekonomik bölge ile kıta sahanlığında bulunan batık savaş gemilerinin yanı sıra batık devlet deniz ve hava araçlarına ilişkin bu sözleşme kapsamında faaliyet yürütülebilmesi için bayrak devletinin rıza göstermesi ve düzenleyici devletin (SKMKDS, 2001, md:10/3) işbirliği aranmıştır (SKMKDS, 2001, md:10/7). Alan/Bölge'de bulunan bu tür araçlara yönelik sözleşme kapsamındaki faaliyetler için ve bu alanda faaliyette bulunulmasına yetki verilebilmesi için de bayrak devletinin rızası şartı aranmıştır (SKMKDS, 2001, md:12/7). Öncelikle 2001 tarihli Sözleşmesi'nden benimsenen genel ilke ve hedefler, devamında ise farklı deniz alanlarına göre 2001 tarihli Sözleşmesi'nde benimsenen sistem incelenecektir.

3.2 Sualtı Kültürel Mirası Korunması Genel İlke ve Hedefler

2001 tarihli Sözleşme'nin amacı sualtı kültürel mirasının, taraf devletlerin işbirliğiyle insanlığın yararı için korunmasının sağlanması ve güçlendirilmesi olarak belirtilmiştir (SKMKDS, 2001, md: 2/1-3, 1). Sözleşmenin başlangıç kısmında, 2. maddesinde ve EK niteliğinde olmakla birlikte doğrudan sualtı kültürel mirasına yönelik faaliyetlere ilişkin kuralların 1, 7 ve 25. maddelerinde yerinde (in situ) koruma prensibi tekraren ve açıkça belirtilmiştir. UNESCO 2001 Sözleşmesi'nin Eki'nde yer alan kurallar hem sualtı arkeolojik uygulamalarının temel sorunlarına çözümler sunan hem de sualtı arkeolojik proje planlamalarına yönelik birçok sorunun çözüme yönelik düzenlemeler içermektedir (Massimiliano & Spanu, 2015, s. 32). Bu düzenlemeler doğrultusunda, teorik,

metodolojik, pratik ve etik konuların tamamının, proje tasarımında ve ilgili alanda yapılacak araştırma çalışmalarının uygulamasında yeri olması gerekmektedir (Massimiliano & Spanu, 2015, s. 32).

2001 tarihli Sözleşme'nin 2/5 maddesinde herhangi bir faaliyet için yetki verilmeden ya da faaliyete başlanmadan önce ilk seçeneğin sualtı kültürel mirasının yerinde korunması olduğu belirtilmiştir (SKMKDS, 2001, md:2/5). Yine sözleşmenin ayrılmaz bir parçası olan Ekinin 1. maddesinde de yerinde koruma prensibine yer verilmiştir (SKMKDS, 2001, EK md:1). Arkeoloji alanında doktrinde sualtı kültürel mirasının yerinde korunmasının öncelikli ve önemli olduğu fikri benimsenmektedir (Berberoğlu, 2017, s.33). Yerinde korumanın tercih edilmesinin bir nedeni müdahaleci olmaması ve sualtı kültürel mirasının arkeolojik ve tarihi değerinin korunmasına en uygun yöntem olarak görülmesi, doğal sualtı ortamında, doğal bir şekilde korunmasını sağlamasıdır (Lu & Zhou, 2016, s. 43). Bir diğer neden, arkeoloji alanında doktrinel yaklaşımda, sualtı kültürel mirasının sunduğu bilgilerin bağlamsal olarak da korunmasının gerekli ve önemli görülmesidir (Lu & Zhou, 2016, s. 43). Sualtı kültürel mirasının yerinde koruma yöntemi özellikle kültürel mirasının ait olduğu çevrede gözlemlenmesine imkan vermektedir (Gültekin & Kılıç, 2024, s. 192). Bu nedenle sualtı kültürel mirasının gelecek nesillerin araştırması ve yararlanmasına uygun bir şekilde korunması, gelecek nesillere aktarılması yönünden de yerinde koruma uygun bir yöntem olarak görülmektedir (Lu & Zhou, 2016, s. 43).

Yerinde koruma yöntemi, arkeolojik veriler bulunan alanların tümünün kazılmasının, kültürel varlıkların sualtında bulundukları yerden çıkarılmasının, sergilenmesinin ya da depolanmasının yıllarca sürebilmesi ve maliyetinin yüksek olması nedeniyle gerekli bir koruma tekniği olmuştur (Gültekin & Kılıç, 2024, s. 201). 2001 tarihli Sözleşme'nin ise temel amacı tekraren sözleşme metninde belirtildiği gibi sualtı kültürel mirasını insanlığın yararına korumak ve ticari olarak kullanılmasını (md:2/7) önlemektir. Bununla birlikte sualtı kültürel mirasının insanlığın ortak malı olarak kabul edilmesi, sözleşmenin amacı ve sualtı kültürel mirasını su altından çıkarmanın zorluk ve maliyeti dikkate alındığında öncelikle yerinde korumanın tercih edilmesi daha makul görülmektedir (Gültekin & Kılıç, 2024, s. 201-202).

2001 tarihli Sözleşme ile esas ve öncelikli uygulanması kabul edilen koruma yöntemi, yerinde koruma yöntemi olmakla birlikte sualtı kültürel mirasının uygun şekilde

çıkarılması ve koruma altına alınması halinde sualtı kültürel mirasının deniz yatağından çıkarılmasını engeller nitelikte bir düzenleme değildir (Aznar, 2018, s. 68). Bilimsel yönden sualtı kültürel mirasının çıkarılmasının uygun görüldüğü durumlarda, yerinde koruma prensibi öncelikli olmaktan çıkmaktadır (Aznar, 2018, s. 77,). Sualtı kültürel mirasının sualtından çıkartılması zorunlu olursa, sözleşmedeki koşulların oluşması halinde zaman kaybedilmeksizin çıkarılması gerekmektedir (Aznar, 2018, s. 68). Bununla beraber 2001 tarihli Sözleşme'nin 2/6 maddesinde sualtı kültürel mirasının, sualtından çıkarılması halinde uzun vadede olduğu gibi korunmasını sağlayacak şekilde depolanması, korunması ve yönetilmesi benimsenmiştir (SKMKDS, 2001, md:2/6, 2/7).

2001 tarihli Sözleşme ile benimsenen bir diğer koruma ilkesi kamuda farkındalık yaratılması ve kültürel mirasın korunması yönünden bilinç oluşturulmasıdır. 2001 tarihli Sözleşmenin 2/10. maddesinde, sualtı kültürel mirasının koruma ve yönetim amacına uygun olarak, yerinde gözlemlenmesi ve belgelenmesi amacıyla halkın farkındalığının ve beğenisinin teşvik edilmesini benimsemiştir (SKMKDS, 2001, md:2/10). Aynı şekilde, 20. maddede de her bir taraf devlet, sualtı kültürel mirasının değeri, anlam ve önemi ile ilgili olarak, sualtı kültürel mirasının korumasının önemine ilişkin kamusal farkındalığı arttırmak için gerekli önlemleri almakla yükümlü kılınmıştır (SKMKDS, 2001, md:20). Bununla birlikte 2001 tarihli Sözleşme'nin ek 7 maddesinde, halkın, sualtı kültürel mirasının korunması ve yönetimine uygun düşmemesi hali hariç olmak üzere, sualtı kültürel mirasına yerinde erişiminin desteklenmesi benimsenmiştir (SKMKDS, 2001, Ek md:7).

Sualtı kültürel mirası yenilenemeyen, çoğaltılamayan ve benzersiz emanetler olarak nitelendirildiğinden, korunması bakımından sürekliliğin sağlanması, sualtı kültürel mirasıyla ilgili farkındalık sahibi bir toplum oluşturularak koruma sürecine katılımlarının sağlanmasıyla mümkün görülmektedir (Öztosun, 2024, s. 50). Sualtı kültürel mirasının korunmasına ilişkin iki temel belgeden biri olan 1996 tarihli ICOMOS Sualtı Kültürel Mirasının Korunması ve Yönetimi ile İlgili Tüzükte de (1996 tarihli ICOMOS Tüzüğü, md:1) 2001 tarihli Sözleşmesi'nde de toplumsal farkındalığın sağlanması yer almıştır. Bu farkındalığın oluşturulabilmesi için kültürel mirasa halkın erişiminin sağlanması ve desteklenmesi, toplumun, sualtı kültürel mirasına yönelik olarak yapılmış olan çalışmalarının neticesi olarak elde edilen data içeriğinden haberdar edilmesi ve sualtı kültürel mirasının yansıttığı değerın önemi hakkında çeşitli iletişim yolları kullanılarak

bilgilendirilmesi benimsenmiştir (Öztosun, 2024, s. 50-51; 1996 tarihli ICOMOS Tüzüğü md:14). 2001 tarihli Sözleşme'nin giriş metninde toplumun eğitiminin sualtı kültürel mirası ile ilgili bilince, beğeniye ve korumaya katkısının olacağı inancı vurgulanmış ve sualtı kültürel mirasının korunması bakımından araştırma faaliyetlerinin, bilginin yaygınlaştırılmasının ve bununla birlikte eğitimin öneminin yanı sıra toplumun bu nitelikteki mirası koruması için eğitilmesi önemsenmiştir (Öztosun, 2024.s.50-51; SKMKDS, 2001, Giriş metni).

3.3 Deniz Alanlarının Niteliğine Göre Koruma

Sualtı kültürel mirası birçok farklı ülke için kültürel miras anlamında önemli olabilmektedir (Smith & Couper, 2003 çevrimiçi). Örneğin batık bir gemiyi inşa eden ülke, geminin ait olduğu ülke, gemideki yükün ait olduğu ülke ve ülkeler, batığın bulunduğu bölge farklı devletlere ait olabileceği gibi farklı ülkelere mürettebat ve yolculara ait kalıntılar olabilmektedir (Smith & Couper, 2003 çevrimiçi). Bu nedenle ve sözleşmenin yukarıda açıklanan ilke ve hedefleri de dikkate alınarak, 2001 tarihli Sözleşme'nin 6. maddesinde, 2001 tarihli Sözleşme'nin evrensel niteliği ve hükümlerine uygun olmak koşuluyla, sualtı kültürel mirasının korunmasına yönelik ikili ya da çok taraflı anlaşmalar yapılabileceği benimsenmiştir (SKMKDS, 2001, Md:6). Bu kural sözleşmeye taraf olan devletlerle taraf olmayan devletlerin sözleşme hükümleri doğrultusunda anlaşma yapabilmesine, sözleşmenin alanının dolaylı olarak genişlemesine olanak tanımaktadır. Bununla beraber, 2001 tarihli Sözleşme'de farklı nitelikteki deniz alanlarında sualtı kültürel mirasının korunmasına ilişkin olarak farklı düzenlemeler benimsenmiştir. Bununla birlikte bu deniz alanlarının tanımı yapılmamıştır. Bu noktada 2001 tarihli Sözleşme'nin 3. maddesindeki atıf doğrultusunda, 2001 tarihli Sözleşme'nin, 1982 tarihli BMDHS'ye uygun yorumlanacağı benimsendiği gözetilerek deniz alanlarının tanım ve sınırlarına ilişkin olarak BMDHS'nin hükümlerinin Sözleşme hükümleri ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, tez konusu bağlamında 2001 tarihli Sözleşmenin sistematığı dikkate alınmıştır.

3.3.1 İç Sular, Takımada Suları ve Karasularındaki sualtı kültürel mirası bakımından

2001 tarihli Sözleşme'nin 7/1. maddesinde devletlerin iç sular, takımada suları ve kara sularında, egemenlik alanları içinde, sualtı kültürel mirasına yönelik faaliyetleri düzenlemek ve izin vermek bakımından egemenlik yetkilerini kullanırken münhasıran

yetkili olduğu belirtilmiştir (SKMKDS, 2001, Md:7/1-2). Bu alanlarda münhasır yetki devletlere bırakılmakla birlikte, 7/2. maddesinde bu yetkinin uluslararası hukuk kurallarına ve diğeri uluslararası sözleşmelere de uygun olarak 2001 tarihli Sözleşme'nin ekinde yer alan kuralların sualtı kültürel mirasına yönelik faaliyetlerde uygulanmasının, yine devlet tarafından sağlanmasını zorunlu kılmıştır. Bu anlamda taraf devletler bakımından hem bir hak hem de bir yükümlölük bulunmaktadır. 2001 tarihli Sözleşme'nin 7/3. maddesinin takımda suları ve karasularında bayrak devletin ve kültürel, ekonomik veya arkeolojik olarak bağlantılı olan diğeri devletlerinin Sözleşme'den haberdar edilmesi düzenlenmiştir (SKMKDS, 2001, md:7/3). Ancak iç sular üçüncü fıkra kapsamı dışında tutulmuştur. Konuya ilişkin Sözleşmenin kapsamı başlığı altında yer alan açıklamalara tekrara düşmemek adına burada ayrıca yer verilmeyecektir.

3.3.2 Bitişik Bölgede yer alan sualtı kültürel mirası bakımından

2001 tarihli Sözleşme'nin 8. maddesinde taraf devletlerin Sözleşme'nin 9-10. maddeleri ile çelişmemek üzere, BMDHS 303/2. maddesine uygun olarak bitişik bölgelerinde sualtı kültürel mirasına ilişkin faaliyetleri düzenleyebileceğı ve bu faaliyetlere izin verebileceğı benimsenmiş ve buna yönelik olarak sözleşmenin Ek'inde yer alan kurallara uyulmasının sağlanmasını şart koşturmuştur (SKMKDS, 2001, md:8).

BMDHS m.303/1-2: 1- Devletlerin denizde ortaya çıkarılan arkeolojik veya tarihi nitelikteki eşyalara koruma yükümlölüğü vardır ve bu amaçla iş birliğinde bulunacaklardır. 2- Bu eşyaların ticaretini kontrol etmek için, sahildevlet, 33. Maddeyi uygulayarak, bunların, o maddede öngörölün bölgedeki deniz dibinden, kendi izni olmaksızın çıkarılmasına, ülkesi üzerinde veya karasularında, kendisinin aynı maddede öngörölün kanunlarına ve kurallarına aykırı bir davranış olarak kabul edebilir. (Kuran, 2022, s. 515)

BMDHS 303/2. maddesi ile aynı sözleşmenin bitişik bölge başlıklı 33. maddesinde, bitişik bölge, karasularına bitişik olan bölge olarak tanımlanmış ve bitişik bölge sınırlarının, karasularının genişliğinin ölçölme başlandığı esas hattan itibaren 24 deniz milini geçemeyeceğı benimsenmiştir (BMDHS, 1982,md:33). Bu bakımdan bir bitişik bölgenin gerçek anlamda alan genişliği, bitişik bölgenin belirlenen genişliğinden karasularının genişliği çıkartıldıktan sonra kalan deniz bölgesi olacaktır (Kuran, 2022, s. 242). İki madde birlikte değerlendirildiğinde, taraf devletin bitişik bölgede düzenleme yapma yetkisi bulunmamakla birlikte sualtı kültürel mirasının korunmasına yönelik faaliyetler düzenleyebilme ve bu yöndeki faaliyetlere izin/yetki verebilme hakları

tanınmıştır (Akkutay, 2024, s. 303). BMHDHS 303/2. maddesinin 33. maddeye atfı “arkeolojik bitişik bölge” kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Pazarcı, 1989, s. 313). Bitişik bölge, sadece su alanlarını kapsarken arkeolojik bitişik bölge, arkeolojik ve tarihi nesnelerin, dolayısıyla çalışma konusu bağlamında sualtı kültürel mirasının deniz yatağı ve/veya toprak altında bulunması nedeniyle bitişik bölge kavramından daha geniş bir kavramı karşılamaktadır (Akkutay, 2024, s. 300). Ayrıca 2001 tarihli Sözleşme’nin 8. maddesinde, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeye yönelik 9-10. maddelere atıf yapılmasının sebebi, bitişik bölgenin 9-10. maddelere tabi bu bölgelerin bir parçası olmasıdır (Dromgoole, 2013a, s. 288).

Sonuç olarak, tüm bu maddeler birlikte değerlendirildiğinde, devletlere, arkeolojik bitişik bölgelerinde, sualtı kültürel mirasına yönelik olarak ve Sözleşmede belirtilen amaçlara uymak şartıyla, faaliyette bulunma ya da yapılacak faaliyetlere yetki verme hakkı tanınmakla birlikte, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge ile bitişik bölgenin çatıştığı alanlarda 9-10. maddelerin dikkate alınması gerektiği, benimsenmiştir.

3.3.3 Münhasır Ekonomik Bölge ve Kıta Sahanlığında sualtı kültürel mirası bakımından

2001 tarihli Sözleşme’nin 9-10. maddelerinde bu iki alana yönelik düzenlemeler birlikte işlenmiştir. 9. maddede ihbar ve rapor etme yükümlülükleri düzenlenirken 10. maddede sualtı kültürel mirasının korunmasına ilişkin hak ve yetkiler düzenlenmiştir (SKMKDS, 2001 md.9/1).

2001 tarihli Sözleşme’nin 9/1. maddesinde, taraf devletler, münhasır ekonomik bölgelerinde ve kıta sahanlıklarında bulunan sualtı kültürel mirasının korunması ile yükümlü kılınmıştır. Bu yükümlülük bağlamında, sualtı kültürel mirasına yönelik faaliyetin ya da keşfin, taraf devletin kendi veya başka bir taraf devlete ait münhasır ekonomik bölgede ve kıta sahanlığında olması durumları ayrı ayrı düzenlenmiştir. 9/1(a). maddesinde, taraf devletin vatandaşı ya da bayrağını taşıyan bir geminin, belirtilen bölgelerde bir sualtı kültürel mirası keşfetmesi veya sualtı kültürel mirasına yönelik bir faaliyette bulunmak istemesi halinde, vatandaşın veya gemi kaptanının taraf devletine rapor edilmesinin taraf devletçe zorunlu tutulması benimsenmiştir (SKMKDS, 2001 md.9/1(a)). 9/1(b). maddesinde ise aynı halin, başka bir devletin münhasır ekonomik bölgesi veya kıta sahanlığında gerçekleşmesi halinde, taraf devletin, vatandaşının ya da taraf devletin bayrağını taşıyan gemi kaptanının, hem taraf devlete hem de belirtilen

bölgeler gereği ilgili olan diğer taraf devlete rapor edilmesinin zorunlu tutulması ya da taraf devlete rapor edilmesinin zorunlu tutulması ve bu raporların taraf devletçe ilgili tüm devletlere hızlı ve etkili bir şekilde aktarılmasını temin etmesi benimsenmiştir (SKMKDS, 2001 md.9/1(b)).

2001 tarihli Sözleşme'nin 9/2. maddesinde, 9/1. maddede belirtilen raporların ne şekilde aktaracaklarını, sözleşmeye taraf olduklarına dair belgenin sunulması sırasında bildirecekleri düzenlenmiştir (SKMKDS, 2001 md.9/2). 2001 tarihli Sözleşme'nin 9/3-4. maddelerinde ise taraf devletin 9/1. madde doğrultusunda iletilen raporları, UNESCO Genel Direktörü'ne bildirmesi zorunlu tutulmuş ve UNESCO Genel Direktörü'nün de kendisine yapılan bu bildirimleri derhal diğer taraf devletlerin erişimine hazır hale getireceği belirtilmiştir (SKMKDS, 2001 md.9/3-4). Devam eden 9/5. maddesi ile de kendisine 9. madde gereği bildirim yapılan taraf devletlerin, bildirim konu sualtı kültürel mirası ile kültürel, tarihi ya da arkeolojik olarak doğrulanabilir bir bağlantısı bulunması halinde sualtı kültürel mirasının etkili bir şekilde korunmasının sağlanmasına ilişkin ilgisini bildirebileceği belirtilmiştir (SKMKDS, 2001 md.9/5).

2001 tarihli Sözleşme'nin 10/1. maddesinde bu alanlarda bulunan sualtı kültürel mirasına yönelik olarak 10. maddeye aykırı herhangi bir faaliyet için yetki verilmeyeceği benimsenmiştir (SKMKDS, 2001 md.10/1). Devamında, herhangi bir taraf devletin, münhasır ekonomik bölgesi veya kıta sahanlığında yer alan sualtı kültürel mirası için BMDHS dahil uluslararası hukuktan kaynaklanan egemenlik haklarına veya yargı yetkisine müdahale edilmesini önlemek amacıyla, sualtı kültürel mirasına yönelik faaliyetleri yasaklama ya da yetkilendirme hak ve yetkisi verilmiştir (SKMKDS, 2001 md.10/2). Bir sonraki fıkrada ise belirtilen deniz alanlarında sualtı kültürel mirası bulunan devletin, 9/5. maddesi doğrultusunda sualtı kültürel mirasının en iyi şekilde nasıl korunacağı hususunda ilgili olduğunu bildiren bütün taraf devletlere, Düzenleyici devlet sıfatıyla danışacağı benimsenmiştir (SKMKDS, 2001 md:10/3). Eğer bu devlet, Düzenleyici Devlet sıfatını üstlenmek istemez ise bunu açıkça beyan ederek, ilgisini bildiren taraf devletlerden birini Düzenleyici Devlet olarak belirleyebilecektir (SKMKDS, 2001 md:10/3). Devam eden 10/4. maddesinde, yağma dahil sualtı kültürel mirasına yönelik tehditleri uluslararası hukuka uygun tüm uygulanabilir tedbirleri almak yoluyla derhal önlenmek için tüm taraf devletlerin yükümlülüklerine zarar vermeksizin, Düzenleyici devlete, aynı amaçla, ilgili taraf devletlere danışmadan önce uygulanabilir

tüm tedbirleri alma, gerekli izinleri vermek ve bu tedbirlerin alınabilmesi için diğer taraf devletlerden yardım isteme hak ve yetkisi tanınmıştır (SKMKDS, 2001 md:10/4). Bu maddeyi izleyen 10/5 maddesinde, sualtı kültürel mirasını korumaya yönelik önlemlerin düzenleyici devlet ve onun istişarede bulunduğu diğer ilgili devletlerce uygulanacağı, bu devletlerin bu amaçla başka devletleri yetkilendirebileceği belirtilmiştir (SKMKDS, 2001, md:10/5(a)), düzenleyici devletin Sözleşme'nin EK'inde yer alan kurallarla uyumlu kararlaştırılan tedbirler yönünden tüm gerekli yetkileri verme hakkı bulunduğu ve madde konusu deniz alanında yer alan sualtı kültürel mirasına yönelik gerekli her türlü ön araştırmayı yürütebileceği ve buna ilişkin izinleri verebileceği benimsenmiştir (SKMKDS, 2001, md:10/5(b)). Maddenin son kısmında bu madde kapsamında yapılan araştırmaların sonuçlarının derhal UNESCO Genel Direktörü'nün bilgilendirileceği ve Genel Direktörü'n de bu bilgileri diğer taraf devletlere iletmekle görevli olduğu belirtilmiştir (SKMKDS, 2001 md:10/5). 10/6. maddesinde Düzenleyici Devletin, tedbir alırken, ön inceleme yaptırdığı veya aynı madde doğrultusunda izin verdiği hallerde, tüm taraf devletler adına hareket edeceği, kendi çıkarını gözetmeyeceği benimsenmiş ve bu kapsamda yaptığı faaliyetlerin taraf devlete BMDHS dahil olmak üzere uluslararası hukukta öngörülmemiş imtiyazlı ya da yargısal bir hak iddiasına dayanak oluşturmayacağı da açıkça belirtilmiştir (SKMKDS, 2001 md:10/6). Ayrıca 10/7. maddesinde, 10/2. ve 10/4. maddeleri saklı kalmak kaydıyla, bayrak devletinin kabul etmesi ve düzenleyici devletin işbirliği olmadan devlet gemilerine ve hava araçlarına yönelik olarak hiçbir faaliyette bulunulmayacağı kabul edilmiştir (SKMKDS, 2001 md:10/7).

2001 tarihli Sözleşme'nin 9-10. maddelerine ilişkin tereddütler bulunmaktadır. Şöyle ki, 9. maddedeki bazı ibarelerin, kıyı devletinin, başka bir devletin bayrak gemisinden veya vatandaşlarından faaliyetleri ve keşifleri ile ilgili bir rapor talep etme hakkı bulunduğu şeklinde yorumlanabilmesi nedeniyle BMDHS kapsamında bu bölgelerde kıyı devletine sağlanan yetkinin aşılmasıdır (Dromgoole, 2013b). Benzer şekilde 10. madde de kıyı devletine Koordinasyon Devleti olarak çeşitli güçlü yetkiler vermesi, örneğin; ani bir tehlike durumunda, madde kapsamında gerekli danışma yükümlülüğünü yerine getirmeksizin önce önlem alabileceği benimsenmiş ve fakat öngörülen alınabilecek önlemlerin neler olduğu belirtilmemiştir (Dromgoole, 2013b). Bununla birlikte benzer nitelikteki düzenlemelerin neden olabileceği çatışmaların önüne geçebilmek için 2001

tarihli Sözleşme’de, BMDHS’ne yapılan atıfla iki sözleşme arasında bağ kurularak bu ilişkiler önlenmeye çalışılmıştır (Dromgoole, 2013b).

3.3.4 Bölge/Alan’da sualtı kültürel mirası bakımından

2001 tarihli Sözleşme’nin 11-12. maddelerinde bu alana yönelik düzenlemeler birlikte işlenmiştir. 11. maddede ihbar ve rapor etme yükümlülükleri düzenlenirken 12. maddede sualtı kültürel mirasının korunmasına ilişkin hak ve yetkiler düzenlenmiştir. 2001 tarihli Sözleşme’nin Bölge/Alan’da sualtı kültürel mirasının korunmasına yönelik 11/1. maddesinde Sözleşmenin 9/1(a). maddesi ile aynı doğrultuda kaleme alınmıştır. Buna göre taraf devletin vatandaşı ya da bayrağını taşıyan bir geminin, Bölge/Alan’da bir sualtı kültürel mirasının keşfetmesi veya sualtı kültürel mirasına yönelik bir faaliyette bulunmak istemesi halinde, vatandaşın veya gemi kaptanının bu durumu taraf devletine rapor etmesinin taraf devletçe zorunlu tutulması benimsenmiştir (SKMKDS, 2001, md:11/1). Buna ek olarak taraf devletlerin sualtı kültürel mirasının korunmasından 2001 tarihli Sözleşme ve BMDHS kapsamında sorumlu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Taraf devletin bu raporları UNESCO Genel Direktörlüğü ile Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesinin Genel Sekreterliği’ne bildirme zorunluluğu getirilmiştir (SKMKDS, 2001, md:11/2). Genel Direktör bu bilgileri diğer taraf devletlere iletmekle görevli kılınmıştır (SKMKDS, 2001, md:11/3). Herhangi bir Taraf devletin de bildirme konu sualtı kültürel mirası ile kültürel, tarihi ya da arkeolojik olarak doğrulanabilir bir bağlantısı bulunması halinde sualtı kültürel mirasının etkili bir şekilde korunmasının sağlanmasına ilişkin ilgisini bildirebileceği benimsenmiştir (SKMKDS, 2001, md:11/4).

2001 tarihli Sözleşme’nin 12/1. maddesinde Bölge/Alan’da bulunan sualtı kültürel mirasına yönelik olarak 12. maddeye aykırı herhangi bir faaliyet için yetki verilmeyeceği benimsenmiştir (SKMKDS, 2001, md:12/1). Devam eden 12/2. maddesinde, 11/4. doğrultusunda ilgisini bildirmiş olan taraf devletlere sualtı kültürel mirasının en iyi şekilde korunmasının sağlamak üzere danışılması, bir taraf devleti Düzenleyici devlet olarak atanması ve Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi’ni görüşmelere katılması için davet edilmesi Genel Direktörün yetkisine bırakılmıştır (SKMKDS, 2001, md:12/2). Tüm taraf devletlere yağma dahil sualtı kültürel mirasına yönelik tehditleri önlemek için ve eğer gerekli ise 12/2. de belirtilen görüşmeler yapılmadan önce bu sözleşme ile uyumlu tüm uygulanabilir tedbirleri alma hak ve yetkisi tanınmıştır (SKMKDS, 2001, md:12/3). Düzenleyici Devletin hak ve yetkilerine ilişkin devam eden 12/4. maddesinde,

Düzenleyici devlet de dahil olmak üzere ilgilerini bildiren devletler tarafından kararlaştırılan koruma tedbirlerinin, danışılan devletlerce başkaca bir devlet yetkilendirilmedikçe Düzenleyici Devlet tarafından uygulanması benimsenmiştir. Aynı şekilde kararlaştırılan tedbirlerin uygulanmasına ilişkin gerekli yetkilerin verilmesi bakımından da danışılan devletlerce başka bir devlet kararlaştırılmaması halinde Düzenleyici Devlet yetkili kılınmıştır (SKMKDS, 2001, md:12/4). Son olarak 12/5. maddesinde, Düzenleyici Devlete, Bölge/Alan'da bulunan sualtı kültürel mirasının koruması bakımından gerekli ön araştırmaları yapma ve gerekli izin/yetkileri verme hak ve yetkisi tanınmakla birlikte araştırma sonuçlarını derhal Genel Direktörlüğe bildirme yükümlülüğü yüklenmiştir (SKMKDS, 2001, md:12/5).

Bölge/Alan'da bulunan sualtı kültürel mirasına yönelik tüm işlem ve faaliyetlerin sualtı kültürel mirasıyla kültürel, tarihi veya arkeolojik bağı bulunan devletlerin de haklarının korunması suretiyle bütün insanlığın ortak yararına yürütülmesi gerekmektedir birlikte Bölge/Alan'da yer alan devletlere ait deniz araçları ve hava araçlarına yönelik olarak, esas devletin rızası olmadan faaliyet üstlenilemeyeceği ve bu konuda yetkilendirme de yapılamayacağı benimsenmiştir (SKMKDS, 2001, md:12/6-7)

3.4 Genel Düzenlemeler

Sualtı kültürel mirasına ilişkin düzenlemelerde temel alınan kavram insanlığın ortak yararı kavramı olduğu için birçok düzenleme katı ve net bir şekilde kaleme alınmamıştır. Bu durum hem esnek bir uygulama alanında daha geniş ve farklı çözümler geliştirilmesini sağlarken diğer yandan uygulama serbestisi içeren düzenlemeler nedeniyle sualtı kültürel mirasının korunmasına yönelik yeknesak bir uygulama sağlanamamasına neden olmaktadır. Bunula birlikte taraf devletlere genel bir takım yetki ve sorumluluklar yüklenmiştir. Bunlar kısaca şu şekildedir:

2001 tarihli Sözleşme ile her bir taraf devlet, sözleşme hükümlerine aykırı faaliyetlerle çıkarılan ya da yasa dışı şekilde ihraç edilen sualtı kültürel mirasının bölgesine girişini, ticaretini ve satın alınmasını önlemekle sorumlu tutulmuştur (SKMKDS, 2001, md:14). Taraf Devletlere, sualtı kültürel mirasına yönelik fakat 2001 tarihli Sözleşme ile uyumlu olmayan herhangi bir faaliyeti önlemek adına deniz limanını da içerecek şekilde, bölgesini kullanıma kapatma yükümlülüğü yüklenmiştir. Bu durum 2001 tarihli Sözleşmenin uygulanması noktasında özellikle etkili bir uygulama sağlanabileceği anlamına gelir çünkü antlaşma çerçevesi dışında sualtı kültürel mirasına yönelik

faaliyetlerde bulunmaya çalışanlar için tedarik hatları kapatılmış olacaktır. (Dromgoole, 2013b). Bu da düzenleme ile bölgesel bazda sözleşmeye yaygın bir şekilde uyulması ve sözleşmenin belirlediği rejime daha fazla devletin dolaylı olarak da olsa dahil olmasını sağlayacaktır (Dromgoole, 2013b).

Taraf Devletler, uluslararası alanda birbirlerine karşı sorumluluk üstlenmekle birlikte vatandaşlarının ve bayraklarını taşıyan deniz araçlarının da sözleşmeye uygun davranması için gerekli önlemleri almayı üstlenmiştir. Bu anlamda taraf devletler, uluslararası alanda taahhütte bulunmasının yansira iç hukuklarında da bu sözleşmeye uygun davranılmasını ağılamak üzere gerekli düzenlemeleri yapmakla yükümlenmektedir (SKMKDS, 2001, md:16). Her Taraf Devletin, 2001 tarihli Sözleşme’yi uygulayabilmek için alacağı tedbirlere uyulmaması halinde yaptırım uygulayabileceği benimsenmiştir (SKMKDS, 2001, md:17). Her Taraf Devletin, kendi bölgesinde 2001 tarihli Sözleşme’ye aykırı bir şekilde çıkarılmış olan sualtı kültürel mirasına el koyacağı, el konulan sualtı kültürel mirasını kayda geçirerek koruyup, sabit hale getireceği ve bağlantısı olan tüm Taraf Devletleri haberdar etmesi benimsenmiştir (SKMKDS, 2001, md:18).

2001 tarihli Sözleşme ile sualtı kültürel mirasına yönelik faaliyetleri düzenlenmekle beraber, halkın eğitimi ve bilinçlendirilmesi, sualtı arkeolojisi ve teknoloji yönünden eğitim, araştırma ve inceleme, envanterlerin bakımı ve güncellenmesi dahil olmak üzere sualtı kültürel mirasının korunmasını sağlamak üzere devletler arasında bir işbirliği çerçevesi de oluşturmuştur (SKMKDS, 2001, md:19-22; Dromgoole, 2013b).

3.5 Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına İlişkin Güncel Sorunlar

UNESCO sualtı kültürel mirasına yönelik güncel riskleri, yağmalama, deniz kaynaklarının sömürülmesi, iklim bozulması ve kirlilik olarak belirlemiştir (UNESCO, tarih yok). Sualtı kültürel mirasının korunmasında dikkate alınması gereken durumlardan biri sualtı kültürel mirası ile sualtı yaşamı artasındaki etkileşimin anlaşılmasıdır. Hem sualtı kültürel mirasının hem de sualtı yaşamının korunmasına yönelik çözümlerin belirlenebilmesi için bu bir gerekliliktir. Çünkü sualtı kültürel mirasının korunması ile sualtı ekolojik sistem arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. (Meyer-Kaiser & Mires, 2022)

Sualtı kültürel mirası deniz ve okyanuslarda, insan kaynaklı faaliyetlerin kalıntılarını oluşturmaktadır. (Meyer-Kaiser & Mires, 2022) Sualtı kültürel mirası ile içinde ve çevresindeki yaşam birbiriyle etkileşim halinde olup doğal ve kültürel dönüşümler zaman içinde birbirini etkilemekte, değiştirmektedir. (Meyer-Kaiser & Mires, 2022) Bir gemi

enkazı sualtı kültürel mirası sayılmakta ve korunmaya çalışılmakta iken doğal miras olan resiflerin zarar görmesine neden olabilmektedir. Örneğin, Line Adaları'nda Palmyra Mercan Adaları (Atolü) Ulusal Yaban Hayatı koruma adalarında, 1991 yılında enkaz haline gelen bir geminin etrafında oluşan mercanlara benzeyen bir tür (*Corallimorpharia türü olan Rhodactis howesii*) tarafından, mercan resiflerinin baskıladığı keşfedilmiştir. (Work, ve diğerleri, 2018). Bununla birlikte batık gemiler -ki bunların bir kısmı da sualtı kültürel mirası sayılmaktadır- yapay resif görevi gördüğünden balık, mercan, deniz kabukluları gibi canlıların yanı sıra deniz kuşları gibi diğer deniz canlılarına yaşam alanı sunmakta ve biyoçeşitlilik bakımından önem taşımaktadır. (Ercan & Aydın, 2025). Sualtı kültürel mirasının yerinden çıkarılması ve uygun koşullarda muhafaza edilmesinin maliyeti nedeniyle, öncelikle kazı yapıp akabinde kazı konusu nesnenin tekrar gömülmesi, sualtı kültürel miras alanlarını sualtı arkeoparklara dönüştürülmesi gibi yöntemlerle korunmaya çalışılmıştır (Memet, 2008 çevrimiçi).

Sualtı kültürel mirasının korunmasına benimsenen sistem deniz alanları dikkate alınarak ve devletlerin egemenlik yetkilerine hâle getirmeyen bir sistem olarak öngörülmüştür. Bu bağlamda sualtı kültürel mirasın yönelik risklerden biri olarak, sözleşme hükümleri bağlamında yetki ve sorumluluk noktasında karmaşalar olabilmektedir. Örneğin; İngiltere'de Flamborough Burnu açıklarında araştırılan bir enkazın Bonhomme Richard adı verilen Amerikan savaş gemisi olabileceği düşünülmektedir ki bu durumda gemi Amerika Birleşik Devletleri'ne ait olacaktır (Smith & Couper, 2003 çevrimiçi). Ancak Fransa'da inşa edilen bu geminin Amerika Birleşik Devletleri'ne ait savaş gemisi olduğu kendiliğinden anlaşılan bir durum olmadığından gemi enkazı üzerindeki yetki iddialarını karmaşık hale getirmiştir (Smith & Couper, 2003 çevrimiçi). Dolayısıyla örnekte belirtildiği gibi bazı durumlarda sualtında bulunan ve kültürel mirası olarak nitelendirilebilecek bir nesnenin menşeinin, niteliğinin araştırma yapılmadan bilinmesi mümkün olmamakta ve fakat, araştırılması için de öncelikle yetki konusunun belirlenebilmesi için bunların bilinebilmesi gerekmektedir. Bu tür bir karmaşıklık da sualtı kültürel mirasının korunması noktasında zorluklara neden olabilmektedir.

Bodrum Gümüşlük'te bulunan, Gümüşlük mahallesinden Tavşan Adası'na uzanan 3 bin 500 yıllık Kral Yolu su yüzeyinde görünür hale gelmiştir (Aktüel Arkeoloji, 2025). Kral Yolu'nun görünür hale gelmesinin nedeni henüz belirtilmemekle birlikte sualtında bulunan kültürel mirasın su yüzeyine çıkmasının da bir ihtimal olduğu anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde yüzeye çıkma ihtimali bulunan sualtı kültürel mirasının korunması noktasında yerinde koruma prensibinin, bu prensibin amaçları da düşünüldüğünde yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu halde, sualtı kültürel mirasının herhangi bir sebeple yüzeye çıkma ihtimalinin de dikkate alınması ve bu halde dahi sualtı kültürel mirasının bozulmadan muhafazası için tedbir alınması gerekmektedir.

Sualtı kültürel miras alanları dahil olmak üzere sualtı yaşam alanları antropojenik (insan kaynaklı) faktörlerden etkilenmekte ve özellikle de iklim değişikliğine bağlı asitlenme, erozyon, yoğun fırtınalar sualtı kültürel mirasının bozulmasına neden olmaktadır (Meyer-Kaiser & Mires, 2022). İklim değişikliğine bağlı olarak mevcut sualtı kültürel mirası, taşınma, hasar görme ya da su yüzeyine çıkma tehlikesi altındadır (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi). Örneğin, İspanya’da bulunan bir batık gemi, okyanus akıntıları nedeniyle 6 metre derinlikteyken, 1,8 metre derinliğe çıkararak daha erişilebilir hale gelmiş, Titanik enkazı, kimyasal değişimler nedeniyle bozulmaya başlamış, sonuç olarak sediman tabaka sayesinde korunan sualtı kültürel mirasları zarar görmeye başlamıştır (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi).

İklim değişikliğine bağlı olarak deniz seviyelerinin yükselmesi ihtimali bir kültürel miras alanının sualtında kalmasına neden olmakla birlikte, sualtında kalması muhtemel olan kültürel miras, 100 yıl boyunca sürekli ve kesintisiz sualtında bulunma koşulunu sağlamayacak ve 2001 tarihli sözleşme kapsamında korunamayacaktır. Örneğin, Finlandiya’da Helsinki açıklarında bulunan Suomenlinna Kalesi, iklim değişikliğine bağlı olarak deniz seviyelerinin yükselmesi halinde sualtında kalması muhtemel yapılar arasında gösterilmektedir (Perez-Alvaro & Delgado, 2025 çevrimiçi). Yakın tarihte Ege Denizinde bulunan ve UNESCO’nun Dünya Mirası Listesinde yer alan Santorini Adası yakınlarında yaşanan depremler nedeniyle ada, depremlerin devam etmesi ve tsunami riski nedeniyle tehlike altında olup konu hakkında araştırmalar sürmektedir (UNESCO, 2025). Doğal süreçleri hızlandıran veya oluşmasına neden olan insan faaliyetlerinin önlenmesi noktasında tedbirler alınması, insan faaliyetlerine bağlı olmayan süreçler yönünden ise olası riskler dikkate alınarak sualtı kültürel mirasını koruma yönteminin belirlenmesi uygun bir çözüm olarak görülebilir. Ancak öncelikle sebep sonuç ilişkileri tespit edilmeli akabinde teknik olarak benimsenmesi ve uygulanması gereken koruma yöntemlerinin belirlenmesi, son olarak da bu uygulamaların ortak ve yeknesak biçimde

sistematik hale getirilmesi, mevcut sistemin bu süreç için yeterli olmaması halinde gerekli hukuksal düzenin oluşturulması gerekmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE ULUSLARARASI HUKUKTAKİ GELİŞİMİ

4.1 İklim Değişikliği Kavramı

Hava durumu veya hava olayları belirlenmiş bir yer ile belirlenmiş ve kısa bir süre içinde etkinlik gösteren atmosfer durumları/olayları olarak tanımlanırken iklim, daha geniş bir bölgede ve daha uzun bir zaman dilimi içerisinde değişmeyen ortalama hava koşulları ile güneşlenme, sıcaklık, basınç, rüzgâr, yağış, bulutluluk, buharlaşma, vb. iklim elemanlarının değişkenliklerini, uç oluşumları da içeren bir kavramdır (Türkeş, 2001a, s.187-188; (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, tarih yok). Atmosfer, kara yüzeyleri, kar ve buz, okyanuslar ve diğer su kütleleri ile canlıları kapsayan karmaşık ve etkileşimli bir sistem olan iklim sistemi zamanla, kendi iç dinamiklerinin etkisi veya dış etmenlerdeki değişikliklere bağlı olarak değişir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, tarih yok).

Hava olayı ya da durumu ile iklim kavramı arasında olan karışıklığın bir benzeri iklim değişikliği ve küresel ısınma kavramları arasında bulunmaktadır (Sadioğlu & Ağıralan, 2020, s. 365). Kömür, petrol, doğalgaz gibi fosil yakıtların, farklı üretim süreçlerinde kullanılmasıyla ortaya çıkan, sera gazı denilen karbon türevi gazların, atmosferde birikerek güneşten gelen ve yerkürede toplanan ışığın geri yansıtılmasını önlemesiyle sera etkisi oluşturur (Tuna, 2015, s. 55-56). Sera etkisinin, yerkürenin ortalama ısı genel düzeyini yükseltmesine küresel ısınma; küresel ısınma nedeniyle sıcak mevsimlerin daha sıcak, soğuk mevsimlerin daha soğuk olması ve genel ısı düzeyinin yavaş ve düzenli bir şekilde yükselmesine de küresel iklim değişikliği denilmektedir (Tuna, 2015, s. 56).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 1/2. maddesinde iklim değişikliği, karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik şeklinde tanımlanmıştır (BMİDÇS, 1992). İklim değişikliği 20. yüzyılın ortalarına kadar matematik, fizik, kimya gibi bilimlerin konusu olmuştur (Tunç & Çınar , 2019, s. 48,). Matematik ve fizik bilimi alanında çalışan Jean-Baptiste Joseph Fourier 1827’de atmosfer ve dünya arasındaki sıcaklık değerlerini incelediği çalışmasında, sera gazı olarak adlandırdığı gazların güneşten gelen ısıyı tuttuğu teorisini ileri sürmüştür (Sharipov ve diğerleri, 2024, s. 260; Tunç & Çınar, 2019, s. 48). 1856 yılında Eunice Foote tarafından yapılan deneylerle, atmosferik gazların ısıyı tuttuğu anlaşılmakla birlikte iklim değişikliğinin olası bir nedeni

olarak atmosferik gazların değişkenliğiyle ilişki kurulmuştur (Jackson, 2020, s. 106; Hughes, 2024, s. 15). 1859 yılında fizikçi John Tyndall tarafından ısının su buharı ve karbondioksit tarafından emildiği ve atmosferde mevcut karbondioksit miktarının, dünyanın ısınmasının önemli etkenlerinden biri olduğu iddia etmiştir (Jackson, 2020, s. 111; Tunç & Çınar, 2019, s. 48). 1896 yılında Svante Arrhenius, atmosferdeki insan kaynaklı karbondioksit birikiminin, küresel ısınmaya neden olabilecek düzeyde ortalama sıcaklığın artışına neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. (Popovski, 2024, s. 128), Bununla beraber karbondioksit miktarının iki katına çıkması halinde Dünya yüzeyindeki ortalama sıcaklığın yaklaşık 5 santigrat derece yükseleceğini hesaplamış ve karbondioksit salınımlarının küresel ısınmaya neden olacak kadar büyük olduğu sonucuna varan ilk bilim insanı olmuştur (Sharipov, ve diğerleri, 2024, s. 260). 1938 yılında meteorolog Guy Callendar, 147 hava istasyonunun verilerini analizi sonucunda küresel sıcaklığın son 50 yılda 0,3 derece arttığını tespit etmiş ve ısınmasının ana nedenlerinden birinin sera etkisine neden olan gazların atmosfere salınımindaki artış olduğunu kanıtlamıştır (Sharipov, ve diğerleri, 2024, s. 260). 1950 yılında fizikçi Gilbert Plass'ın ısınma ve insan faaliyetleri ilişkisine dair yayınladığı bir dizi makale sonrasında bilim insanlarının iklim değişikliği sorununa ilgisi artmış (Sharipov, ve diğerleri, 2024, s. 260) ve 1957 yılında Amerika Birleşik Devletleri, Hawaii’de iklim değişikliğine dair çalışmalar bakımından önemli bir adım olan, atmosferdeki karbondioksit oranının sürekli incelenmesini sağlayan bir gözlem merkezi oluşturulmuştur (Tunç & Çınar , 2019, s. 48). 1967 yılında “sera etkisini” hesaplamak için ilk bilimsel model oluşturulmuş ve ilk kez 1968’de Antarktika’daki buzların eriyebileceği öngörülmüştür (Sharipov, ve diğerleri, 2024, s. 261). 1970’lerden itibaren insan kaynaklı iklim değişikliği uluslararası alanda daha sık gündeme gelmeye başlamış olup iklim değişikliği konusundaki dönüm noktası sayılabilecek iki konferans düzenlenmiştir (Engin, 2012, s. 73-74). Bunlardan birincisi 1970 yılında Massachusettes’de toplanan , sanayi devriminden sonra artan karbondioksit seviyesinin uzun dönemde ciddi sonuçları olabileceğine dikkat çekilen “Kritik Çevre Sorunları Üzerine Çalışma” (Study of Critical Environmental Problems – SCEP) isimli çalıştay, İkincisi ise 1971 yılında İsveç/Wijk’ta toplanan küresel ısınmanın mı küresel soğumanın mı daha etkili olduğu konusunun tartışıldığı “İnsanoğlunun İklim Etkisi Üzerine Çalışma” (Study on Man’s Impact on Climate – SMIC) isimli konferanslarıdır (Engin, 2012, s. 74). İsveç’te gerçekteştirilen konferans sonucunda düzenlenen rapor 1972 yılında Birleşiş Milletler tarafından toplanan Stockholm Konferansı’nda da temel

alınmıştır (Engin, 2012, s. 74). Uluslararası alanda kapsayıcı ve yaygın uygulama alanına sahip düzenlemeler bu konferansların ardından yapılmıştır. Uluslararası alanda iklim değişikliğine ilişkin süreç ve gelişmeler bir alt başlıkta incelenecektir.

4.2 Uluslararası Hukukta İklim Değişikliği

4.2.1 Stockholm Konferansı ve Bildirisi

Uluslararası alanda, çevre anlaşmalarına ilişkin, Birleşmiş Milletler nezdinde küresel düzeydeki ilk gelişme 1972’de Stockholm’de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansıdır (Sharipov ve diğerleri, 2024, s. 261; Kaya H. E., 2020, s. 168). Bu konferansın bir sonucu olarak düzenlenen Stockholm Bildirisi’nde, çevrenin kapasitesine, doğal kaynakların kullanımı sırasında nesiller arası hakkaniyete, sosyal ve ekonomik gelişimin çevre ile bağlantısına dikkat çekilmiş ve çevrenin kalkınmayla birlikteliğine yönelik ilkeler ve sürdürülebilirlik düşüncesinin temel dayanakları olduğu vurgulanmıştır (Tekgöz, 2016, s. 76).

Stockholm Bildirisi uluslararası hukuk anlamında bağlayıcı bir metin olmamakla birlikte devam eden tarihsel süreçte yapılan bağlayıcı sözleşmelerin temelini oluşturması ve çevresel zararlar bakımından devletlerin uluslararası hukuk anlamında sorumluluğunu evrensel bir düzenlemeye bağlaması bakımından önem taşımaktadır (Özkerim Güner, 2018, s. 63-64). Bu bildiri ile devletlerin, çevrenin korunmasına yönelik hak ve yükümlülüklerine dair genel ilkeler belirlenmiş, bu genel ilkeler devam eden süreçte iki ya da çok taraflı sözleşmelere temel olmuş ve yine bildiride yer alan birçok ilke ve kavram bağlayıcı duruma getirilmiştir (Pallemaerts, 1997, s. 614-615).

Stockholm Bildirisinde çevrenin korunmasına yönelik ilkeler belirlenirken gelişmekte olan ülkeler diğer ülkelerden ayrı tutulmuş, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma politikaları ve çevrenin korunmasına dair tedbirlerin alınmasının maliyeti arasında, gelişmiş ülkelerin de desteğiyle bir denge kurulması amaçlanmıştır (İneli Ciğer, 2022, s. 79-80). Böylelikle bir yandan çevresel zararların önlenmesi için gerekli adımlar atılmaya çalışmış diğer yandan gelişmekte olan ülkelerin çevrenin korunması için gerekli tedbirleri alırken ekonomik olarak desteklenerek bu ülkelerdeki insanların daha iyi yaşam koşullarına ulaşmasının engellenmemesi hedeflenmiştir (İneli Ciğer, 2022, s. 79-80).

Stockholm Konferansı’nın bir diğer önemli sonucu Stockholm Bildirisi’nden sonra Birleşmiş Milletler kararı ile Birleşmiş Milletler Çevre Programının (United Nations

Environment Programme-UNEP) kurulmasıdır. UNEP, Birleşmiş Milletler'e bağlı bir program olarak, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 2997 sayılı ve 15 Aralık 1972 tarihli kararıyla oluşturulmuş ve amacı Birleşmiş Milletler'de çevresel konularda uluslararası alanda eşgüdümü, çevrenin güncel durumlarının küresel seviyede sürekli olarak dikkatli bir şekilde incelenmesi, çevresel sorunlara uluslararası alanda dikkat çekilmesi, ulusal ve uluslararası çevre politikalarının ve hukukunun gelişimini sağlanması olarak belirlenmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, tarih yok). Aynı kararla çevre programlarının finanse edilmesini ve çevre politikalarının uygulanmasını sağlamak üzere Çevre Fonu kurulmuştur (United Nations, 1972). İklim değişikliği, ozon tabakasının incilmesi ve küresel ısınma, küresel bir sorun olarak, ilk kez 1976-1977'de UNEP ve Dünya Meteoroloji Örgütü (World Meteorological Organization-WMO) tarafından dikkate alınmıştır (Öner, 2023, s. 19-20). 1979'te WMO ile UNEP'in birlikte hazırladığı Dünya İklim Programı, 1985 Viyana Sözleşmesi, 1987 Montreal Protokolü, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC) UNEP'in etkili olduğu sözleşme ve programlar olmuştur (Kayhan, 2016, s. 73-75).

4.2.2 I. Dünya İklim Konferansı ve Dünya İklim Programı

İklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle uluslararası alanda verilen mücadele WMO tarafından 1979'te düzenlenen I. Dünya İklim Konferansı ile devam etmiş ve iklim değişikliğinden kaynaklanan riskler bu konferansta tartışılmış, özellikle ormansızlaşma ile fosil yakıtlardan kaynaklanan karbondioksit birikiminin, iklim değişikliği üzerindeki etkileri tartışılmıştır (Özevren, 2015). İklim değişikliği, 1979'daki Birinci Dünya İklim Konferansında iklim değişikliğinin insan faaliyetlerini nasıl etkileyebileceğini araştırılmış, ciddi bir sorun olarak kabul edilmiştir (UNFCCC, 2000). Bu konferans sonrasında devletlere, insanlığın refahını olumsuz etkileyebilecek, iklimdeki olası insan yapımı değişiklikleri öngörmeleri ve önlemleri için çağrıda bulunan bir bildiri yayınlanmış ve iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik olarak, WMO, UNEP ve Uluslararası Bilimsel Birlikler Konseyi'nin (ICSU) ortak sorumluluğu altında bir Dünya İklim Programı (WCP) kurulmasına yönelik tasarı onaylanmıştır (UNFCCC, 2000).

Birinci Dünya İklim Konferansı bildirgesiyle kurulmasına karar verilen WCP, Dünya Meteoroloji Kongresi'nin 1979'daki Sekizinci Oturumunda, iklim sisteminin anlaşılmasını, iyileştirmesini ve bu anlayışı toplumların yararına uygulamayı hedefleyen,

yetkili bir uluslararası bilimsel program olarak kurulmuştur (Dünya Meteoroloji Örgütü, tarih yok). WCP'in dört temel hedefi, giderek daha tutarlı iklim tahminlerine olanak verecek şekilde iklim sisteminin fiziksel temellerinin belirlenmesi, iklim bilgilerinin ekonomi, insan sağlığı, gıda üretimi ve su kaynakları yönünden verimli kullanımını artıracak şekilde yararlı uygulamaları geliştirmek, iklim değişikliği karşısında sosyal-ekonomik değişiklikleri ve ulusal kırılganlıkları belirleyip bu üç hedefi de destekleyecek kapasitede, temel bir küresel gözlem sistemi geliştirmek olarak belirlenmiştir (Dünya Meteoroloji Örgütü, tarih yok).

4.2.3 Villach Konferansı ve Viyana Sözleşmesi

Dünya İklim Programı tarafından 9-15 Kasım 1985'te Avusturya/Villach'ta düzenlenen tam adı Karbondioksit ve Diğer Sera Gazlarının İklim Değişikliklerindeki Rolünün ve Bağlantılı Etkilerinin Değerlendirilmesine İlişkin Uluslararası Konferans'ta (The International Conference Of The Assessment Of The Role Of Carbon Dioxide And Of Other Greenhouse Gases in Climate Variations And Associated Impacts), küresel karbondioksit ve diğer sera gazlarının iklim değişikliğine nasıl bir etkiye bulunduğu belirlenmesi, iklim ve iklim değişikliği ile ilgili bilgilerin artırılması ve dünyanın ne ölçüde bir ısınma ile karşılaşacağını belirlenmesi amaçlanmıştır (Paterson, 1996, s. 29; Engin, 2012, s. 74). Bu konferansta iklim değişikliğine ilişkin araştırmaların, doğal bilimlerle birlikte ekonomik ve sosyal bilimleri de kapsamı gerektiği ve iklim değişikliği sorunun çözümüne yönelik politikalar oluşturulması gerektiği benimsenmiştir (Engin, 2012, s. 75). Villach Konferansı sonucunda ortaya çıkan Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi ile ozon tabakasının incelenmesine yönelik düzenlemelerin yanı sıra küresel ısınma bakımından da önleyici tedbirlerin alınması gerektiği kabul edilmiş (Paterson, 1996, s. 30) olup bu anlamda küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliğine ilişkin ilk bilimsel konsensüs sağlanmıştır (Engin, 2012, s. 74).

1985 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin 2. maddesinde genel yükümlülükler başlığı altında taraf devletlerin, insan sağlığını ve çevreyi korumak amacıyla gerekli önlemleri almaları, bu amaca ulaşmak adına düzenli araştırmalar, gözlemler ve bilgi alışverişiyle işbirliği yapmaları, ozon tabakasının zarar görmesine neden olan faaliyetlere karşı kanuni ve idari tedbirleri almaları, uluslararası alanda faaliyet gösteren uzman kuruluşlar ile işbirliği halinde olunması benimsenmiş ise de bu önlemlerin ne zaman ve nasıl alınacağına ilişkin

kesin bir belirleme yapmamış ve taraf ülkelere bağlayıcı yükümlülük getirmemiştir (Duru, 2001, s. 307; Kalelioğlu & Özkan , 2000, s. 152-153).

4.2.4 Montreal Protokolü

1985-1987 yıllarında yapılan bilimsel çalışmalarda Antarktika üzerindeki ozon tabakasının %40 oranında incelendiği belirlenmiş, klorofokarbon (CFC) gazlarının ozon tabakasında incelenin birincil nedeni olduğu ve tüketilmeye devam edilmesi halinde ozon tabakasında kayıpların oluşacağı tespit edilmiştir (Sunstein, 2007, s. 14-15). Bu bilimsel tespitler ve Viyana görüşmelerinde öngörüldüğü şekilde 1987 Nisan ayında, İsviçre/Cenevre’de yapılan toplantıda 1990’dan itibaren CFC yoğunluklarının 1986 yılı oranlarında sabit tutulması, 1992’ye kadar %20 oranında azaltılmasına karar verilmiş ve aynı yıl Eylül ayında da Montreal’de bağlayıcı düzenlemeler içeren bir protokolün imzalanması konusunda anlaşılmıştır (Duru, 2001, s. 308). 1987 yılında imzalanan Ozon Tabakasına Zarar Veren Maddelerle İlgili Montreal Protokolü, CFC tüketiminin, İsviçre Toplantısı’nda öngörülenden farklı bir biçimde azaltılmasını öngörmüş ve fakat ozon tabakasına zarar veren bir kısım kimyasallar sözleşme kapsamında yer almamıştır (Duru, 2001, s. 308). Protokolün 1. maddesinde protokolde geçen “Sözleşme” ibaresinin Viyana sözleşmesi olduğu belirtilmiştir (Montreal Protokolü, 1987). Protokolün uygulamasını sağlamak üzere yetkili üst düzey karar organı olan “Taraflar Toplantısı” (Meeting of the Parties - MOP) ve finansman için “Montreal Protokolü’nün Uygulanması İçin Çok Taraflı Fon” (Multilateral Fund for the Implementation of the Montreal Protocol - MLF) oluşturulmuştur (Sönmezoğlu & Erler-Bayır, 2013, s. 275). Protokole, 1990 yılında Londra, 1992 yılında Kopenhag, 1995 yılında Viyana’da, 1997 yılında Montreal’de, 1999 yılında Pekin’de, 2007 yılında ise tekrar Montreal’de konuya ilişkin tekrarlanan toplantılar ile çeşitli düzenleme ve tedbirler eklenmiştir (Sönmezoğlu & Erler-Bayır, 2013, s. 275). Gelişmekte olan ülkelerin katkılarıyla oluşturulan fon kullanılarak, gelişmekte olan devletlerin de ozon tabakasının incelmesine yönelik projeler oluşturulabildiği ve teknolojik yenilikler kullanılabildiği için ve dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında dayanışma sağlanabildiği için Montreal protokolünde uzlaşılan taahhütler yerine getirilebilmiş, Protokolün imzalanmasından sonra ozon tabakasının incelmesine neden olan maddelerin tüketimi büyük oranda azalmış ve bu anlamda protokol başarıya ulaşabilmiştir (Sönmezoğlu & Erler-Bayır, 2013, s. 275-256).

4.2.5 Brundlant Raporu ve Sürdürülebilir Kalkınma

1983 yılın Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararıyla, ekonomik ve sosyal kalkınmanın farklı aşamalarında olan ülkeler arasında ortak ve karşılıklı destekleyici hedefler önermek, çevresel sorunlara yönelik uzun vadeli ve uygun hedefler belirlenmek üzere özel bir komisyon olarak Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (The World Comission on Environment and Development/WCED) kurulmasına karar verilmiştir (UN General Assembly, 1983-1984). Yirmi ülkenin katılımıyla oluşan ve Norveç Başbakanı G. H. Brundtland başkanlığında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca hazırlanan Ortak Geleceğimiz başlıklı rapor, 1987'de BM Genel Kurulu'na sunulmuştur (Bozlağan, 2010, s. 1019). Raporun önemi, raporda tanımlanan sürdürülebilir kalkınma kavramıdır. Bu kavram bugünün ekonomik ihtiyaçlarının, sonraki nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına engel olmayacak biçimde karşılanması ve ekonomi politikaları belirlenirken kaynakların devamlılığının gözetilmesinin gerekliliği düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. (Bozlağan, 2010, s. 1019-1020,). Brundlant raporu olarak da bilinen bu rapor ekonomik büyüme gözetilirken çevre ile ekonomi arasındaki uyumun sağlanması, çevrenin geleceğinin gözetilmesi ve gelecekte yaşanılabilir bir çevre için ekonomik tercihlerin değişmesi gerektiğini bildirmiştir (Kulak, Çakır, Dervişoğlu, & Kartal, 2024, s. 435).

4.2.6 Rio Konferansı ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

Brundtland raporundan sonraki süreçte IPCC, WMO ve UNEP tarafından 1988 yılında kurulmuş ve iklim değişikliğinin bilimsel durumu, sosyal ve ekonomik etkisi ve yapılması muhtemel uluslararası iklim sözleşmelerine dahil edilebilecek nitelikte stratejiler konusunda kapsamlı incelemeler yapmak ve öneriler hazırlamakla görevlendirilmiştir (IPCC, tarih yok). İklim değişiklikleriyle mücadele edilmesi ve iklim değişikliklerine uyum sağlanması konularında rehberlik etmek üzere kurulan IPCC, 5-7 yılda bir defa olmak üzere, dünya çapında iklim sisteminin güncel durumu hakkında hazırladığı Değerlendirme Raporlarını paylaşmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, tarih yok). IPCC tarafından altı değerlendirme döngüsü kapsamında altı rapor, hükümetler ve uluslararası kuruluşlardan gelen belirli bilimsel ve teknik konulardaki bilgi taleplerine yanıt olarak bir dizi Metodoloji Raporu, Özel Rapor ve Teknik Belge hazırlamış ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin hazırlanmasında da etkili olmuştur (IPCC, tarih yok). IPCC 1990'da yayınlanan Birinci Değerlendirme Raporunda, yirmi birinci yüzyılın sonuna kadar deniz seviyesinin bir metreden fazla yükselebileceği

ve okyanus yüzey sıcaklığının 0,2-0,5 °C arasında artacağı öngörülmüştür (Gregory ve diğerleri, 2022 çevrimiçi, WMO/UNEP-IPCC, 1990a, WMO/UNEP-IPCC, 1990b). Raporlarda, iklim değişikliğinin, ada devletlerinin yaşanmaz hale gelmesi, tatlı su kaynaklarının kirlenmesi, kuraklık, erozyon, bazı türlerin yok olması gibi çeşitli sonuçlarına yer verilmekle birlikte iklim değişikliğine ilişkin bilimsel süreç ve sonuçları araştırılması gerektiği belirtilmiş, kapsamlı bir okyanus ve buzul gözlem sistemi, sistematik deniz seviyesi ve derin okyanus ölçümlerinin yapılması gerektiği benimsenmiştir (WMO/UNEP-IPCC, 1990a, WMO/UNEP-IPCC, 1990b). Şöyle ki, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 1989 tarihinde iklim değişiklikleri ile mücadele edilmesine yönelik bir çerçeve sözleşme hazırlanması için IPCC ve WMO tarafından çalışma yapılması beklenmiş, 1990 tarihli IPCC raporunun yayınlanmasının ardından yine 1990'da, iklim değişikliklerine ilişkin çerçeve sözleşme ile protokolleri görüşmek üzere Hükümetlerarası Müzakere Komitesi'nin (Intergovernmental Negotiating Committee-INC) kurulmasına karar verilmiştir (Kayhan, 2017, s. 172; Özkerim Güner, 2018, s. 72). Aynı dönemde WMO'nun öncülük ettiği 29 Ekim/7 Kasım 1990'da İsviçre'de sera gazlarının atmosferdeki birikiminin azaltılmasına yönelik önlemler ve iklim değişikliği üzerine İkinci Dünya İklim Konferansı düzenlenmiştir (Türkeş, 2001b, s. 15). Tüm bu çalışmalar neticesinde hazırlanan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) 1992 yılında düzenlenen Rio Konferansı olarak da bilinen Birleşmiş Milleler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda devletlerin imzasına sunulmuştur (Kayhan, 2017, s. 173). Ayrıca, Konferansta sürdürülebilirlik kavramı, insan yerleşimi, orman, tarım gibi alanları da kapsayacak şekilde genişletilmiş ve Gündem 21 isimli eylem planı düzenlenerek çevre, ekonomi, kentleşme ve yönetim gibi alanlarda işbirliğinin gerekliliği vurgulanmıştır (Bozlağan, 2010, s. 1020; Kulak ve diğerleri, 2024, s. 435). Bu anlamda Rio Konferansı neticesinde düzenlenen bildiride de ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasında farklar gözetilmiş ve bildiride devletlerin ortak fakat farklılaştırılmış sorumlulukları açık bir şekilde kabul edilmiştir (İneli Ciğer, 2022, s. 81; United Nations, 1993, s. 4). Birleşmiş Milletler, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkelerin, çevresel sorunların oluşmasındaki etkisi ile çevrenin korunmasına yönelik alınacak tedbirler bakımından farklı yetilerde olduğunu kabul etmiş, bu bağlamda yükümlülüklerinin ve bu yükümlülükleri yerine getirmek için gerekli sürenin de farklı olabileceği benimsenmiştir (İneli Ciğer, 2022, s. 82). Rio Konferansı ile sürdürülebilir kalkınma, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar, bilimsel ve teknolojik bilgi alışverişi

ve kalkınmada işbirliği, çevreyi ve insan sağlığını tehdit eden atıkların başka ülkelere transferinin önlenmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına kadınların katkılarının sağlanması, gençlerin yaratıcılığının teşvik edilmesi, doğal kaynakların ve çevrenin korunması gibi ilkeler yer almıştır (United Nations, 1993, s. 2-8). Bununla birlikte 1992’de Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu’nun oluşturulması sağlanmıştır (Yüksel & Barut, 2023, s. 44). Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu’nun esas görevi, Rio Konferansı’ndan sonraki süreçte, iklim değişiklikleriyle mücadelenin, sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun şekilde şekillendirilmesini, konferansta kabul edilen düzenlemeler ile ilkelerin faal bir şekilde izlenmesi, kalkınma ve çevre konularının bütünleştirilmesi bağlamında uluslararası iş birliğini ilerletmek olarak belirlenmiştir (Tıraş, 2012, s. 63).

1992 Rio Konferansı’nda imzaya açılan BMİDÇS, Sözleşme’de belirtildiği üzere Ellinci devletin onay, kabul, uygun bulma veya katılma belgesinin tevdiini izleyen doksanıncı gün olan 21 Mart 1994’de yürürlüğe girmiştir (BMİDÇS, 1992). BMİDÇS ile iklim değişiklikleri ile mücadelede çözüm için takip edilecek yol ve yöntemleri tespit ederek, sistemin ana kurumlarını oluşturmak ve taraf devletlerin genel yükümlüklerini belirlemek üzere bir çerçeve oluşturulmuştur (Kayhan, 2017, s. 174). Sözleşmenin giriş metninde, insan faaliyetleri sonucunda atmosferde artan sera gazlarının, ortalama sıcaklığı arttırması ve bu durumun doğal ve ekolojik sistemlere zarar vereceği, iklim değişikliği ve buna bağlı zararlı etkilerin insanlığın ortak kaygısı olduğu belirtilmiş ve sözleşmenin amacı, ikinci maddede sera gazlarının birikiminde bu insan kaynaklı etkinin önlenmesi olarak açıklanmıştır (BMİDÇS, 1992, Giriş metni). Sera gazlarının kara ve deniz ekosistemlerini etkilediği de kabul edilmiş ve 4/1-d maddesinde, deniz ekosistemlerinin de sera gazının olumsuz etkilerinden korunması amaçlanmıştır (BMİDÇS, 1992, Giriş metni; md:4/1-d). Bununla birlikte sözleşmenin başlangıç metninde, Stockholm Bildirisi, Viyana Sözleşmesi, Montreal Protokolü, İkinci Dünya İklim Konferansı sonucunda düzenlenen bildirinin ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun çevre ve iklim konusunda almış olduğu kararların hatırladığı ibaresi ile önceki tarihli bu belgelerle uyum gözetilmiş ve Sözleşme’nin zaman bakımından uygulanmasında oluşması muhtemel çelişkilerin önlenmesi sağlanmaya çalışılmıştır (BMİDÇS, 1992, Giriş metni). Özellikle iklim değişikliğine yol açan sera gazlarına ilişkin sözleşme gereği alınacak önlemlerde, Montreal Protokolü’nde denetlenmeyen diğer veya tüm veya insan kaynaklı sera gazları bakımından uygulama benimsenmiş ve Montreal Protokolü ile sözleşme arasında bir

uygulamada çelişkinin olmaması amaçlanmıştır (Kayhan, 2017, s. 174-175; BMİDÇS, 1992, md:4/1-a,b,c,d; md; 4/2-a,b,e; md:4/6; 12.).

Birleşmiş Milletlere bağlı olan/olmayan uluslararası kurum ve organların, bilimsel çalışmaların sonuçlarında karşılıklı değişimi ve yapılacak çalışmalarda eşgüdümün sağlanmasına katkılarının da dikkate alınması benimsenerek (BMİDÇS, 1992, Giriş metni) iklim değişikliği³ sorununa, insanlığın ortak sorununa ortak çözüm üretilmesi gerekliliği kabul edilmiştir. Bu nedenle iklim değişikliğine karşı çevrenin korunmasına ilişkin bu çerçeve sözleşmede eşitlik, dayanışma ve devletlerin ortak fakat farklılaştırılmış sorumlulukları ilkeleri iç içe geçmiştir. BMİDÇS'nin 3/1 maddesinde;

“Taraflar iklim sistemini, eşitlik temelinde, ortak fakat farklı sorumluluklarına ve güçlerine uygun olarak, insanoğlunun günümüz ve gelecek kuşaklarının yararı için korumalıdır. Dolayısıyla Taraflardan gelişmiş ülkeler iklim değişikliği ve onun zararlı etkileri ile savaşında öncülük etmelidir.” denilmiştir (BMİDÇS, 1992, md:3/1).

BMİDÇS’de giriş metninde iklim değişikliklerini olumsuz etkileriyle mücadelenin ancak en geniş ölçüde bir işbirliği ile sağlanabileceğinin kabulü edilmiş, sözleşmenin amacına ilişkin maddede işbirliğinin önemi tekrar vurgulanmıştır (BMİDÇS, 1992, Giriş, md:3). Bu nedenle tarafların yükümlülükleri belirlenirken bilimsel, teknolojik, teknik, sosyal ve ekonomik tüm alanlarda, sözleşmenin uygulanabilmesi ve iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile mücadele edilmesi için işbirliği, dayanışma bir yükümlülük olarak düzenlenmiştir (Kayhan, 2017, s. 175-176; Özkerim Güner, 2018, s. 108-111; BMİDÇS, 1992, md:4/1-c,d,e,f,g,h,ı).

Sözleşmede sera gazlarının⁴ salınımı ve iklim değişikliklerinin olumsuz etkileri bakımından, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında gerek sosyal ve ekonomik kalkınma hedefleri gerekse bu hedeflere ulaşmak için girişilecek faaliyetlerde enerji tüketimi bakımından farklı durumlarda oldukları kabul edilmiştir (BMİDÇS, 1992, Giriş Metni). Bu nedenle ve gelişmiş ülkelerin sera gazı salınımında payının büyük olması ve iklim değişikliğine karşı alınacak tedbirlerin uygulanmasında yeknesaklığın sağlanması için tedbirlerin maliyetlilerinin, gelişmekte olan ülkelere orantısız biçimde

³ "İklim değişikliği ", karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik ” olarak tanımlanmıştır. (BMİDÇS, 1992, md:1/2)

⁴ "Sera gazları" hem doğal, hem de insan kaynaklı olup atmosferdeki, kızıl ötesi radyasyonu emen ve tekrar yayan gaz oluşumları şeklinde tanımlanmıştır (BMİDÇS, 1992, md:1/54).

yük getirecek olması dikkate alınarak, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi benimsenmiştir (İneli Cığır, 2022, s. 91-92). Bu bağlamda ülkelerin gelişmişlik düzeyi dikkate alınarak sözleşmeye ek listeler oluşturulmuş yükümlülükler bu listelere atıfla belirlenmiştir. Sözleşme'nin imzaya açıldığı 1992 yılında, EK-1 listesi Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütüne üye devletler ile Avrupa Topluluğu ve pazar ekonomisine geçme sürecinde olan devletlerden, EK-2 listesi, EK-1'de belirtilen ve gelişmişlik düzeyi üst düzeyde olan 23 ülke ve Avrupa Topluluğundan, ek dışı devletler ise gelişmekte olan EK1-2'de belirtilmeyen devletlerden oluşturulmuştur (İneli Cığır, 2022, s. 86). Tarafların yükümlülükleri düzenlenirken tüm taraf olan devletlerin yükümlülükleri, EK-1'de yer alan devletlerin yükümlülükleri ve Ek-2'de yer alan taraf devletlerin yükümlülükleri ayrı ayrı düzenlenmiştir (BMİDÇS, 1992, md:4). Sera gazı salınımlarına ilişkin envanter ve rapor hazırlamak, iklim değişikliğini azaltacak bölgesel veya ulusal programlar, iklim değişikliğinin etkilerine uyumlanmayı kolaylaştıracak tedbirler belirlemek, uygulamak ve bunları güncellemek, enerji, sanayi, tarım, ulaştırma, ormancılık ve atık yönetimi sektörlerinde insan kaynaklı sera gazlarını azaltan uygulamaları geliştirilmek, sera gazı yutaklarının artırmak, iklim değişikliğinin nedenleri, etkileri, önemi ve zamanlaması konusunda bilgi edinebilmek için veri arşivi oluşturmak ve bunları paylaşmak konusunda işbirliği içinde olmak, iklim değişikliği konusunda eğitim yoluyla kamuda farkındalık yaratmak yükümlülükleri, tüm taraf devletler için öngörülmüştür (İneli Cığır, 2022, s. 87; Kayhan, 2017, s. 174-176; BMİDÇS, 1992, md:4/1-a,b,c,d,i,j.) Bu yükümlülükler yerine getirilirken özgün ulusal ve bölgesel kalkınma öncelik, hedef ve koşulları bağlamında taraf devletlerin ortak fakat farklılaştırılmış sorumlulukları benimsenerek ortak amaç için işbirliğini arttıracak şekilde, her gelişmişlik düzeyinden devletin katılımı sağlanmaya çalışılmıştır. Sözleşme'de sera gazlarının azaltımı yoluyla iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin önlenmesi noktasında, gelişmişlik düzeyine göre ülkelere farklı sorumluluklar yüklenmiştir. Ek-1'de belirtilen gelişmiş devletleri, tarihsel anlamda sorumluluğu bulunan ülkeler olmakla sera gazı salınımlarını azaltmakla, Ek-2'de belirtilen devletler ise Ek-1 başlıklı listenin bir alt kümesi durumunda olup bu devletlerin yükümlülüklerine ek olarak ilaveten, Ek dışı olup maddi yükümlülüğü bulunmayan ülkelere maddi ve teknik destekle yükümlü kılınmış; Ek dışı devletler ise belirli bir yükümlülük altına alınmamıştır (İneli Cığır, 2022, s. 87-88; Kayhan, 2017, s. 177; Birpınar, 2022, s. 27). Görüleceği üzere BMİDÇS kapsamında eşitlik, işbirliği/dayanışma ve ortak fakat farklılaştırılmış sorumlulukları ilkeleri iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile mücadelede gerekli ve

uygun tedbirlerin alınması ve uygulanması ve bu yolla iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle daha fazla devletin katılımıyla mücadele edilebilmesi için bütünleşmiş şekilde düzenlenmiştir.

BMİDÇS'nin giriş kısmında, iklim değişikliğine ilişkin tahminlerde, zamanlama, büyüklük ve bölgesel model açısından birçok belirsizlik bulunduğu kabul edilmiş ve ayrıca 3/3. maddesinde, iklim değişikliğini etkilerini önceden tahmin edilmesi için gerekli tedbirlerin alınması benimsenmiştir (BMİDÇS, 1992). Sözleşme ile iklim değişikliğine ilişkin tahminlerin belirsizliği dikkate alınarak ihtiyat ilkesi benimsenmiş, bu anlamda iklim değişikliklerinin neden olduğu sorunların, henüz ortaya çıkmadan önce önlem alınması veya olabilecek en düşük düzeyde zararlar sorunların giderilmesi amaçlanmıştır (Kayhan, 2017, s. 174). İhtiyat ilkesi bilimsel belirsizlik ve potansiyel çevresel zarar riskinin birleşiminden oluşmaktadır (Turgut, 2001, s. 352). Sözleşme ile bilimsel olarak iklim değişikliğine ve buna bağlı zararlı sonuçların oluşmasında, neden sonuç ilişkisi kurulamasa dahi zararlı sonuçların telafi edilemeyecek nitelikte olması durumu göz önünde bulundurularak önleyici tedbirlerin alınmasının tercih edilmesi uygun görülmüştür (Turgut, 2001, s. 352-353). İhtiyat ilkesinin benimsenirken zararın oluşması riskinin yerine zararın oluşmasını önlemek, zararın önlenabilir veya öngörülenden düşük olmasını sağlamak amaçlanmıştır (Turgut, 2001, s. 353-354).

Sözleşmeyle sera gazlarının neden olacağı iklim değişikliğinin zararlı sonuçlarının telafi edilemeyecek büyüklükte olabileceği dikkate alınarak önleme ilkesi benimsenmiş, devletlere sera gazlarının azaltılması için etkili önlemler alma yükümlülüğü getirilmiş ve bu suretle iklim değişikliğinin nedenlerini öngörme, azaltma ve durdurma yükümlülüğü yüklenmiştir (Özkerim Güner, 2018, s. 97-98; BMİDÇS, 1992, md:2,3/3). İklim değişikliğinin zararlı etkilerinin oluşmadan önlenmesi bakımından önemli ilkelerinden biri olan önleme ilkesi, iklim değişikliği ile mücadelede beklenen faydanın sağlanabilmesi için tedbirlerin en erken aşamada uygulanması ve önleme ilkesinin bunu sağlamakta gerekliliği nedeniyle benimsenmiştir (Turgut, 2001, s. 111; Kayhan, 2017, s. 114-116). İklim değişikliği bağlamında ihtiyat ilkesi, çevreye zarar vermeme ve zararın önlenmesi ilkeleri doğrultusunda ortaya çıkmakla birlikte bu ilkelerin yetersiz kalması neticesinde önleme yükümlülüğünün olmadığı ve önleme ilkesinin uygulanmadığı durumlarda iklim ve çevrenin korunması amacından ortaya çıkmıştır (Kayhan, 2017, s. 122).

Brundlant Raporu ile ortaya çıkan ve Rio Bildirisinde de yer alan sürdürülebilir kalkınma BMİDÇS’de de benimsenmiştir. Sözleşme’nin giriş metninde, amaç, ilkeler, yükümlülüklerle ilişkin maddelerinde yer verilmiş, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin önlenmesi sağlanırken sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi hedeflenmiştir (Özkerim Güner, 2018, s. 76-77, 81-85). Sözleşme’nin uygulanmasını sağlamak üzere 7. madde ile sözleşmenin en yüksek organı olarak nitelendirilen Taraflar Konferansı kurulmuştur. Bu organın görevi, kabul edeceği tüm hukuki belgelerin ve sözleşmenin uygulanmasını düzenli olarak gözetmek ve teşvik etmek, sözleşmenin amacı doğrultusunda uygulanmasına bağlı edinimleri dönemsel olarak incelemek, iklim değişikliği ve etkilerine karşı taraflarca kabul edilen önlemlerle ilgili bilgi değişimi yapmak, taraflarca alınan önlemleri iki ya da daha fazla tarafın talebi halinde eşgüdümü kolaylaştırmak, sera gazlarının kaynakta veya sera gazı yutaklarında emilimine ilişkin ölçümler yapıp metotlar geliştirmek ve metotların hazırlanmasını teşvik etmek, sözleşmenin hedefleri doğrultusunda uygulanmasına bağlı gelişmeleri izlemek, sözleşmenin uygulanması için uygulanmasına yönelik sorunlara öneri getirmek olarak tanımlanmıştır (İneli Ciğer, 2022, s. 89; BMİDÇS, 1992, md:7). Genel olarak sözleşmenin uygulanmasının teşviki, izlenmesi, uygulamaya yönelik kararlar alınıp önerilerde bulunulması ve taraf devletler arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanmasıyla görevlendirilmiştir. Taralar Konferansı’nın oturumlarını düzenlemek, raporlarını hazırlamak, gelişmekte olan ülkelerin talepleri üzerine bilgi toplamak ve aktarmak, faaliyetleri hakkında Taraflar Konferansı’na rapor sunmak, diğer uluslararası organlarla işbirliğini sağlamak ve Taraflar Konferansı’nın vereceği görevleri yapmakla görevli bir Sekretarya da oluşturulmuştur (İneli Ciğer, 2022, s. 90; BMİDÇS, 1992, md:8). Bununla birlikte, Taraflar Konferansı’na bilimsel ve teknolojik konularda yardımcı olmak, iklim değişikliğine ilişkin elde edilen bilgilerin değerlendirmelerini yaparak, sözleşme gereği alınmış olan önlemlerin bilimsel etki ve sonuçlarını değerlendirmek, çağdaş, verimli, uygulanabilir teknolojik gelişmeleri ve bunların transferlerini teşvik edecek araçlar önermek üzere Bilimsel ve Teknolojik Alt Danışma Organı kurulmuştur (İneli Ciğer, 2022, s. 90; BMİDÇS, 1992, md:9). Ayrıca, Taraflar Konferansı’nın rehberliğinde, iklim değişikliği ile mücadelede tarafların aldığı önlemlerin etkilerini değerlendirmek, taraf devletlerce verilen envanter/raporları incelemek, Taraflar Konferansı’na yardımcı olmak üzere Uygulama Yardımcı Organı kurulmuştur (İneli Ciğer, 2022, s. 90-91; BMİDÇS, 1992, md:10). Sözleşmede

benimsenen ve yukarıda açıklanan ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar kapsamında iklim değişiklikleriyle mücadele edilebilmesi için gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında teknoloji, kaynak paylaşım ve aktarımını sağlamak bu amaçla mali kaynak temin etme yetkisiyle mali bir mekanizma oluşturulmasına karar verilmiş ve 21. Madde ile bu organ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası tarafından oluşturulan Küresel Çevre Fonu (Global Environment Fund/GEF) olarak belirlenmiştir (Kayhan, 2017, s. 179; İneli Ciğer, 2022, s. 91; BMİDÇS, 1992, md:11,21).

Sözleşmede iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile mücadelede öncelikle sera gazlarının iklim değişikliği üzerindeki etkilerinin önlenmesi/durdurulması hedeflenmiş, buna yönelik faaliyetlerde de ekosistemin, iklim değişikliğinin etkilerine doğal bir şekilde uyum sağlamasına izin verecek süreçler gözetilerek iklim sisteminin korunması amaçlanmıştır (Kayhan, 2017, s. 174-175; BMİDÇS, 1992, md:2,4). BMİDÇS içerdiği ilkeler, amaçlar ve uygulanması için oluşturulan organlar dikkate alındığında insan kaynaklı sera gazlarının salınımına bağlı iklim değişikliğiyle uluslararası çabayla mücadele edebilmek adına bir sistem oluşturmuştur. BMİDÇS, ortak bir yaklaşım, genel ilkeler ve yükümlülükleri düzenleyen çerçeve bir sözleşme olup bağlayıcı sınır ve sorumluluklar düzenlenmemiştir (Birpınar, 2022, s. 27). Sözleşmenin bağlayıcı olmaması, benimsenen ilke yükümlülüklerin kesin ve belirli kurallara bağlanmaması, öngörülen maddi ve teknik desteğin yetersiz kalması ve sera gazı salınımının azaltılmasına yönelik bağlayıcı hükümler içermemesi nedeniyle eleştirilmiştir (Duru, 2001, s. 312). Ancak Sözleşmeyle küresel ısınma kaynaklı iklim değişikliklerinin neden olduğu sorunlarla mücadele edebilmek için uluslararası alanda alınabilecek önlemler tartışılabilmiş, devam eden süreçte alınabilecek tedbirlerin çerçevesi çizilebilmiştir (Duru, 2001, s. 312). Çevre Hukuku genel olarak zorlayıcı kurallar yerine uyum, dikkate alınarak gelişmiş (Kayhan, 2017, s. 83) bu alan içinde iklim değişiklikleriyle mücadelede önemli bir gelişme olarak kabul edilen BMİDÇS de devletlerin katılımının artması ve işbirliğinin sağlanması için esnek yapıda, bağlayıcı ve zorlayıcı kural ve yaptırımlar içermeyen bir sözleşme olarak düzenlenmiştir. Uluslararası Çevre Hukuku devletlerin egemenlik hak ve yetkilerini kullandıkları alanlarda faaliyetlerini kısıtlayan nitelikte hükümler içerdiğinden (Hey, 2009, çevrimiçi, s. 2) ortak sorunlar olarak kabul edilen çevre sorunlarına ortak çözümler bulmak ve uygulamak için bu yönde ilerlemiştir.

BMİDÇS'nden sonra Birinci Taraflar Konferansı, 28 Mart-7 Nisan 1995 arasında Almanya'da yapılmış, Sözleşme ile oluşturulan Sekretarya'nın Bonn/Almanya'da olmasına karar verilmiş, sözleşmede öngörülen Bilimsel ve Teknik Öneriler Yardımcı Organı ve Uygulama Yardımcı Organı oluşturulmuş ve bağlayıcılığı olmayan ve belirsiz önlemlerden oluşan bir protokol olan Berlin Buyruğu kabul edilmiştir (Duru, 2001, s. 313). Aynı dönemde, 1995'te IPCC ikinci raporu yayınlanmış ve rapora göre, küresel ortalama sıcaklıkta 2100'e kadar 1-3,5 C° artış, en iyi tahmini değerle ortalama deniz seviyesinde 2100'e kadar 50 cm yükselme, düşük ve yüksek tahmini yükselme ise 15 cm ve 95 cm olarak öngörülmüştür (IPCC, 1995). 1996'da Cenevre/İsviçre'de ikinci Taraflar Konferansı yapılmış, gelişmiş ülkelerin 1997'nin sonlarına kadar sera gazı salınımlarının azaltımına yönelik bağlayıcı bir şekilde yükümlendirilmelerinin tartışılmasına karar verilen Bakanlar Bildirgesi, 134 ülkenin tarafından imzalanmıştır (Duru, 2001, s. 313). 1997'nin Aralık ayında Kyoto'da gerçekleşen Üçüncü Taraflar Konferansı'nda, ilk kez sera etkisine neden olan gazların salınımının azaltılmasına ilişkin taraf devletleri bağlayacak nitelikte düzenlemeler içeren, devletlerin azaltım miktarlarının ve finans taleplerinin değerlendirilmesine dair hükümler içeren Kyoto Protokolü kabul edilmiştir (Duru, 2001, s. 314; Birpınar, 2022, s. 27).

4.2.7 Kyoto Protokolü

Kyoto Protokolü, 11 Aralık 1997 tarihinde kabul edilmiş ve fakat uzun ve karmaşık bir onay süreci sonucunda 16 Şubat 2005'te yürürlüğe girmiştir (UNFCCC, tarih yok). Protokol'ün 25/1. maddesinde yürürlüğe girmesi

İşbu Protokol, Ek-I'de yer alan Tarafların 1990 yılı toplam karbondioksit salımlarının en az % 55'ine tekabül eden Ek-I'deki Tarafların dahil olduğu, Sözleşme'nin en az 55 Tarafının, onay, kabul, uygun bulma ya da katılım belgelerini Depoziter'e tevdi ettikleri tarihten sonraki doksanınıcı günde yürürlüğe girecektir.

şeklinde şarta bağlanmıştır (Kyoto Protokolü, 1997). Dönemin sera gazı salınım oranı en yüksek olan devleti ABD'nin Kyoto Protokolünü imzalamakla birlikte, Protokole taraf olmanın gerektirdiği usuli işlemleri yapmayıp taraf olmaktan çekinmiş⁵ ve 2005 yılında

⁵ ABD Senatosu Kyoto Protokolünün imzalanmasından önce protokolün ülke ekonomisine zarar vereceği gerekçesiyle imzalanmaması gerektiğine dair karar almış, dönemin başkanı tarafından protokol imzalanmış ancak senato tarafından onaylanması süreci tamamlanmamış ve 2001 yılında ABD Protokolü reddettiğini açıklamıştır (Hovi, Sprinz, & Bang, 2012 çevrimiçi).

Rusya'nın sözleşmeye taraf olması ile gerekli oranı sağlanmış ve Protokol yürürlüğe girmiştir (Kayhan, 2017, s. 180).

Kyoto Protokolü, atmosferde bulunan yüksek oranda sera gazı salınımlarının büyük oranda gelişmiş devletlerinin sorumlu olduğu kabulü ile sadece gelişmiş ülkeleri bağlayıcı şekilde düzenlenmiş ve ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi altında bu devletlere daha ağır yükümlülükler yüklemiştir (UNFCCC, What is the Kyoto Protocol?, tarih yok; Öner, 2023, s. 21). Protokolün amacı insan faaliyetlerinin neden olduğu karbondioksit eşdeğeri sera gazlarının salınımının 2008- 2012 yılları arasında 1990 yılı seviyesinin en az %5 aşağısına indirilmesi olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, Protokolün 2. maddesinde, BMİDÇS EK-1'de yer alan taraf devletlere⁶, salım sınırlandırma ve azaltım taahhütlerini yerine getirirken, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek amacıyla işbirliği, deneyim paylaşımı, bilgi alışverişi ile BMİDÇS 4, 8 ve 9. maddeleri doğrultusunda gelişmekte olan devletlere destek yükümlülüğü yüklenmiştir (Özkerim Güner, 2018, s. 119). EK-1'de yer alan piyasa ekonomisine geçiş yapan taraf devletlerin, taleplerini, Taraflar Toplantısı'na bildirerek, bu yükümlülükleri yerine getirmek için başka bir yılı baz alabileceği benimsenmiştir (Kayhan, 2017, s. 181) ekonomik kalkınma ile uluslararası sorumluluklar arasında bir denge kurulmaya ve bu devletler koruma sisteminin içinde tutmaya çalışılmıştır.

Kyoto Protokolü ile taraf devletlere sera gazı emisyon oranlarının azaltılması amacıyla, koşullarına uygun olarak yararlanabileceği, proje temelli Ortak Yürütme Mekanizması ve Temiz Kalkınma Mekanizması ile piyasa temelli Emisyon Ticareti Mekanizması kurulmuş, 2001 yılında Yedinci Taraflar Konferansı ile yapılan Marakeş Antlaşması ile şekillendirilmiştir (Karakaya, 2008, s. 170; Özkerim Güner, 2018, s. 119-120). Protokolün 6. maddesinde düzenlenen Ortak Yürütme Mekanizması ile kendi ülkesinde iklim değişikliğini önlemeye yönelik faaliyette bulunan EK-1'de yer alan taraf devletlere, buna yönelik ilave bir katkı sağlayacak nitelikte ortak projeler vasıtasıyla sera gazlarının salınımlarını azaltma imkânı tanınmıştır (Kayhan, 2017, s. 182; Özkerim Güner, 2018, s. 120). Ortak Yürütme kapsamında, uygulanan proje ile sera gazı salınımının azaltımı sağlanması halinde, projenin uygulandığı devlete Emisyon Azaltım Kredisi (Emission

⁶ Protokolün 1/7 maddesi "Ek-I'de yer alan Taraf", Sözleşme'nin Ek-I'inde yer alan Taraf, ya da değişiklik olursa, Sözleşme'nin 4. Maddesi'nin 2(g) paragrafı gereği bildirimde bulunmuş olan Taraf anlamındadır." (Kyoto Protokolü, 1997).

Reduction Units ERU) kazanıp bu miktarı yatırımcı devlete satabilme hakkı tanınmıştır (Engin, 2012, s. 74).

Protokolün 12. maddesinde düzenlenen Temiz Kalkınma Mekanizması ile sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek ve sera gazı salınımını azaltmak amacıyla EK-1’de yer alan taraf devletlere, ek dışında kalan ve sera gazı emisyon oranı belirlenmemiş gelişmekte olan bir devlet ile bu devletin ülkesinde uygulanacak proje ile işbirliği yapması, gelişmekte olan devlete teknolojik destek sağlanması benimsenmiştir (Kayhan, 2017, s. 182; Karakaya, 2008; s. 171; Özkerim Güner, 2018, s. 120). Bu yolla EK-1’de yer alan taraf devleti kredi sağlarken, ek dışı devlet sürdürülebilir kalkınmanın faydalarını sağlayarak iklim değişikliği ile ortak mücadele edilmesi amaçlanmıştır. (Kayhan, 2017, s. 182; Özkerim Güner, 2018, s. 120). Ayrıca bu düzenleme ile EK-1’de yer alan taraf devletler, kendileri dışında diğer ülkelere doğrudan yatırımlarla çevre dostu teknoloji aktararak, sera gazı emisyonlarında azaltım sağlamalarına olanak tanınmıştır (Engin, 2012, s. 74). Azaltılan sera gazı oranında Sertifikalandırılmış Emisyon Azaltım Kredileri (Certified Emission Reduction – CER) kazanan devletlerin, bu yolla sağladığı azaltımlar kendi azaltım yükümlülükleri kapsamında kabul edilmiştir (Engin, 2012, s. 74; Kayhan, 2017, s. 182).

Protokolün 17. maddesinde düzenlenen Emisyon Ticareti Mekanizması ile EK-1’de yer alan taraf devletlerin, Protokolün EK-B bölümü ile belirlenen hedefe ulaşması halinde, hedeflediklerinin üzerinde yapmış oldukları sera gazı salınımlarını listede bulunan diğer Ek-I ülkelerine satmalarına imkan tanınmış, hedeflenenden fazla azaltım yapan devlete kazanç sağlama imkanı tanınırken bir diğer devlete hedefi satın alma imkanı tanınmıştır (Karakaya & Saruç, 2008, s. 206-207; Özkerim Güner, 2018, s. 121; Kayhan, 2017, s. 182)

Protokolde belirlenen bu mekanizmalar teknoloji ve yatırımların değişimiyle sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeyi, tarafların sera gazı salınımlarının azaltımını mali yönden etkin bir şekilde gerçekleştirmesini kolaylaştırmayı ve gelişmekte olan ülkelerin sera gazı azaltımını destekleme çabalarına katkıda bulunmalarını sağlamayı amaçlamıştır (Doğan & Tüzer, 2011, s. 172; UNFCCC, The Mechanism Under The Kyoto Protocol, tarih yok). Aynı bağlamda Protokolde yer alan koşulların varlığı halinde esneklik mekanizmalarının öncelik ve üstünlük olmaksızın birden fazla olarak uygulanmasına olanak sağlanmıştır (Özkerim Güner, 2018, s. 120).

Kyoto Protokolü ile bağlayıcı yükümlölükler belirlenmesine ek olarak Protokolde belirtilen yükümlölüklere uygunluğun denetlenmesini amaçlayan bir Uygunluk Mekanizması oluşturulmuştur. Protokolü'nün 18. maddesi bağlamında, 2001'de Marakeş'te yapılan Taraflar Konferansı'nda kabul edilen Kyoto Protokolüne Uygunluk Usulleri ve Mekanizmaları başlıklı metin, 2005 yılında Montreal'de yapılan Kyoto Protokolü gereği, Taraflar Toplantısı'nda kabul edilmiş, kurulan Uygunluk Komitesi 2006'da çalışmalarına başlamıştır (Anlar-Güneş, 2011, s. 71). Uygunluk Komitesi, Kyoto Protokolü'nün uygulanması için tavsiyelerde ve mali ve teknik desteklerde bulunmakla yetkili ve görevli Sağlayıcı Dal, Protokolde belirtilen yükümlölüklere uyulmaması halinde zorlayıcı tedbirler almakla yetkili ve görevli Zorlayıcı Dal, Genel Kurul, Büro, Sekreteryaya'dan oluşturulmuştur (Anlar-Güneş, 2011, s. 71-75). Sağlayıcı Dal, sözleşmeden kaynaklı yükümlölüklerini yerine getiremeyen taraflara yaptırım uygulamaktan ziyade, teknik, idari ve mali imkânlar sağlayarak, bu devletlerin sözleşme yükümlölüklerini yerine getirmelerine yardımcı olmakla yetkilendirilmiştir (Anlar-Güneş, 2011, s. 78). Zorlayıcı Dal ise Protokolün 3/1. maddesi kapsamında birinci yükümlölük dönemi sonu itibariyle öngörölmüş hedeflerle ilgili uygunluk sorunları; Protokolün 5/1, 2 ve md: 7/ 1,4 maddeleri kapsamında, birinci yükümlölük döneminin başlamasından itibaren söz konusu olan yöntemsel, raporlamaya ilişkin yükümlölüklerle ilgili uygunluk sorunları; Kyoto Protokolü md: 6, 12 ve 17. maddelerinde yer alan esneklik mekanizmalarına katılımıla ilgili yeterlik koşullarının sağlanamamış olmasından kaynaklanan uygunluk sorunları oluşması halinde Usul ve Mekanizma'nın XV. Bölümde belirlenen şekilde sonuçlara bağlamak ve bu sonuçların uygulanmasını sağlamakla yetkilendirilmiştir (Anlar-Güneş, 2011, s. 83-84). Belirlenen sitemin işletilmesi bakımından her iki dalın birbirinden bağımsız olarak sorunu irdelemesine ve farklı tedbirler alabilmesine olanak sağlanmıştır (Anlar-Güneş, 2011, s. 81).

Protokolün iklim değışikliğı ile mücadelede hedeflenen amaçlara ulaşılmaada etkili olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte, bu konuda uluslararası alanda bağlayıcı tedbirler alınmasının sağlanması, bunun denetimi için uygunluk ve denetim mekanizması benimsenmesi, sorunun çözömlenmesi anlamında sürece olan katkılarındanır (Doğın & Tüzer, 2011, s. 173-174; Engin, 2012, s. 77; Öner , 2023, s. 22; Kaya H. E., 2020, s. 181).

Kyoto Protokolünden sonra işleyen Taraflar Konferansı sürecinde, 2009'da Danimarka-Kopenhag'da yapılan on beşinci Taraflar Konferansı'nda, Kyoto Protokolü'nün ikinci

taahhüt dönemine ilişkin görüşmelerin yapılması planlanmakla birlikte taraf devletler arasındaki fikir ayrılıklarından kaynaklanan tartışmalar nedeniyle anlaşmaya varılamamıştır (Kaya H. E., 2020, s. 179; Engin, 2012, s. 77-78). Bununla birlikte toplantıya katılan taraf devletlerin bir kısmı tarafından, yasal ve bağlayıcı olmayan Kopenhag Mutabakatı (Copenhagen Accord) oluşturulmuştur (Engin, 2012, s. 78). Bu belgeyle, taraflar için bağlayıcı olmamakla birlikte Paris Antlaşmasından önce ilk kez küresel sıcaklık artışının 2 derece ile sınırlandırılması hedeflenmiş ve gelişmiş ve gelişmekte olan devletler arasında finansal destek ile teknolojik değişimin sağlanması amacıyla Yeşil İklim Fonu (*Green Climate Fund*) kurulmuştur (Özkerim Güner, 2018, s. 123). Kyoto Protokolü'nde belirlenen birinci taahhüt döneminin sona ermesinden önce 2011 'de Güney Afrika Durban'da toplanan On yedinci Taraflar Konferansı'nda, protokolün devamına dair belirsizlik bulunmakla birlikte Kyoto Protokolü'nün esneklik mekanizmalarının uzatılmasına karar verilmiş ve ortak ama farklılaşmış sorumluluk ilkesinin güncel koşullara göre yeniden yorumlanması gündeme gelmiştir (Özkerim Güner, 2018, s. 123-124).

2012'de Katar Doha'da yapılan konferansta, tüm devletleri kapsamayı amaçlanan evrensel nitelikte bir iklim değişikliği anlaşması yapılması için 2015'e kadar yoğun bir şekilde çalışılması ve belirtilen tarihe kadar bitirilmesi ile hazırlanacak antlaşmanın en geç 2020'de yürürlüğe girmesi hedeflenmiştir (TC Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2012). Ayrıca, Kyoto Protokolünün ikinci yükümlülük dönemi 2013-2020 arası olarak kararlaştırılmış ve fakat yürürlüğe girebilme şartı ancak 2020'de sağlanmış ve 31 Aralık 2020 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı , Kyoto Protokolü, tarih yok). Bununla birlikte, 2020 sonrası iklim rejimini düzenleyen Paris Anlaşması yürürlüğe girdiğinden ikinci yükümlülük dönemi sadece usulen yürürlüğe girmiş ve BMİDÇS'nin ilk uygulama aracı olan Kyoto Protokolü işlevini tamamlamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı , Kyoto Protokolü, tarih yok). 2013'te Varşova/Polonya'da düzenlenen Taraflar Konferansı'nda, taraf devletlerin iklim değişiklikleriyle mücadele edebilmek için ulusal hedeflerini ve planlarını gösteren Niyet Edilen Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkı (Intended Nationally Determined Contributions/INDC) beyanı istenmiş ve tüm bu süreç Paris Antlaşmasındaki düzenlemelere temel oluşturmuştur (Özkerim Güner, 2018, s. 124; Kayhan, 2017, s. 217).

4.2.8 Paris Anlaşması

Paris Anlaşması 2015'te Fransa/Paris'te toplanan 21. Taraflar Konferansı'nda kabul edilmiştir. Anlaşma, 21. maddesinde belirtilen koşul olan küresel sera gazı salınımlarının %55'ini oluşturan en az 55 tarafın anlaşmayı onaylaması koşulunun, 5 Ekim 2016 itibariyle sağlanması sonucu, aynı maddede belirtildiği üzere buna dair belgenin tevdiini izleyen otuzuncu gün olan 4 Kasım 2016 itibariyle yürürlüğe girmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Paris Anlaşması, tarih yok; Paris Anlaşması, 2015).

Anlaşma ile sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması çabaları bağlamında, iklim değişikliğine yönelik küresel müdahaleyi kuvvetlendirmek amaçlanmıştır (Paris Anlaşması, 2015, md:2). Anlaşmada belirtilen amaca ise küresel ortalama sıcaklıktaki artışı sanayileşme öncesindeki seviyeye göre 2°C'nin olabildiğince altında tutulması ve sıcaklık artışının sanayileşme öncesi dönemdeki seviyelerin 1,5°C üzeri ile sınırlandırmasının sağlanması; iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine uyum sağlayabilme kabiliyetini artırması, iklim değişikliğine direnci geliştirilmesi, ve düşük salınlı kalkınmanın teşvik edilmesi; düşük sera gazı emisyonları ve iklim değişikliğine dirençli kalkınmaya yönelik Finans akışlarının devamlılığının sağlanması aracılığıyla ulaşılması benimsenmiştir (Paris Anlaşması, 2015, md:2).

Paris Anlaşmasının 3. maddesine göre, gelişmekte olan devletlere destek olunarak, taraf devletlerin tamamı, 4 (azaltım), 7 (uyum), 9 (mali kaynaklar), 10 (teknoloji geliştirme), 11 (kapasite geliştirme) ve 13 (şeffaflık) maddelerine uymakla yükümlü kılınmıştır (Özkerim Güner, 2018, s. 128). Anlaşmanın 4/1. maddesiyle sera gazı salınımlarında belli bir azaltım oranı öngörmek yerine, küresel anlamda en iyi seviyeye ulaşma ve bu seviyeye ulaşıldıktan sonra, hakkaniyet esas alınarak ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasıyla, yoksullukla mücadele edilmesi bağlamında azaltım çalışmalarının gerçekleştirmesi benimsenmiştir (Paris Anlaşması, 2015, md:4/1). Maddede bu yükümlülük tüm taraf devletlere yüklenmekle birlikte, gelişmekte olan Taraf Devletler için en iyi seviyeye ulaşmanın daha uzun süreceği kabul edilmiştir. Bununla birlikte taraf devletlerin her biri, azaltım hedeflerini açıklayan ulusal katkı beyanında bulunmak ve bu hedefe yönelik ulusal önlemler almakla yükümlendirilmiştir (Özkerim Güner, 2018, s. 129; Paris Anlaşması, 2015, md:4). Anlaşmanın 4/9. maddesinde; ulusal katkıların her beş yılda bir belirleneceği ve 14. maddede belirtilen şekilde, Taraflar Konferansı'nda anlaşmada belirtilen amacın ve uzun vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesinde kaydedilen ilerlemeyi

değerlendirmek üzere, Anlaşmanın uygulanmasına ilişkin yapılan düzenli durum tespiti sonuçları hakkında bilgi alınacağı benimsenmiştir (Paris Anlaşması, 2015, md:4,14). Anlaşmanın amaçları bağlamında, taraf devletlerin ortak fakat farklılaştırılmış sorumlulukları ve görece kabiliyetlerini yansıtan hedeflerin benimsenmesi, gelişmiş devletlerin sera gazı azaltım kesin hedeflerini belirleyerek öncülük etmeyi sürdürmeleri, gelişmekte olan Taraf Devletlerin de azaltım çabalarını arttırmaya devam etmeleri ve bu devletlerin teşvik edilmeleri amaçlanmıştır (Paris Anlaşması, 2015, md:4/3-4). Azaltım hedeflerinin belirlenmesi devletlerin inisiyatifine bırakılmış, fakat belirlenen hedeflerin şeffaf ve net bir şekilde sunulması şart koşulmuştur (Paris Anlaşması, 2015, md:4/8). Ulusal katkı hedeflerinin Taraflar Konferansı'na sunulması, her beş yılda bir yenilenmesi, Anlaşmanın amacı ve uzun vadeli hedeflerine ulaşılmasında kaydedilen ilerlemeye dair bilgi alınması gibi düzenlemelerle sistemli bir şekilde iklim değişikliğiyle mücadele edilmesi amaçlanmakla birlikte, sunulan katkı beyanına uymama durumunda bir yaptırım öngörülmemiştir. 14. madde kapsamında yapılan durum tespiti sonuçlarını içeren küresel envanter, İklim eylemi ve desteğinin her yönüyle değerlendirilmesi ve iklim eylemini hızlandırmak için daha iyi bir yol haritası çizilmesi için birlikte hareket edilmesi olarak açıklanmıştır (UNFCCC, tarih yok). İlk envanter 2023'te Yirmi sekizinci Taraflar Konferansında tamamlanmış, taraf devletlere yeni ulusal katkı hedeflerini belirlemek üzere 2025'e kadar süre verilmiştir (UNFCCC, tarih yok). İlk küresel envanter sonucuna göre, Anlaşma'nın kabulünden önceki bazı tahminlere göre 4 °C'lik küresel sıcaklık artışı beklenirken, Anlaşma'nın kabul edilmesiyle ve ulusal katkı beyanlarının uygulanmasıyla birlikte 2,1-2,8 °C aralığındaki artışa kadar önemli bir kolektif ilerleme kaydedildiği kabul edilmiştir (Marmara Belediyeler Birliği , 2023; UNFCCC, 2023).

Anlaşmanın 7. maddesinde iklim değişikliği ile mücadelede tüm taraf devletlerin ulusal düzeyde uyum tedbirleri almaları teşvik edilmekle birlikte zorunlu tutulmamıştır (Özkerim Güner, 2018, s. 130; Paris Anlaşması, 2015, md:7). Anlaşmanın 9. Maddesinde, gelişmiş Taraf Devletlerin, gelişmekte olan Taraf Devletlere azaltım ve uyum konusunda destek olmak üzere finansman sağlayacağı kabul edilmiş, fakat yeni bir finansal mekanizma oluşturulmamış, BMİDÇS'ndeki finansal mekanizma, Anlaşmanın finansal mekanizması olarak görevlendirilmiştir (Özkerim Güner, 2018, s. 130; Paris Anlaşması, 2015, md:9). Anlaşmanın 8. maddesinde önemli bir yenilik olarak İklim değişikliği sonucunda oluşan zarar ve kaybın önlenmesi ve telafisi için işbirliği benimsenmiştir. Maddede 2013'te Varşova'da Taraflar Konferansında oluşturulan Varşova Uluslararası

İklim Değişikliği Etkileriyle İlgili Kayıp ve Zarar Mekanizması'na atıfla, bu mekanizma Anlaşma bağlamında oluşturulan Taraflar Konferansı'na bağlı olarak yetkili kılınmıştır (Paris Anlaşması, 2015, md:8). İklim değişikliğine uyumun sağlanmasında amaç iklim değişikliğinin olumsuz etkileri nedeniyle gelecekte uğranılması muhtemel zararlara karşı tedbir almak iken zarar ve kaybının önlenmesi/telafisinde geçmişe yönelik ve kaçınılamamış zararların telafisi amaçlanmıştır (Bodansky, 2016a; Özkerim Güner, 2018, s. 130;).

Küresel çevre sorunları ile mücadelede, uluslararası çevre antlaşmalarının birer araç olarak kullanılmasıyla beraber, devletlerin bu antlaşmalara uyum sağlaması ve anlaşmaya uyulmamasının sonuçları tartışılmaya başlamıştır. Anlaşmalara uyulmaması anlaşmaların etkinliğinin sınırlandırılmasına, uluslararası hukuki süreçleri zayıflamasına, uluslararası istikrarsızlığı ve çatışma riskini artmasına neden olabilmektedir (Kaya H. E., 2020). Paris Anlaşması iklim değişikliği ile mücadelede halen uygulanmaya devam edilmekle birlikte, BMİDÇS'ye bağlı bir metin olması nedeniyle bağımsız bir anlaşma olup olmadığı, bağlayıcılığının bulunup bulunmadığı tartışılmıştır (Kayhan, 2017, s. 210; Özkerim Güner, 2018, s. 126-127; Bodansky, 2016b). Bununla birlikte bir metnin uluslararası hukukta geçerli bir anlaşma olması için gerekli şartları taşıdığından bağımsız bir anlaşma olup bağlayıcı bir metin olarak kabul edilmektedir; (Özkerim Güner, 2018, s. 126-127; Bodansky, 2016b)

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.SUALTI KÜLTÜREL MİRASI VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

5.1 İklim Değişikliği ve Kültürel Miras

İklim değişikliğine ilişkin uluslararası alandaki gelişmelerin sualtı kültürel mirasına yönelik etkilerini incelemeyen önce kısaca kültürel miras yönünden etkilerine değinilecektir. İklim değişikliğine ilişkin süreçte kabul edilen, yayınlanan uluslararası belgelerin bir kısmı kültürel mirasın korunmasına dair süreçleri de etkilemiştir. Süreç ilerledikçe iklim değişikliği ve kültürel mirasın korunması arasında bağın daha sıkı olduğunun anlaşılmasıyla, doğrudan iklim ve kültürel miras üzerine çalışmalar başlamıştır. Bu anlamda öncelikle bir önceki bölümde incelenen iklim değişikliğine ilişkin belgelerin kültürel mirasın korunmasına yönelik etkilerine değinilecektir.

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme kapsamında iklim değişikliğinin de dikkate alınması ilk olarak 1997’de sözleşmenin uygulama yönergesinde yapılan değişiklikte, 1992 tarihli İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine atıf yapılması ve iklim değişikliğinin potansiyel etkilerinin önemine atıf yapılması ile başlamıştır (Lafrenz Samuels & Platts, 2022 çevrimiçi). 2005 ve 2008 yıllarında iklim değişikliğinin kültürel miras yönünden de dikkate alınması Dünya Miras Komitesi’nin belgelerine de yansımış, 2015’te 1972 tarihli Sözleşme’nin uygulama yönergesinde yapılan değişiklikte, UNESCO’nun iklim değişikliğine ilişkin önceki belgeleri ve yayınlarına atıftla, iklim değişikliği, kültürel mirasın korunmasında risk faktörlerinden biri ve kültürel mirasın korunmasına dair çalışmaların bir unsuru haline getirilmiştir (Lafrenz Samuels & Platts, 2022 çevrimiçi).

Brundlant Raporunun kültürel mirasın korunmasına katkısı, sürdürülebilirlik kavramının kültürel mirasın korunmasına ilişkin belgelerde daha sık bir şekilde yer alması ve tartışılması olmuştur. 2002’de Dünya Miras Komitesi’nin yayınladığı Budapeşte Deklarasyonu’nda, dünya mirası, toplumların sürdürülebilir kalkınması için bir araç olarak nitelendirmiş, dünya mirasının korunması ve yönetiminde toplumun etkin rol alması gerektiği belirtilmiştir (UNESCO World Heritage Committee, 2002; Başdoğan-Deniz, 2022, s. 1207). Konferansta sürdürülebilir miras yönetimine yönelik öneriler bulunmaktadır. 2003’te gerçekleştirilen Amsterdam Konferansı’nın sonuç belgesinde yerel halkın, kültürel mirasın belirlenmesi, yönetimindeki önemine vurgu yapılmış, geçmiş ve gelecek arasında sürekliliği sağlayacak bir yönetim planı olması gerektiği ve

bu yönetim planında uluslararası alanda işbirliğinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir (UNESCO World Heritage Centre, 2003; Başdoğan-Deniz, 2022, s. 1207). 2013,'te yayınlanan Hangzhou Deklerasyonu, kültürün birçok farklı yönden destekleyici ve çözümücü yaklaşımlarda güçlü bir alan olduğu, kalkınma, çevresel sürdürülebilirlik, iklim değişikliğine direnç, kentsel sürdürülebilirlik bağlamında kültürel mirasın sürdürülebilir kalkınma politikalarına entegre edilmesi önerilmiştir (UNESCO, 2013; Başdoğan-Deniz, 2022, s. 1208). 2015'te 1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmesi'nin Taraf Devletler Genel Kurulu'nda kabul edilen Politika Belgesi'nde, kültürel mirasın korunmasına tüm ilgililerin ortak hareket etmesi, biyoçeşitlilik ile yerel kültürel miras arasındaki ilişkinin dikkate alınması ve kültürel mirasın sürdürülebilir çevre politikalarının benimsenmesi suretiyle korunması gerektiği benimsenmiştir (Türkoğlu, 2020, s. 134-135; Başdoğan-Deniz, 2022, s. 1208). Benzer şekilde 2014'te yayınlanan Floransa Bildirgesi; kültürel mirasın biyolojik çeşitliliğin de korunması bakımından önemli olduğu, geleneksel bilgi üzerinden sürdürülebilirliğin sağlanması, yerel yönetimle beraber yerel toplumun güçlendirilerek sürdürülebilir kalkınma bağlantısının kurulması suretiyle kültürel mirasın yönetilmesi gerektiği benimsenmiştir (ICOMOS Floransa Bildirgesi, 2014; Başdoğan-Deniz, 2022, s. 1208).

Sürdürülebilirlik kavramının kültürel miras ve dolayısıyla sualtı kültürel mirası bakımından önemi kültürel mirasın bir yönetim planına bağlı olarak korunması, yönetilmesi yolunda da bir adım olmasıdır. Kültürel mirasın herhangi bir yönetim planı oluşturulmadan korunmaya çalışılması ve önlemler alınması kültürel miras alanlarının sürdürülebilirliği açısından risk oluşturmaktadır (Öksüz-Kuşçuoğlu & Taş, 2017, s. 63). Bu nedenle, Dünya Mirası Merkezi, bir kültürel mirasın, Merkez tarafından oluşturulan listeye alınması için listede yer alması istenen kültürel mirasın, yönetim planının oluşturulmasını ve bu yönetim planında kültürel mirasın korunmasını sağlayacak kaynak, uzman ve programın belirlenmesi ile sürdürülebilir şekilde korunmasını sağlamak üzere benimsenen yöntemlerin belirlenmesini zorunlu tutmuştur (Öksüz-Kuşçuoğlu & Taş, 2017, s. 63). Kültürel mirasın korunmasının sürdürülebilir bir koruma olması noktasında, yönetim planıyla kültürel mirasın günlük hayata entegre edilmesi, ekonomik bir değer de kazandırılarak kültürel mirasın toplumla korunmasının sağlanması gibi hedeflerin benimsenmesi sürdürülebilirlik kavramının tartışılmasının sonucudur (Öksüz-Kuşçuoğlu & Taş, 2017, s. 64).

5.2 İklim Değişikliğinin Sualtı Kültürel Mirasına Etkileri

Sualtı kültürel mirasının çeşitli fiziksel, kimyasal ve biyolojik bozulma süreçleri nedeniyle risk altında olup iklim değişikliğinin neden olduğu olumsuz etkiler bu riskleri arttırmaktadır. 2000'lerde, iklim değişikliğinin kültürel mirasa yönelik tehdidine ilişkin araştırmalar hızlanmakla birlikte bunların çok azı sualtı kültürel mirasına yöneliktir (Gregory, ve diğerleri, 2022 çevrimiçi). Bu bölümde öncelikle iklim değişikliğinin sualtı kültürel mirasına yönelik olumsuz etkileri incelenecek, devamında UNESCO, ICOMOS bünyesinde iklim değişikliğine yönelik çalışmalara ve sonrasında da bu örgütlerin ortaklaşa düzenlediği Kültür, Miras ve İklim Değişikliği Uluslararası Ortak Sponsorlu Toplantısında (International Co-Sponsored Meeting on Culture, Heritage, and Climate Change /ICSM CHC) yapılan çalışmalara yer verilecektir.

İkinci bölümde açıklandığı üzere sualtı kültürel mirasının korunmasında ilk ve öncelikli olarak sistem yerinde (in situ) koruma yöntemi benimsenmiştir. Yine yukarıda açıklandığı üzere yerinde koruma yönteminin benimsenmesi sualtında bulunan kültürel mirasın fiziken sualtından çıkartılmasının maliyetli olması, sualtı kültürel mirasının ticaretinin önlenmesi gibi nedenlerden kaynaklanmıştır. Bu durumun bir diğer nedeni de arkeolojik nesneleri çamur katmanlarının veya tuzlu suyun en iyi şekilde korunması olmuştur (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi). 1996 tarihli ICOMOS Tüzüğü sualtı kültürel mirasını, sualtında bulunan arkeolojik nesne olarak tanımlamaktadır;

Sualtında bulunan kültür mirasının özel nitelikleri ve koşulları üzerine odaklanan bu tüzük “Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi” (1990) konulu tüzüğe ek olarak düşünülmelidir. 1990 tarihli tüzük, “arkeolojik mirası” temel verileri arkeolojik yöntemlerle elde edilen maddi miras olarak tanımlamıştır. ... Bu yeni tüzük kapsamında sualtı kültür mirası, sualtı ortamında bulunan veya oradan alınmış olan arkeolojik miras olarak anlaşılmaktadır. Su altında kalmış yerleşme ve yapılar, batık alanları, batıklar ve bunların arkeolojik içerikleri ile doğal çevreleri bu kapsama girmektedir (1996 tarihli ICOMOS Tüzüğü).

Okyanuslarda sedimanın fiziksel yapısı, suyunun sıcaklığı ve tuzluluğu, ışık ve okyanus akıntıları sualtı kültürel varlıklarını etkilemektedir (Gültekin & Kılıç, 2024, s. 193). Deniz yatağına yerleşmiş bir nesnenin, bir kültürel mirasın, korunması bakımından bir denge durumuna ulaştığı kabul edilmekle birlikte, sualtında bulunan nesneler, kültürel miras varlıkları, insan müdahalesi ve iklim değişikliği de dahil olmak üzere jeolojik değişiklikler nedeniyle bozulabilmektedir (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi). İklim değişikliği okyanus suları ısınmasına, kutuplardaki buzların erimesine, deniz

seviyelerinin yükselmesine, okyanusların kimyasal bileşiminin değişmesine (asit/tuz oranında değişikliklere) neden olabilmektedir (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi). UNESCO tarafından Kültürel Dünya Mirası olarak tanımlanan çok sayıda alan kıyılara yakın yerlerde yoğunlaşmıştır (Marzeion & Levermann, 2014 çevrimiçi). Küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliğine bağlı olarak deniz seviyelerinin yükselmesi sonucunda, UNESCO tarafından belirlenen bu alanların yaklaşık %6'sı (40 alan) etkileneceği ve küresel kara alanının %0,7'sinin ortalama deniz seviyesinin altında kalacağı tahmin edilmektedir (Marzeion & Levermann, 2014 çevrimiçi). İklim değişikliğinin okyanuslar üzerindeki etkileri suyun sıcaklığı, deniz seviyeleri, akıntılardaki ve kimyasal bileşimdeki değişikliklerin ölçümlerindeki zorluk ve geleceğin belirsizliği nedenleriyle elde edilen verilerden yola çıkarak varsayımlar üzerinden çalışılmaktadır (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi). İklim değişikliğinin, okyanuslar ve dolayısıyla kültürel miras üzerinde suların ısınması, okyanus akıntıları, kimyasal değişiklikler, deniz seviyelerinin yükselmesi gibi nedenlere bağlı etkileri bulunmaktadır (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi).

Küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliği dünya üzerindeki su tabakalarının da ısınmasına neden olmakta, bu ısınma da sualtında yaşayan türlerin göçüne, sularda tuzluluk ve asitlik artışına, neden olabilmektedir (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi). Deniz suyunun fiziksel, kimyasal ve biyolojik özellikleri, metal sualtı kültürel mirasının korozyon oranını etkilediğinden (Gregory, ve diğerleri, 2022 çevrimiçi), suların tuz ve asit oranlarının artması sualtı kültürel mirasının daha çabuk bozulmasına, zararlı biyolojik organizmaların (deniz çimi, ahşap yiyen gibi) sualtı kültürel mirasına ulaşmasına ve tahrip etmesine veya yok etmesine neden olabilmektedir (Gültekin & Kılıç, 2024, s. 193-196). Akıntılar ve dalga hareketinin neden olduğu erozyon sualtı kültürel mirasını olumsuz etkilemekle birlikte birçok sualtı alanı jeofiziksel incelemeye tabi tutulmadığından, buna ilişkin değişimlerin ölçüm kayıtları bulunmamakta ve sonuç olarak değişimlerin doğal süreçlerin ya da iklim değişikliğinin sonucu mu gerçekleştiğinin anlaşılması zorlaşmaktadır (Gregory, ve diğerleri, 2022 çevrimiçi).

Okyanus akıntılarında sıcaklık farkına bağlı olarak oluşan değişimler, sualtı kültürel mirasının yer değiştirmesine, sediman tabakaya etkisine bağlı olarak sualtı kültürel mirasının bozulmasına veya yok olmasına neden olabilmektedir (Gültekin & Kılıç, 2024, s. 193-196; Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi). Sualtı kültürel mirasının akıntıların meydana getirdiği sediman kaplama ile kaplanması bozulma sürecini yavaşlatmakta iken

akıntıların sediman erozyonu oluşturması durumunda sualtı kültürel mirası zarar görebilmekte; eğer koruyucu sediman tabakalarıyla kaplanmazsa daha hızlı bir şekilde biyolojik unsurlar tarafından parçalanabilmektedir (Gültekin & Kılıç, 2024, s. 194-195).

Küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliği nedeniyle buzulların eriyip deniz sularına karışması deniz suyu seviyelerinin yükselmesine, bu durum da hem mevcut sualtı kültürel mirası bakımından çeşitli sorunların oluşmasına hem de kıyılarında yer alan bazı kültür miraslarının sualtında kalarak yeni sualtı kültürel miraslarının oluşmasına neden olabilecektir (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi). Mevcut sualtı kültürel mirası bakımından öngörülen olası riskler, deniz seviyesinin yükselmesiyle beraber dalgıçların sualtında kalma sresinin değişmemesi, yine aynı nedenle oluşması muhtemel kasırğa ve fırtınaların sualtı kültürel mirasının aşınmasına veya yok olmasına neden olması iken kıyılarda yer alan kültürel miraslarının da sualtı kültürel mirasına dönüşmesi için 2001 tarihli sözleşmede benimsenen şekliyle en az 100 yıl boyunca sualtında kalması şartını sağlamasının beklenmesi riski bulunmaktadır (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi).

İklim değişikliğine bağlı olarak deniz seviyelerinin yükselmesinin oluşturduğu bir diğer risk devletlerin egemenlik alanlarının sınırlarının da değişmesi olacaktır (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi). Deniz sınırlarının değişmesi devletlerin kıyı alanlarının, münhasır ekonomik bölgelerinin ve bunlara bağlı yetkilerinin de sınırlarının değişmesine neden olacaktır. Denizler üzerinde yetkilere esas sınırlar kıyı çizgisine göre belirlendiğinden bu sınır çizgilerinin iklim değişikliğinin bir sonucu olarak değişmesi, yeni sınır sorunlarına ve ada ve takımadaların bölgelerinin değişmesine neden olabilecektir (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi). Bu durumda BMDHS ve 2001 tarihli Sözleşme hükümleri doğrultusunda yetkili taraf devletin de değişmesine neden olabilecektir.

Küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliği nedeniyle suların ısınmasının, deniz suyundaki oksijen çözünürlüğünü ve dolayısıyla oksijen yoğunluğunu azaltmasına bağlı olarak, sualtı kültürel mirası üzerindeki tabakalaşmanın artması, ahşap yiyen organizmaların büyümesini engellemesi ve metal korozyon oranını azalması nedeniyle sualtı kültürel mirası için faydalı grlmektedir. Bu bakımdan iklim değişikliklerinin olumsuz etkileriyle mücadelede sualtı kültürel mirası yönünden fayda sağlayan bir değişimin diğer çevresel etkilerinin zararlı sonuçlara neden olması muhtemeldir (Gregory, ve diğerleri, 2022 çevrimiçi).

Sualtı kültürel mirası bakımından yerinde korunma ilk seçenек olarak değeriendirilmekte, sualtı kültürel mirasının yerinde korunarak halka sunulmasının neden olduğu bozulma, iklim değışikliğinin sualtı kültürel mirasına yönelik oluşturduğu tehdide kıyasla asgari düzeyde görölmektedir (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi). Bununla beraber, atmosferdeki karbondioksit miktarı ve dolayısıyla ozon tabakasının zarar görmesiyle oluşan iklim değışikliğinin zararlı etkileri, sualtı kültürel mirasına ilişkin güncel çözümleri zorunlu kılmaktadır (Marzeion & Levermann, 2014 çevrimiçi).

5.3 İklim Değışikliğinin Sualtı Kültürel Mirasına Etkilerine İlişkin Uluslararası Çalışmalar

İklim değışikliğine ilişkin yapılan çalışmalar çevresel, biyolojik ve fiziksel değışimler üzerinde olup kültürel mirasa ilişkin etkileri, bu etkilerin azaltılması, kültürel mirasın iklim değışikliğine uyumunun sağlanması gibi durumlar yakın tarihli çalışmalarda görölmektedir (Gençer, 2017, s. 24). UNESCO bünyesinde iklim değışikliğinin kültürel miras üzerindeki etkileriyle mücadele 2005'te başlamış, iklim değışikliğinin, dünya miras varlıklarının olağanüstü evrensel değerielerini etkileyen bir faktör olduğu 2008 yılında raporlanmıştır (Nguyen & Baker , 2023 çevrimiçi; UNESCO WHC, 2008). Dünya Miras Komitesinin güncel verilerine göre, tehlike altında bulunan kültürel miras varlıklarının sayısı 41 olarak belirtilmesine karşın (UNESCO WHC, 2025) sualtı kültürel mirasına ilişkin henüz böyle bir liste bulunmamaktadır. İklim değışikliğinin kültürel mirasa etkileri yakın tarihli çalışmalarda görölmekle birlikte, sualtı kültürel mirası çok daha yeni ve hatta devam eden, neticelenmemiş çalışmaların konusunu oluşurmaktadır. Bu nedenle alt başlıklarda tez konusu bağlamında ilgili kuruluşlar bünyesinde yapılan çalışmalar incelenmiş, gelinen aşamada sualtı kültürel mirasına yönelik güncel durum işlenmiştir.

5.3.1 UNESCO ve Dünya Miras Komitesi

İklim değışikliğinin dünya mirasına etkisi UNESCO Dünya Mirası Komitesi'nin gündemine ilk kez 2005'te tehlike altında bulunan Sagarmanta Ulusal Parkı (Nepal), Huascarian Ulusal Parkı (Peru), Belize Set Resifi (Belize) ve Büyük Set Resifi (Avustralya) kültür miraslarına ilişkin olarak gelmiştir (Özkerim Güner, 2021, s. 271-272; UNESCO WHC, 2005). Dünya Miras Komitesi, bu alanlara yönelik taleplere ilişkin kararında, iklim değışikliğinin doğal ve kültürel miras alanlarının bir çoğunu etkilemesinin mümkün olduğunu kabul etmekle birlikte, taraf devletlerin, iklim değışikliğinin olası etki ve riskleri araştırıp bir yönetim planı kapsamında harekete

geçmesi yönünde karar vermiştir (UNESCO WHC, 2005). Bununla beraber, Birleşik Krallığın ev sahipliğinde, iklim değişikliğinin kültürel mirasa yönelik risklerini incelemek, ortak bir strateji geliştirmek için uzmanlardan oluşan geniş bir çalışma grubu oluşturulmasına, bu çalışma grubunun 2006'da 30. Genel Kurulda çalışmalarını rapor halinde sunmasına karar verilmiştir (UNESCO WHC, 2005). Devam eden süreçte, konu, Dünya Mirası Sözleşmesi'ne Taraf Devletler Genel Kurulu gündemine alınmış; IPCC, BMİDÇS ve Dünya Miras Komitesi ile birlikte çalışması önerilmiş ve 2007'de Dünya Mirası Komitesi Taraf Devletler Genel Kurulu'nda, iklim değişikliğinin dünya mirası üzerinde etkilerine dair bir Politika Belgesi, dünya mirası üzerinde iklim değişikliğinin etkilerinin tahmin edilmesi ve yönetilmesine ilişkin bir Rapor ve Taraf Devletlerin uygun yönetim yanıtlarını uygulamalarına yardımcı olmayı hedefleyen bir Strateji Belgesi kabul edilmiştir (UNESCO WHC, tarih yok; Özkerim Güner, 2021, s. 272). 2007 yılında hazırlanan İklim Değişikliğinin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkilerine İlişkin Rapor'da ayrıntılı şekilde ele alınmış, deniz seviyelerinin yükselmesi, okyanuslarda artan sıcaklıklara bağlı olarak asit seviyelerinin yükselmesi, kutuplarda yer alan buzulların erimesi, istilacı türlerin baskın hale gelmesi, biyolojik çeşitliliğin azalması, ekosistemin değişmesi ve mercan resiflerinin zarar görmesi raporda yer almıştır (Özkerim Güner, 2021, s. 269-270; UNESCO WHC, 2007, s. 17, 20, 22). Aynı raporda, 125 dünya miras alanının iklim değişikliğine bağlı olarak tehdit altında olduğu belirtilmiştir (UNESCO WHC, 2007, s. 26). Bununla birlikte kültürel miras alanları bakımından yapılan değerlendirmelerde, kültürel miras alanlarının doğal miras değerlerinde değişiklik oluşması, alçak alanların kalıcı olarak sular altında kalması, gömülü arkeolojik kanıtlarda pH değişmesi, sel baskınları nedeniyle kültür varlıklarının özelliklerini yitirmesi, organik malzemelerin böcekler tarafından biyolojik olarak saldırıya uğraması, küfler, mantarlar, termitler gibi istilacı türlerin oluşması, sel suları nedeniyle inorganik ve organik malzemelerin erozyona uğraması, metallerin korozyona uğraması gibi iklim değişikliğine bağlı risklerin bulunduğu belirtilmiştir (UNESCO WHC, 2007, s. 25; Özkerim Güner, 2021, s. 270).

Dünya Miras Komitesi, 2008'de dünya miras varlıklarının olağanüstü evrensel niteliklerine yönelik tehdit oluşturan her biri birçok alt nedenden oluşan 14 temel neden listelemiş, iklim değişikliği ve şiddetli hava olayları 14 temel nedenden biri olarak sayılmış, fırtınalar (36 miras varlığını tehdit eden), taşkın (33 miras varlığını tehdit eden), okyanus sularındaki değişiklikler (6 miras varlığını tehdit eden), sıcaklık değişiklikleri (7

miras varlığını tehdit eden), iklim değışikliğı temel nedeninin alt nedenleri olarak belirtilmiştir (UNESCO WHC, 2008). Bu tehditlerin yöneldiğı doğal ve kültürel miras alanları incelendiğinde herhangi bir sualtı kültürel mirasının yer almadığı görölmüştür.

2015'te, Paris İklim Antlaşmasının görüşüldüğü yirmi birinci Taraflar Konferansı'na, Dünya Mirası Sözleşmesi'ne taraf devletlerin katılımı ve iklim değışikliğinin kültürel mirasa etkilerinin Konferansta gündeme getirilmesi kararlaştırılmıştır (Özkerim Güner, 2021, s. 272-273). 2017'te yapılan toplantıda, bu kez iklim değışikliğinin mercan resiflerine olumsuz etkileri gündeme getirilmiş, dünya mirası mercan resiflerinin çoğunluğunun iklim değışikliğinden ciddi şekilde etkilenmesinin beklendiğı ve buna yönelik bilimsel çalışma başlatıldığı belirtilmiştir (UNESCO WHC, 2017). Aynı kararda, küresel sıcaklık artışının azaltılmasına yönelik çabaların devamı ile Paris Anlaşması'nın uygulanmasının önemi vurgulanmış; tüm taraf devletler, Paris Anlaşması'nı onaylamaya ve Paris Anlaşması kapsamında ortak fakat farklılaştırılmış sorumlulukları ve yetenekleri doğrultusunda faaliyette bulunmaya davet edilmiştir (UNESCO WHC, 2017). Tüm Taraf Devletlerin, dünya miras varlıklarının, iklim değışikliğinin olumsuz etkilerine karşı dayanıklılığını artırmaya yönelik çabaları sürdürmeleri ve iklim uyum stratejileri geliştirmeleri ve uygulamaları benimsenmiştir (UNESCO WHC, 2017). Bununla birlikte, UNESCO Yürütme Kurulu tarafından Nisan 2017'de onaylanan UNESCO İklim Değışikliğı Eylem Stratejisine atıfla etkili bir şekilde uygulanması için tüm taraf devletler işbirliği yapmaya davet edilmiştir (UNESCO WHC, 2017). Devam eden yıllarda alınan kararlarda da iklim değışikliğinin dünya mirası üzerindeki etkisi ile ilgili çalışmalar yapılması, çalışmaların yeni teknolojilerle güncellenmesi, uluslararası kuruluşlar ve devletlerin işbirliği vurgulanmıştır (Özkerim Güner, 2021, s. 273). Dünya Miras Sözleşmesi'ne taraf olan devletlerin, iklim değışikliğine ilişkin sözleşmelere taraf olmasalar dahi komite kararlarını dikkate alma zorunluluğı bulunmaktadır (Özkerim Güner, 2018, s. 273-274). Bu şekilde iklim değışikliğine ilişkin yapılan sözleşmelere farklı politik nedenlerle dahil olmasalar dahi Dünya Miras Sözleşmesi'ne taraf olan devletlerin iklim değışikliğıyle mücadele sürecine de kısmen de olsa katılmalarının sağlanması hedeflenmiştir. Çünkü, Komite kararları bağlayıcı nitelikte olmamakla birlikte tavsiye kararlarının uluslararası örf ve adet hukuku kurallarının oluşmasını sağladığı gibi taraf devletlerce de dikkate alınmak zorundadır (Özkerim Güner, 2021, s. 274).

UNESCO iklim değişikliği eylem stratejisinde iklim değişikliğinin, küresel bazda neden olduğu değişikliklere yer verilmiş, deniz seviyesinin yükselmesinden kaynaklanan kıyı su baskınları, kuraklıklar, aşırı iklim olayları gibi etkilere dikkat çekilmiş, küçük ada devletleri bakımından yıkıcı sonuçları olabileceği belirtilmiş ve Paris Anlaşması'nın sonuçlarının da eylem stratejisinin hedeflerinden olduğu, karasal ve denizel doğal kaynakların ve mirasın sürdürülebilir yönetimi, sürdürülebilirlik için kültürün teşvik edilmesi, multidisipliner çalışmanın gerekliliği, okyanus asitlenmesinin etkilerine ilişkin işbirliği benimsenmiştir (UNESCO, 2017a). İklım değişikliğinin olumsuz etkileri bağlamında, tehlikede olan kültürel mirasların koruma kapasitelerinin güçlendirilmesi ve iklim değişikliğiyle mücadelede alınan tedbirlerin uygulanmasına yönelik farkındalığın artırılması, uygulamaların yaygınlaştırılması, iklim değişikliğine uyum, olumsuz etkilerin azaltılması için taraf devletlere destek sağlamaya devam edileceği belirtilmiştir (UNESCO, 2017a). Bu hedeflere yönelik olarak, iklim değişikliğine ilişkin sözleşmelerle UNESCO'nun kültür mirasına ilişkin sözleşmelerinin birlikte eyleme geçirilmesi benimsenmiştir (UNESCO, 2017b).

UNESCO iklim değişikliği eylem stratejisinde, sektörler arası işbirliği desteklenmekle birlikte işbirliğinin tam anlamıyla sağlanamaması nedeniyle eylem stratejisi amacına ulaşamamış ve Dünya Miras Komitesi'nin 2019'da aldığı kararda iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle mücadelede işbirliğinin zorunluluğuna dikkat çekilmiştir (Karakuş Zambak, 2022, s. 24). 2021'de UNESCO Genel Kurulu Dünya Miras Komitesi Genişletilmiş 44. Oturumunda, Dünya Mirası için İklım Eylemi Politika Belgesi kabul edilmiştir. Bu belgeyle, 2023'teki Genel Konferans kapsamında gerçekleştirilecek Dünya Mirası Sözleşmesine Taraf Devletler 24. Genel Kurulunda Politika Belgesi'nin güncellemek ve geliştirmek amacıyla Taraf Devletlerden oluşan Açık Uçlu alışma Grubu kurulmasına karar verilmiştir (UNESCO WHC, 2021b). Grup tarafından hazırlanan sonuç raporu, iklim değişikliğine uyum ve sera gazı azaltımı, sürdürülebilir kalkınma, kaynak seferberliği, teknoloji transferleri, iklim değişikliğine ilişkin politikaların desteklenmesi yönünde olmuştur (UNESCO Open-ended Working Group of States Parties, 2023). Aynı oturumda kabul edilen Dünya Miras Merkezi'nden, iklim bilimi ve miras alanındaki diğer nitelikli uzmanlardan oluşan "İklım Değişikliği ve Dünya Mirası Uzmanlar Paneli'nin düzenlenmesi talep edilmiş, Panel 30 Mart-1 Nisan 2022 tarihlerinde evrimii olarak düzenlenmiştir (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, tarih yok) (UNESCO WHC, 2021a). İklım değişikliğinin doğal ve kültürel mirasa yönelik

oluşturduğu risklere dair bu gelişmeler, sualtı kültürel mirasına yönelik çalışmaların da adımlarını oluşturmaktadır. Genel olarak iklim, kültür ve miras konuları özellikle son yıllarda iç içe geçmiş gibi görünmektedir. Çünkü bu alanların birinde oluşan bir etkinin diğer alanlarda da olumlu ya da olumsuz sonuçlarının olduğu görülmektedir. Örneğin, okyanus suyu sıcaklıklarındaki artışın önlenmesi dolayısıyla okyanusların ısınmasıyla ortaya çıkan istilacı türlerin gelişimini de önlemektedir.

Sualtı kültürel mirasına ilişkin önemli bir adım, 2017’de Birleşmiş Milletler tarafından Sürdürülebilir Kalkınma için Okyanus Bilimi On Yılı (2021-2030) ('Okyanus On Yılı') ilan edilmesi olmuş ve Hükümetlerarası Oşinografi Komisyonu (Intergovernmental Oceanographic Commission/IOC) bu programı koordine etmekle görevlendirilmiş; Okyanusun Biliminin On Yılı, okyanus sistemini anlamak, bilimsel bilgiyi ve ortaklıkları geliştirmek ve 2030’a yönelik hedefleri gerçekleştirmeyi amaçlamıştır (UNESCO, tarih yok). Bu on yıllık hareketin uygulama planında, iklim değişikliğinin tehdit ettiği alanlardan bir olarak kabul edilen sualtı kültürel mirasına da odaklanılması benimsenmiş olup bu konuda tematik toplantıların yapılması programa alınmıştır (UNESCO, 2021, s. 22,35,52). Bununla birlikte on yıllık hedeflerin kültürel mirasa yönelik kısmına ilişkin olarak miras ve okyanus biliminin bütünleşmesini sağlamak; ortak tasarımı kolaylaştırmak, veriyi yönetmek, kapasite geliştirmek, daha fazla çeşitlilik ve temsil sağlamak, okyanus okuryazarlığını ve kamu katılımını ve tanıtımını teşvik etmek ve etkiyi değerlendirmek gibi alanlarda diğer programlara, projelere ve faaliyetlere tavsiye ve yardım sağlamakla görevli Kültürel Miras Çerçeve Programı (CHFP) oluşturulmuştur (UNESCO-IOC, tarih yok). Sualtı kültürel mirasına ilişkin olarak, sualtı kültürel mirasının korunmasının kültürel ve doğal faktörlerin birbirleriyle etkileşiminin eş zamanlı olarak anlaşılmasını gerektiği benimsenerek bu amaçla dijital modelleme tekniklerinin uygulanması yöntem olarak tercih edilmiştir (UNESCO-IOC, tarih yok). 2021-2022 Okyanus On Yılı ilerleme raporu (UNESCO, 2022) ve Okyanusun On Yılı'nın hedeflerine yönelik 2024 Okyanus On Yılı Konferansı- Barselona Beyanı (UNESCO, 2024) iklim değişikliği, sürdürülebilirlik gibi konularda yoğunlaşmış, sualtı kültürel mirası henüz detaylandırılmamıştır. 2021’de UNESCO, IPCC ve ICOMOS işbirliğiyle yapılan ortak toplantı alt başlıkta incelenecektir.

5.3.2 ICOMOS çalışmalarında sualtı kültürel mirası

ICOMOS'un iklim değişikliğinin sualtı kültürel mirasına etkilerine ilişkin çalışmaları 2004'te düzenlenen Uluslararası Bilimsel Komite toplantısında gündeme gelmiş ve 2005'te yapılan 15. Genel Kurul toplantısında iklim değişikliğinin kültürel miras üzerinde olumsuz etkileri olduğu, ICOMOS Uluslararası Risklere Hazırlık Bilimsel Komitesi, UNESCO ve benzeri kuruluşlarla işbirliği içinde bu etkilerin saptanarak gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir (Gençer, 2017, s. 25). 2014'te 18. ICOMOS Genel Kurulu sırasında, ICOMOS çalışma konseyi tarafından, disiplinler arası bir çalışma grubu olarak Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Çalışma Grubu (SDGWG) kurulmuş ve kültürel, sosyal ve ekonomik kalkınma yönünden topluluklara destek sağlarken, her türlü mirası koruma, güvence altına alma, yönetme ve bunlarla etkileşim kurmakla görevlendirilmiştir (ICOMOS, tarih yok). 2017'de 2007 tarihli Politika Belgesi'nin gözden geçirilmesi, iklim değişikliği ve miras konusunda yeni bir Tüzük taslağı hazırlanmasını koordine etmek üzere, ICOMOS Genel Kurulu 19GA 2017/30 sayılı Kararıyla (ICOMOS General Assembly, 2017), ICOMOS İklim Değişikliği ve Miras Çalışma Grubu (CCHWG) kurulmuş; Grup 2019 yılında, kültürel mirasa çok disiplinli bir yaklaşım ortaya koyan Geçmişimizin Geleceği: Kültürel Mirası İklim Eylemine Dahil Etmek raporunu yayınlamıştır (Li, Xiao, & Seekamp, 2022 çevrimiçi) (ICOMOS, tarih yok). ICOMOS Genel Kurulu tarafından 2020'de İklim ve Ekoloji Acil Durumu deklere edilmiş ve kültürel ve doğal mirasın iklim değişikliğinden korunması bağlamında ilgili tüm aktörlere acil ortak eylem çağrısında bulunulmuştur (ICOMOS, tarih yok). 2021'de ise ilk kez gündemi sadece iklim değişikliği olan ve 2019 tarihli rapora dayanarak oluşturulan Üç Yıllık Bilimsel Planı onaylanmış (ICOMOS, 2021) ve konu ile ilgili ICOMOS'u bilgilendirmek üzere İklim Eylem Çalışma grubu kurulmuştur (ICOMOS, tarih yok). Üç yıllık planın uygulamasına ilişkin miras ve iklim değişikliğiyle ilgili bilgi ve belgelere erişimin sağlanması amacıyla, merkezi, çevrimiçi bir portal geliştirilmesi, İklim Değişikliği ve Miras Çalışma Grubu tarafından, ICOMOS web sitesi üzerinden içeriği sağlanması, web seminerleri aracılığıyla çözüm, yöntem ve vaka çalışmalarına katılımın artırılması stratejisi benimsenmiştir (ICOMOS, 2021). 2021 yılında grup, İklim Eylem Çalışma Grubu (CAWG) olarak yeniden adlandırılmış, 2021–2024 ICOMOS Üç Yıllık Bilimsel Planının uygulanması, bu konuda eğitim ve kaynak oluşturma, iklim değişikliğine ilişkin bazı projelerin yönetimi dahil edilerek görev ve yetkileri geliştirilmiştir (ICOMOS, 2024). 2023'te ICOMOS Genel Kurulu'nda, 2024-

2027 Üç Yıllık Bilimsel Planın ana konusu Afet ve Çatışmaya Dayanıklı Miras - Hazırlık, Müdahale ve Kurtarma olarak belirlenmiş, 2021-2024 Üç Yıllık Bilimsel Planının Kültürel Miras ve İklim Eylemi temasının desteklenmeye devam edilmesi, iklim değişikliğinin belirli miras alanları ve sorunları üzerindeki etkilerine yeniden odaklanması, kültürel miras konularının ve yaklaşımlarının ulusal ve uluslararası düzeyde iklim değişikliği ile ilgili temel bilimsel çalışmalara ve politikalara dahil edilmesine karar verilmiş, işbirliğinin önemi vurgulanmıştır (ICOMOS General Assembly, 2023). ICOMOS bünyesinde iklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki olumsuz etkilerine yönelik yapılan çalışmalarda sualtı kültürel mirasının temel alınmadığı görülmektedir.

5.3.3 IPCC Raporlarında sualtı kültürel mirası

IPCC, iklim değişiklikleriyle mücadele edilebilmesi ve iklim değişikliklerine uyum sağlanması konularında rehberlik etmek üzere kurulmakla birlikte zamanla kültür kavramı ve iklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki etkisi raporlarına yansımıştır (Hall & Ram, 2016, çevrimiçi). 1995'te hazırlanan değerlendirme raporunun bir parçası olan İklim Değişikliğinin Etkileri, Uyumları ve Azaltılması: Bilimsel ve Teknik Analiz Raporunda, kültür ve miras varlıklarının, iklim değişikliğine bağlı deniz seviyesinin yükselmesi nedeniyle risk altında olduğu belirtilmekle beraber, özellikle küçük ada devletleri ve kıyı bölgelerdeki mirasa dikkat çekilmiştir (IPCC, 1995, s. 306).

2007 tarihli değerlendirme raporunun bir parçası olan İklim Değişikliği 2007: Etkiler, Uyum ve Savunmasızlık raporunda, deniz seviyesinin yükselmesi ve deniz suyu sıcaklığının artmasının, erozyonunun hızlanmasına, mercan resiflerinin bozulmasına neden olacağı; su baskınları ve taşkınlar nedeniyle kültürel mirasın kaybedilmesi riski bulunduğu raporlanmıştır (IPCC, 2007, s. 58,). 2014 tarihli değerlendirme raporunun bir parçası olan İklim Değişikliği 2014: Etkiler, Uyum ve Savunmasızlık, Bölüm B Bölgesel Yönler başlıklı raporunda, deniz ekosistemlerinin korumasının kültürel mirasa faydalı olabileceği, kültürel miras yenilenemeyen bir kaynak olduğu belirtilerek, çevresel değişikliklerden etkilendiği ve iklim değişikliğine bağlı olarak deniz seviyesinin yükselmesi nedeniyle kıyı mirasının risk altında olduğu belirtilmiştir (IPCC, 2014, s. 1272,1292). 2022 tarihli raporda da aynı şekilde deniz seviyesinin yükselmesinin kıyı erozyonu, su basması, kıyı yeraltı suyunun tuzlanması, birçok kültürel miras alanına, yerleşim yerine ve geçim kaynağına zarar vermesi veya bunları kaybetmesine neden

olabileceği, küçük ada devletlerinin risk altında bulunması, mercan resiflerinin bozulması, kültürel mirasın kaybı riskleri raporlanmıştır (IPCC, 2022 çevrimiçi).

5.3.4 Kültür, Miras ve İklim Değişikliği Uluslararası Ortak Sponsorlu Toplantısı (ICSM-CHC).

ICOMOS, UNESCO ve IPCC işbirliğiyle Kültür, Miras ve İklim Değişikliği Uluslararası Ortak Sponsorlu Toplantısında (ICSM-CHC) gerçekleştirilmiştir. 2021’de yapılan toplantıda, kültür, miras ve iklim değişikliği arasındaki bağlantıyı araştırmak, anlamak ve etkileşimlerini belirlemeyi hedefleyen Kültür, Miras ve İklim Değişikliği Küresel Araştırma ve Eylem Gündemi kabul edilmiştir (ICOMOS Open Archive, 2022). Bu doğrultuda, toplantılar neticesinde üç bülten düzenlenmiştir. Hazırlanan ilk bülten, somut olmayan mirasa odaklanmış, yerel halk ve toplulukların kültür ve bilgilerinin iklim değişikliği konusunda etkili eylemlerdeki önemine vurgu yapılarak, yerel halk ve toplulukların iklim eylemlerinin hazırlanması ve uygulanmasında aktif olarak dahil edilmesini ve hatta liderlik etmesinin sağlanması benimsemiştir (ICSM-CHC, 2021).

2022’de iklim değişikliğinin kültür ve miras üzerindeki etkileri, kırılganlığı ve risklerinin anlaşılmasına yönelik ikinci bülten yayınlanmıştır. Bültende bölgesel çalışmaların deniz seviyesinin yükselmesine bağlı olarak kıyı kentlerin ve karadaki mirasın su altında kalmasına odaklandığı, sualtı kültürel mirasıyla ilgili az sayıda çalışma bulunmasına rağmen deniz seviyelerinin yükselmesi nedeniyle sualtı kültürel mirasının risk altında olduğu, bununla beraber önümüzdeki 70-80 yıllık süreçte 136 dünya mirasının su altında kalma riski altında olduğu belirtilmiştir (ICSM-CHC, 2022a, s. 25,45-46). Sualtı kültürel mirası ve kıyı arkeolojisi bakımından iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılmasına yönelik bilimsel çalışmalar yetersiz bulunmuş, yerel halkların bilgi ve gözlemlerinden yararlanılması tavsiye edilmiştir. Özellikle buzullarda, dünyanın birçok bölgesinde, yerel halkların yüksek rakımlı bölgelerde yerleşik olması nedeniyle bilgi ve gözlemlerinin, iklim değişikliğinin buzullar üzerindeki etkileri hakkında bilgi sağlayabileceği ve bu sayede arkeolojik kurtarma çalışmalarına faydalı olabileceği düşünülmüştür (ICSM-CHC, 2022a, s. 25-26). Bültende, iklim değişikliğinin doğal deniz mirasına etkilerine de değinilmiş, iklim değişikliğine bağlı olumsuz etkiler nedeniyle, deniz seviyesindeki yükselmenin deniz kaplumbağalarının yuvalama kumsalları açısından risk oluşturduğu, mercan resifleri ve diğer kıyı bitki örtüsü sistemlerinin bozulma risklerinin bulunduğu ve kıyı ekosistemlerinin deniz seviyesinin yükselmesine, erozyona ve sele karşı adaptasyonu

ile insan ve çevrenin dayanaklılığı bakımından korunması gerektiği belirtilmiştir (ICSM-CHC, 2022a, s. 28). İklim değişikliğinin neden olduğu risklere karşı, mercan resifleri ile ilgili yapılan çalışmaların, oluşturulan yasal ve politik gündemlerin sualtı kültürel mirasının diğer unsurları yönünden de genişletilmesi gerektiği savunulmuştur (Perez-Alvaro, 2016 çevrimiçi). 2016'da yapılan bu eleştirinin gelinen aşamada halen güncelliğini koruduğu görülmektedir.

Üçüncü ve son bülten, iklimi bir acil durum olarak niteleyerek kaynakların bir araya getirilmesi, diyalog halinde bulunulması, bölgesel değil küresel düzeyde anlaşmaların yapılması ve birliklerin kurulması vurgusu yapılmıştır (ICSM-CHC, 2022b, s. 47). Sonuç olarak 6-10 Aralık 2021 tarihleri arasında sanal olarak gerçekleştirilen ve farklı bölgelerden yaklaşık 100 katılımcıyla gerçekleştirilen toplantılar neticesinde hazırlanan bu üç bülten sualtı kültürel mirasının korunmasına ilişkin olarak, bir koruma rejimi tavsiye etmekten ziyade bu koruma rejiminin oluşturulmasını sağlayacak bilgi ve birikimin nasıl toplanması gerektiği konusunda yol gösterici olmayı amaçlamıştır. Sualtı kültürel mirasının, iklim değişikliği nedeniyle tehlike altında olduğu yakın tarihli çalışmalarda açıkça belirtilmeye başlanmış ve fakat çözüm niteliğinde herhangi bir sonuca ulaşamamıştır. Çalışmalar halen sualtı kültürel mirası ile iklim değişikliği arasındaki etkileşimi anlamak üzerine devam etmektedir.

SONUÇ

Tarihsel sürece bakıldığında, kültürel mirasın korunmasının, ilk olarak sanatsal ve arkeolojik eserlerin korunmasının devletlerin sorumluluğunda olduğunun kabulü ile başlayan bir süreç olduğu görülmektedir. Sanatsal ve arkeolojik eserlerin gelecek nesillere aktarılması, bunların kültürel varlık olarak görülmeye başlanması ve savaş durumunda dahi korunması için tedbirler alınmıştır. Devam eden süreçte kültür varlıkları, bulundukları çevreler de dahil edilerek kültürel miras kavramı ortaya çıkmıştır. Kültürel mirasla beraber istisnai evrensel değeri olan doğal miras alanları da korunmaya çalışılmıştır. Kültürel ve doğal mirasın korunmasına yönelik çabaları, sualtında bulunan ya da sualtından çıkarılmış kültürel mirasın korunması eklenmiştir. Öncelikle denizlerde devletlerin hak ve yetkilerini düzenleyen bir sözleşmede birkaç maddeden ibaret bir düzenlemeyle korunmaya çalışan sualtı kültürel mirası, uluslararası alanda, önce bir tüzük ve devamında da bir sözleşme ile devletlerin işbirliğiyle korunmaya çalışılmıştır.

Sualtı kültürel mirasının uluslararası hukukta yer edindiği bu süreç iklim değişikliği bakımından biraz daha farklı ilerlemiştir. İklim değişikliği öncelikle, matematik, fizik, kimya gibi bilim alanlarında yapılan çalışmaların sonucunda çevresel değişikliklerin gözlenmesi ile tartışılmaya başlanmış, iklim değişikliğinin çevre ve insan için neden olduğu olumsuz etkiler ve riskler nedeniyle yoğun ve hızlı bir şekilde çalışılan bir konu olmuştur. Özellikle Sanayi Devrimi sonrası, artan karbon türevi gazların salınımı doğal bir süreç olan iklim değişikliğinin doğal olmayan bir süreçte ilerlemesine ve hızlanmasına neden olmuştur. Bu durum uluslararası alanda da iklim değişikliğine yönelik kararlar alınmasına ve çeşitli konferanslar ile anlaşmaların ve protokollerin yapılmasına neden olmuştur.

Her iki alan da devletlerin, egemenlik alanlarındaki faaliyetlerine müdahale sonucu doğurabilecek nitelikte alanlar olup, tüm insanlığı ilgilendiren bu alanlarda devletlerin egemenlik yetkilerine zarar gelmeden sürece dahil edilmelerini gerektiren alanlar olmuştur. Özellikle iklim değişikliğinin geri dönülemez ve yok edici nitelikteki sonuçlarına yönelik riskler, iklim değişikliğine neden olan zararlı gazların salınımlarını önleme noktasında devletlerin, ekonomik ve politik karar alma süreçlerini uluslararası hukuktaki sorumlulukları ile dönüştürmesini zorunlu kılmıştır. Devletlerin egemenlik hak ve yetkilerini kısıtlar nitelikte bir kısım düzenlemeleri kabul etmeleri varlıklarının

devamlılığı bakımından da önemlidir. Çünkü, değişen iklim nedeniyle yaşanamaz hale gelen bir toprak üzerinde herhangi bir egemenlik hak ve yetkisinden söz edilemeyecektir.

İklim değişikliğine yönelik yoğun çalışmalar, önceleri küresel sıcaklığın artışı önlemek, sera gazı salınımları azaltmak, çevreyi ve doğal süreçleri korumak ve desteklemek odaklı olmuştur. Fakat iklim değişikliğine bağlı olumsuz çevresel değişikliklerin doğa ile bağlantılı olan her alanda risklere neden olması iklim değişikliği ile ilgili uluslararası süreçlere birçok farklı bilim dalı ve korunmaya çalışılan alanı eklemiştir. Bu süreçte Birleşmiş Milletler bünyesindeki çalışmalarda öncelikle kültürel mirası eklenmiş ve kültürel miras üzerinde iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ve kültürel mirasa yönelik riskler tespit edilmeye çalışılmıştır. İklim değişikliği nedeniyle deniz seviyelerinin yükselmesine bağlı olarak, bir kısım ada devletlerin yok olma tehlikesi altında olması, bu ada devletlerindeki kültürel mirasın da aynı şekilde yok olma tehlikesi altında bulunması ve mevcut doğal ve kültürel miras alanlarının sualtı kültürel miras alanına dönüşmesi riski, ilgi ve çalışmaların bu alanlara yönelmesine, öncelikle kıyı mirasının gözetilmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, mevcut sualtı kültürel mirasının iklim değişikliğine karşı savunmasız durumda olduğu da görülmektedir. Çünkü, mevcut sualtı kültürel mirası bakımından benimsenen koruma yöntemi, yerinde koruma yöntemidir ve iklim değişikliğinin denizlere yönelik tek etkisi deniz seviyelerinin yükselmesi değildir. Küresel sıcaklığın artmasına bağlı olan iklim değişikliği, aynı zamanda denizlerin tuz ve asit oranlarının değişmesine, ısısının artmasına neden olmaktadır. Bu durum da sualtı kültürel mirasına ulaşılmasını, zorlaştırmakla birlikte, sualtındaki bozulma sürecini de hızlandırmaktadır. Denizlerdeki ısı artması deniz sistemini etkilemekte ve belli sıcaklıklarda yaşayan canlıların yer değiştirmesi ile sonuçlanmaktadır. Tüm bu durumlar hassas bir terazi ile doğa, iklim, çevre, kültür ve diğer tüm alanlarda dengenin kurulmaya çalışılmasını ihtiyaç haline getirmiştir.

Son yıllarda yapılan uluslararası çalışmalarda, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ve neden olduğu riskler bakımından, genel olarak, doğal kültürel miras ve kıyı mirasına odaklanılmış özellikle yok olma tehlikesi bulunan ada devletlerine yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, 2001 tarihli sözleşme ile korunması amaçlanan sualtı kültürel mirası bakımından yeterli bir çalışma henüz yapılmamıştır. Sualtı kültürel mirası, tüm insanlığı ilgilendiren, korunması, çıkarılması ve uygun koşullarda muhafaza edilmesi güç bir kültürel miras türüdür. İklim değişikliği çeşitli boyutlarıyla doğal bir süreç olmakla

birlikte insan etkisi ile hızlanan bir süreç olmuştur. Günümüzde, çeşitli teknolojik araçlar vasıtasıyla karada iç mekân ısıları düzenlenebilmekte ve kültürel mirasın korunması bakımından tedbirler alınabilmektedir. Ancak denizler ve okyanuslar, doğal süreçler ve değişimlerin etkisi altındadır. Dolayısıyla iklim değişikliğinin birtakım etkilerinin uzun vadede gerçekleşmesi söz konusudur. Küresel sıcaklıkların olağanın üzerinde artmasının önlenmesine yönelik tedbirler dolaylı olarak sualtı kültürel mirasının da iklim değişikliğinin neden olduğu risklere karşı kısmen korunmasını sağlayacaktır. Ancak, doğal iklim değişikliği sürecinin uzun vadedeki etkileri de dikkate alınarak hem mevcut hem de muhtemel sualtı kültürel mirasının korunmasına yönelik yeni koruma tedbirlerinin önce tespit edilmesi ve devamında uygulanmasının sağlanması gerekmektedir.

Gerek sualtı kültürel mirasının korunması gerekse iklim değişikliğinin önlenmesi ve korunması uluslararası hukuk bakımından nispeten yeni alanlardır. Her iki alanın da yeni boyutları zaman içinde ve diğer bilim alanlarının çalışmaları ile anlaşılmakta akabinde ulusal ve uluslararası hukukun konusu olmaya devam etmektedir. Her iki alana ilişkin işleyen süreç incelendiğinde, sistemin daha çok iklim değişikliğine ilişkin sözleşmelere kültürel mirasın dahil olması şeklinde değil kültürel mirasın korunmasına dair çalışmalara iklim değişikliğinin dahil edilmesinin sağlanması hedefiyle şekillendiği görülmektedir. Teknolojik gelişmeler, bilginin daha hızlı ve kolay elde edilmesini ve yayılmasını sağlamaktadır. Bu durum gerek disiplinlerarası çalışmalar gerekse devletlerin birlikte işbirliği içinde çalışmasını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle sualtı kültürel mirası açısından da yapılması gereken, fizik, kimya, biyoloji, arkeoloji, mimarlık, mühendislik bilimleri vasıtasıyla teknik araştırmaların yapılması neticesinde elde edilecek verilerden yola çıkarak bir hukuki sistemin oluşturulmasıdır.

Sualtı kültürel mirasının korunmasına yönelik uluslararası düzenlemeler incelendiğinde net ve katı kurallar konulmaktan kaçınılmış, yükümlülüklerin yerine getirilmemesi halinde bir yaptırım da öngörülmemiştir. Bu durumun nedeni, uluslararası hukuk vasıtasıyla sualtı kültürel mirası korunurken, düzenlemelerin, devletlerin egemenlik hak ve yetkilerine karşı bir sınırlama gibi görülmemesi ve insanlık için önemli olan bu mirasın tüm insanlığın, dolayısıyla devletlerin katılımı ile korunmasını sağlamaktır. Sualtı kültürel mirasının korunması teknik nedenlerle diğer kültürel mirasın korunmasından daha zordur. Kültürel mirasın, yok olması halinde yerine yenisi konulabilmesi, bozulması

halinde eski haline getirilmesi çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenle sualtı kültürel mirasının devletlerarası bir işbirliği ile korunması, kayıp ve zarara uğramasının önlenmesi gereklidir. Mevcut sualtı kültürel mirasının, korunması bakımından yerinde koruma yöntemlerin yeterliliğinin tekrar gözden geçirilmesi, bozulması veya kaybolmasından önce insanlığa sağladığı katkıların disiplinlerarası bir çalışma ile raporlanarak gelecek nesillere aktarılması için gerekli sualtı çalışmalarının hızlandırılması, insanlığa katkılarının kalıcılığını sağlamakta faydalı olabilecektir.

İnsan kaynaklı sera gazları salınımlarına bağlı gelişen sıcaklık artışıyla, iklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki etkileri tespit edildikçe yeni bilimsel çalışmalara gereksinim duyulmuş ve bilimsel çalışmalarla birlikte mevcut etkilere dair gözlemler birleştirilerek tedbirler alınmaya başlanmıştır. Geline nokta sualtı kültürel mirasının yasa dışı ticaretinin önlenmesi, uluslararası hukuk kişi ve kurumları vasıtasıyla korunması, sualtı kültürel mirasının varlığına, insanlığa katkılarına ve korunmasına yönelik farkındalık oluşturulması noktasında gösterilen çabaların olumlu sonuçlandığını söylemek mümkündür.

Günümüzde 2001 tarihli Sözleşme'nin güncel ve uygulanabilir olduğu söylemek mümkün ise de iklim değişikliğinin tespit edilen olumsuz etkileri ve bu etkiler nedeniyle oluşması muhtemel bozulma ve olası kayıpların önlenmesi bakımından sualtı kültürel mirasını korumakta yetersiz kaldığı söylenebilir. İnsan kaynaklı küresel sıcaklık artışına bağlı iklim değişikliğinin etki ve olumsuz sonuçlarını yok etmek/en aza indirmek için ve sualtı kültürel mirasını bu yönden de koruyabilmek için fizik, kimya, biyoloji, arkeoloji, mimarlık, mühendislik bilimleri gibi birçok farklı disiplin tarafından yapılan/yapılacak çalışmanın bir araya getirilerek değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, bağlayıcı ve yaptırım içeren düzenlemelerle dahi bazı durumlarda kültürel mirasın korunması sağlanamayabilecektir. Bu nedenle de koruma bireysel, toplumsal, ulusal ve uluslararası düzeyde, sualtı kültürel mirasına yönelik farkındalık yaratılması ve bu farkındalığın artırılması gerek iklim değişikliği gerekse sualtı kültürel mirasını, bireyden başlayıp küresele yayılan kontrol mekanizması oluşturulması ile mümkün olabilecektir.

İnsanlığın aktarım yoluyla biriktirdiği değerlerin yok olmasını önlemek, direncini arttırmak ve içerdiği değeri daha fazla insana yaymak amacıyla uluslararası alanda çaba sarf edilmiş ve sarf edilmeye de devam etmektedir. Çünkü kültürel mirasın yok olması halinde tekrar yerine konması mümkün görülmemektedir. Yapılan çalışmalar iklim

değişikliği karşısında sualtı kültürel mirasının savunmasızlığını azaltacak ve bu anlamda onu koruyacak nitelikte değildir. Fakat konunun birçok disiplinin bir arada çalışmasını gerektiren bir konu olması nedeniyle öncelikle farklı disiplinlerin bir araya gelerek bilimsel tespitleri yapması yerindedir. Devam eden süreçte tüm bu bilgi ve birikimin hem ulusal hem de uluslararası politikalara yansımaları umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- UNESCO World Heritage Committee. (2002). *The Budapest Declaration on World Heritage [Dünya Mirasına ilişkin Budapeşte Deklarasyonu]*. UNESCO World Heritage Committee: <https://whc.unesco.org/document/1334> adresinden alındı
- 1954 Lahey Sözleşmesi. (tarih yok). *1954 Lahey Silahlı Bir Catışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263666/silahlı-bir-catışma-halinde-kültür-mallarının-korunmasına-dair-sozlesme.html> adresinden alındı
- 1970 Tarihli Sözleşme. (tarih yok). *Fight illicit trafficking-Text of the Convention [Kaçakçılıkla mücadele-Sözleşme metni]*. UNESCO: <https://www.unesco.org/en/node/66148> adresinden alındı
- 1972 Tarihli Sözleşme. (tarih yok). *1972 Birleşmiş Milletler Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263665/dunya-kultürel-ve-dogal-mirasın-korunması-sozlesmesi.html> adresinden alındı
- 1996 tarihli ICOMOS Tüzüğü. (tarih yok). *1996 tarihli ICOMOS Sualtı Kültür Mirasının Korunması ve Yönetimi İle İlgili Tüzük*. ICOMOS Türkiye: https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0882066001536913778.pdf adresinden alındı
- Akipek, S. (1999). *Uluslararası hukuk açısından kültür malları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Akkaya, A. (2021). 1989 Kurtarmaya Dair Milletlerarası Sözleşme İle deniz çevresinin korunması. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(3), 2595-2623. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1659206> adresinden alındı
- Akkutay, B. (2024). Bitişik bölgede uygulanan hukuki rejim ve kıyı devletinin yetkilerinin hukuki niteliği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(1), 273-322. doi:<https://doi.org/10.34246/ahbvuhfd.1399882>
- Aktüel Arkeoloji. (2025, 02 13). *Bodrum'da Sular Çekilince "Kral Yolu" Ortaya Çıktı*. Aktüel Arkeoloji: <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/aktuel/bodrum-da-sular-cekilince-kral-yolu-ortaya-cikti> adresinden alındı
- Alparslan, İ. (2018). *Uluslararası hukukta kültürel mirasın korunması ve Unesco örneği*. (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, YÖK Tez Merkezi).
- Anlar-Güneş, Ş. (2011). İklim değişikliği yükümlülüklerine uygunluğun sağlanması: Kyoto Protokolü uygunluk mekanizması. *Uluslararası İlişkiler*, 8(31), 69-94.
- Anlar-Güneş, Ş. (2017). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve denizlerin korunması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53(2), 1-37. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/627690> adresinden alındı
- Atina Tüzüğü. (1931). *Carta Del Restaura* (1931). ICOMOS: https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0660878001536681682.pdf adresinden alındı
- Aznar, M. J. (2018). In situ preservation of underwater cultural heritage as an international legal principle [Uluslararası hukuki bir ilke olarak sualtı kültürel mirasın yerinde korunması]. *Journal of Maritime Archaeology*, 13, 67-71. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11457-018-9192-4> adresinden alındı
- Bass, G. F., Hirsfield, N., Pulak, C., & Özdaş, H. (2011). 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı 3. Cilt*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2010 Yılı Gelidonya Batığı Kazısı, Malatya. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/4653,33kazi3.pdf?0> adresinden alındı
- Başdoğan-Deniz, G. (2022). Kültürel mirasın korunması için sürdürülebilir miras yönetimi: Türkiye örneği. *Kent Akademisi Dergisi*, 15(3), 1204-1222. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2214088> adresinden alındı
- Berberoğlu, Ö. (2017). Su altı kültürel mirasının korunmasına dair UNESCO sözleşmesi ve Türkiye. H. Erkanal, V. Şahoğlu, & İ. Tuğcu (Dü.), 20. *Su Altı Bilim ve Teknoloji Toplantısı Bildirileri* içinde, (s. 32-45). Urla /İZMİR. <https://ankusam.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/217/2020/01/SBT-20-Urla-2017-Book.pdf> adresinden alındı
- Berberoğlu, Ö. (2020). 2001 UNESCO Convention: Position of the non-party state members including Turkey [2001 UNESCO Sözleşmesi: Türkiye dahil taraf olmayan devletlerin pozisyonu]. H. Karan, X. Odeke, & K. Var Türk (Dü) içinde, *The Legal Regime Of Underwater Cultural Heritage And Marine Scientific Resarch*, (s. 175-192). Yetkin Yayınları.
- Birpınar, M. E. (2022). Küresel sorun iklim değişikliği: "Gelişimi, uluslararası müzakereler ve Türkiye. *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*, 1(1), 20-36. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2369174> adresinden alındı

- BMDHS. (1982). *United Nations Convention on the Law of the Sea [Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi]*. United Nations: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf adresinden alındı
- BMİDÇS. (1992). *İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi*. T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı: https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf adresinden alındı
- Bodansky, D. (2016a). The Paris Climate Change Agreement: A new hope? [Paris İklim Değişikliği Anlaşması: Yeni bir umut mu?]. *American Journal of Intenation Law*, 110(2), çevrimiçi. <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/abs/paris-climate-change-agreement-a-new-hope/413CC22E95E284C80541707F80B85252> adresinden alındı
- Bodansky, D. (2016b, 03 22). The Legal Character of the Paris Agreement [Paris Anlaşmasının hukuki niteliği]. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 25(2), 142-150 (çevrimiçi). http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2735252 adresinden alındı
- Bozlağan, R. (2010). Sürdürülebilir gelişme düşüncesinin tarihsel arka planı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50, 1011-1028. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9155> adresinden alındı
- Caballero, G., Colville, B., Perez-Alvaro, E., & Dharshini, S. (2023). Intersection of heritage, water, and the work of the ICOMOS Sustainable Development Goals Working Group [Miras, su ve ICOMOS sürdürülebilir kalkınma hedefleri çalışma grubunun çalışmalarının kesişimi]. *Blue Papers*, 2(1). doi:<https://doi.org/10.58981/bluepapers.2023.1.09>
- Çağdaş Kocaeli Gazetesi. (2025, 01 24). *Kerpe Sualtı Arkeoparkı Projesi'nde final aşamasına gelindi*. Çağdaş Kocaeli: <https://www.cagdaskocaeli.com.tr/haber/23474249/kerpe-sualti-arkeoparki-projesinde-final-asamasina-gelindi> adresinden alındı
- DHA. (2023a, 03 23). *'Kerpe Sualtı Arkeoparkı' Türkiye'de ilk olacak*. N-Life: <https://www.ntv.com.tr/n-life/gezi/kerpe-sualti-arkeoparki-turkiyede-ilk-olacak,tf4LEcxEJ025R-A3PjCw0A> adresinden alındı
- DHA. (2023b, 05 29). *Güney Çin Denizi'nde 2 antik gemi enkazı keşfedildi*. TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/guney-cin-denizinde-2-antik-gemi-enkazi-kesfedildi-770822.html> adresinden alındı
- Doğan, S., & Tüzer, M. (2011). Küresel iklim değişikliği ile mücadele: Genel yaklaşımlar ve uluslararası çabalar. *Istanbul Journal of Sociological Studies*(44), 157-194. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iusoskon/issue/9548/119256> adresinden alındı
- Dromgoole, S. (2013a). *Underwater cultural heritage and international law [Sualtı kültürel mirası ve uluslararası hukuk]*. Cambridge University Press.
- Dromgoole, S. (2013b). Reflections on the position of the major maritime powers with respect to the UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage 2001[2001 UNESCO sualtı kültürel mirasının korunmasına dair sözleşme ile ilgili olarak büyük deniz güçlerin. *Marine Policy*, 38, 116-123. doi:<https://doi.org/10.1016/j.marpol.2012.05.027>
- Duru, B. (2001). Viyana'dan Kyoto'ya iklim değişikliği serüveni. *Mülkiye*, 15(230), 301-333. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/385> adresinden alındı
- Dünya Meteoroloji Örgütü. (tarih yok). *Dünya İklim Programı (WCP)*. World Meteorological Organization: <https://community.wmo.int/en/world-climate-programme-wcp> adresinden alındı
- Elçin, S. (2022, 11 06). *Antalya kıyılarında bulunan 14 gemi batığı su altı arkeologlarını heyecanlandırdı*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/antalya-kiyilarinda-bulunan-14-gemi-batigi-su-alti-arkeologlarini-heyecanlandirdi/2730916> adresinden alındı
- Engin, B. (2012). İklim değişikliği ile mücadelede uluslararası işbirliğinin önemi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 71-82. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosbil/issue/9496/118655> adresinden alındı
- Ercan, S., & Aydın, M. (2025, Şubat 10). Yapay resife dönüşen gemi batıkları, balıklara ve deniz kuşlarına yuva oluyor. Mersin: Demirören Haber Ajansı. <https://www.dha.com.tr/foto-galeri/yapay-resife-donusen-gemi-batiklari-baliklara-ve-deniz-kuslarina-yuva-oluyor-2580687> adresinden alındı
- Erder, C. (1977). Venedik Tüzüğü tarihi bir anıt gibi korunmalıdır. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(2), 167–190. <https://jfa.arch.metu.edu.tr/uploads/docs/sayilar/sayi-3-2/167-190.pdf> adresinden alındı
- Erkiner, H. H. (2012). Uluslararası hukuk düşüncesinde klasik öğretinin kuruluşu: Hugo Grotius ve Postgrotien yazarlar Samuel Von Pufendorf, Richard Zouche, Cornelius Van Bynkershoek ve Samuel Rachel'e ilişkin inceleme ve değerlendirme. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 18(3), 3-142. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789019> adresinden alındı

- Ertuğrul, Ü. E. (2017). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine göre kıyı devletinin egemen hakları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1), 41-71. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/788965> adresinden alındı
- Forrest, C. (2010). *International law and the protection of cultural heritage [Uluslararası hukuk ve kültürel mirasın korunması]*. Londra ve New York: Routledge; Taylor & Francis Group. <https://ebookcentral-proquest-com.offcampus.anadolu.edu.tr/lib/anadolu/detail.action?docID=995625> adresinden alındı
- Gençer, C. İ. (2017). Kültürel mirasın korunmasında iklim değişikliğinin oluşturduğu tehditler. *Mimar.ist*, 58, 24-30. <https://www.mimarist.org/mimar-ist-sayi-58-kis-2017/> adresinden alındı
- Gregory, D., Dawson, T., Elkin, D., Tilburg, H. V., Underwood, C., Richards, V., . . . Hollesen, J. (2022 çevrimiçi). Of time and tide: The complex impacts of climate change on coastal and underwater cultural heritage.[Zaman ve bağlam: İklim değişikliğinin kıyı ve sualtı kültürel mirası üzerindeki karmaşık etkileri]. *Antiquity*, 1396-1411. <https://www.cambridge.org/core/journals/antiquity/article/of-time-and-tide-the-complex-impacts-of-climate-change-on-coastal-and-underwater-cultural-heritage/246F7D385DB46F8AD13BADFCBDF22618> adresinden alındı
- Gültekin, H., & Kılıç, N. (2024). Sualtı arkeolojik kültür varlıklarının in situ koruma yöntemlerinin değerlendirilmesi. *Sanat Ve Tasarım Dergisi*, 1(33), 191-214. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sanatvetasarim/issue/84649/1375920> adresinden alındı
- Günel, İ. (2024). A review of the Cape Gelidonya And Uluburun shipwrecks shed light on Cyprus maritime activities.[Kıbrıs denizcilik faaliyetlerine ışık tutan Gelidonya ve Uluburun Batıkları hakkında bir inceleme]. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 467-477. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3639407> adresinden alındı
- Hall, C., & Ram, Y. (2016, çevrimiçi). Heritage in the intergovernmental panel on climate change assessment reports: a lexical assessment. [Hükümetlerarası panelde iklim değişikliği değerlendirme raporlarında miras: Sözcüksel bir değerlendirme]. *Journal of Heritage Tourism*, 11(1), 96-104. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1743873X.2015.1082572> adresinden alındı
- Harpster, M. (2017). International conventions to protect underwater cultural heritage [Sualtı kültürel mirasının korunmasında uluslararası sözleşmeler]. H. Erkanal, V. Şahoglu, & İ. Tuğcu (Dü.), 20. *Su Altı Bilim ve Teknoloji Toplantısı Bildirileri* içinde, (s. 78-83). Urla/İZMİR. <https://ankusam.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/217/2020/01/SBT-20-Urla-2017-Book.pdf> adresinden alındı
- Hey, E. (2009, çevrimiçi). Global environmental law [Küresel çevre hukuku]. <https://ssrn.com/abstract=1511188> adresinden alındı
- Hovi, J., Sprinz, D. F., & Bang, G. (2012 çevrimiçi). Why the United States did not become a party to the Kyoto Protocol: German, Norwegian, and US perspectives. [Amerika Birleşik Devletleri neden Kyoto Protokolü'ne taraf olmadı: Alman, Norveç ve ABD perspektifleri]. *European Journal of International Relations*, 18(1), 129-150. doi:<https://doi.org/10.1177/1354066110380964>
- Hughes, H. (2024). *The IPCC and the politics of writing climate change [IPCC ve iklim değişikliği yazımının politikası]*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009341554> adresinden alındı
- Hutchinson, G. (1996). Threats to underwater cultural heritage. The problems of unprotected archaeological and historic sites, wrecks and objects found at sea [Sualtı kültürel mirasına yönelik tehditler. Denizdeki korunmasız arkeolojik ve tarihi alanlar, batıklar ve objeler sor. *Marine Policy*, 20(4), 287-290. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0308597X96000176> adresinden alındı
- ICOMOS. (2011, 11 11). *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments - 1931 [Tarihi Anıtların Restorasyonuna İlişkin Atina Tüzüğü - 1931]*. 11 07, 2024 tarihinde ICOMOS: <https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments> adresinden alındı
- ICOMOS. (2021). *ICOMOS action triennial scientific plan 2021-24 [ICOMOS üç yıllık bilimsel planı 2021-24]*. ICOMOS: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2022/TSP/ADCOMSC_202110_2-1_Trienial_Scientific_Plan_EN.pdf adresinden alındı
- ICOMOS. (2024). *International Charter and Guidance on Sites with Intangible Cultural Heritage [Somut olmayan kültürel mirasa sahip alanlara ilişkin uluslararası tüzük ve rehber]*. ICOMOS: https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0820143001738509062.pdf adresinden alındı

- ICOMOS. (2024). *New Focal point for the ICOMOS Working Group on Climate Action (2024-2027) [ICOMOS İklim Eylemi Çalışma Grubu için Yeni Odak Noktası (2024-2027)]*. ICOMOS: <https://www.icomos.org/actualite/new-focal-point-for-the-icomos-working-group-on-climate-action-2024-2027/> adresinden alındı
- ICOMOS Floransa Bildirgesi. (2014). *ICOMOS Tüzükleri*. ICOMOS Türkiye Milli Komitesi: https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0034808001536912096.pdf adresinden alındı
- ICOMOS General Assembly. (2017). *ICOMOS General Assembly 19GA 2017/30*. ICOMOS: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/General_Assemblies/19th_Delhi_2017/19th_GA_Outcomes/GA2017_Resolutions_EN_20180206finalcirc.pdf adresinden alındı
- ICOMOS General Assembly. (2023). *Resolution 21GA 2023/8; Resolution 21GA 2023/15*. ICOMOS: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2023/Resolutions_2023/GA2023_A_dopted_Resolutions_EN_v12.pdf adresinden alındı
- ICOMOS. (tarih yok). *History (Tarihçesi)*. 11 07, 2024 tarihinde ICOMOS: <https://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/history> adresinden alındı
- ICOMOS. (tarih yok). *ICOMOS Climate Action Working Group (CAWG) [ICOMOS İklim Eylem Çalışma Grubu]*. ICOMOS: https://www.icomos.org/groupe_travail/climate-action/ adresinden alındı
- ICOMOS. (tarih yok). *ICOMOS sustainable development goals working group [ICOMOS sürdürülebilir kalkınma hedefleri çalışma grubu]*. ICOMOS: <https://www.icomos.org/en/what-we-do/disseminating-knowledge/icomos-working-groups?start=3> adresinden alındı
- ICOMOS ICUCH. (2024). *The ICOMOS International Committee on the Underwater Cultural Heritage (ICUCH) [ICOMOS Uluslararası sualtı kültürel mirası komitesi]*. ICOMOS ICUCH: <https://icuch.icomos.org/icuch/> adresinden alındı
- ICOMOS' Mission. (tarih yok). *ICOMOS: Our mission and values [ICOMOS: Misyonumuz ve değerlerimiz]*. 11 07, 2024 tarihinde ICOMOS: <https://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/icomos-mission> adresinden alındı
- ICOMOS Open Archive. (2022). *ICSM CHC-Global Research and Action Agenda on Culture, Heritage and Climate Change [Kültür, miras ve iklim değişikliği konusunda küresel araştırma ve eylem gündemi]*. ICOMOS Open Archive: <https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2716/> adresinden alındı
- ICOMOS Statutes. (1965). *ICOMOS Statutes [ICOMOS Tüzüğü]*. 11 07, 2024 tarihinde ICOMOS: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2022/Statutes_amended_2022_AGA/05-BTEXTS_EN_Statuts_20221205amended.pdf adresinden alındı
- ICSM-CHC. (2021). *ICSM-CHC White Paper I [ICSM CHC Beyaz Bülteni I]*. <https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2717/1/ICSM%20CHC%20White%20Paper%20I-%20Intangible%20Cultural%20Heritage%2C%20Diverse%20Knowledge%20Systems%20and%20> adresinden alındı
- ICSM-CHC. (2022a). *ICSM CHC White Paper II [ICSM CHC Beyaz Bülteni II]*. <https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2718/1/ICSM%20CHC%20White%20Paper%20II-%20Impacts%2C%20vulnerability%2C%20and%20understanding%20risks%20of%20climate%20change%20for%20culture%20and%20heritage.pdf> adresinden alındı
- ICSM-CHC. (2022b). *ICSM-CHC White Paper III [ICSM-CHC Beyaz Bülteni III]*. <https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2719/1/ICSM%20CHC%20White%20Paper%20III-%20The%20Role%20of%20Cultural%20and%20Natural%20Heritage%20for%20Climate%20Action.pdf> adresinden alındı
- IMO 1989 Tarihli Sözleşme. (2014). *1989 Uluslararası Kurtarma Sözleşmesi*. Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140524-2-1.pdf> adresinden alındı
- İneli Ciğer, M. (2022). *İklim değişikliği ile mücadelede devletlerin farklılaştırılmış sorumlulukları ve uluslararası hukukta ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi*. Yetkin Yayınları.
- IPCC. (1995). *Impacts, adaptations and mitigation of climate change: Scientific-technical analyses(1995) [İklim değişikliğinin etkileri, uyum ve azaltılması: Bilimsel-teknik analizler (1995)]*. IPCC. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ipcc_sar_wg_II_full_report.pdf adresinden alındı
- IPCC. (2007). *Climate change 2007: Impacts, adaptation and vulnerability [İklim değişikliği 2007: Etkiler, uyum ve savunmasızlık]*. IPCC. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ar4_wg2_full_report.pdf adresinden alındı
- IPCC. (2014). *Climate change 2014: Impacts, adaptation and vulnerability part b regional aspects [İklim değişikliği 2014: Etkiler, uyum ve savunmasızlık bölüm b bölgesel yönler]*. IPCC. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/WGIIAR5-PartB_FINAL.pdf adresinden alındı

- IPCC. (2022 çevrimiçi). *Technical summary [Teknik özet]*. IPCC. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/chapter/technical-summary> adresinden alındı
- IPCC. (tarih yok). *History of IPCC [IPCC tarihi]*. IPCC: <https://www.ipcc.ch/about/history/> adresinden alındı
- İSMEP Beyaz Gemi Sosyal Proje Ajansı. (2014). *İSMEP rehber kitapları-6 kültür mirasının korunması*. T.C. İstanbul Valiliği İstanbul Proje Koordinasyon Birimi. adresinden alındı
- Jackson, R. (2020). Eunice Foote, John Tyndall And A question of priority [Eunice Foote, John Tyndall ve bir öncelik sorunu]. *Notes and Records of the Royal Society of London*, 74(1), 105-118. <https://www.jstor.org/stable/27123310> adresinden alındı
- Kalelioğlu, U., & Özkan, N. (Dü.). (2000). *Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası çevre sözleşmeleri*. İzmir Barosu Yayınları İzmir.
- Karakaya, E. (2008). Proje temelli esneklik mekanizmaları: Temiz kalkınma ve ortak yürütme. E. Karakaya (Dü.) içinde, *Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü, İklim Değişikliğinin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi*. Bağlam Yayıncılık.
- Karakuş Zambak, Ö. (2022). UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin iklim değişikliği uyum sürecince yaptığı çalışmalar üzerine bir inceleme. II. *Uluslararası Küresel İklim Değişikliği Kongresi, Çanakkale*, (s. 17-27). <https://play.google.com/books/reader?id=4gah> adresinden alındı
- Karakuş, E. (2025, 01 25). *Kerpe, kültürel mirasla turizmdeki potansiyelini artırıyor*. Kocaeli TV: <https://www.kocaelitv.com.tr/haber/23479066/kerpe-kulturel-mirasla-turizmdeki-potansiyelini-artiriyor> adresinden alındı
- Kaya, H. E. (2020). Kyoto'dan Paris'e küresel iklim politikaları. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 165-191. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/meric/issue/56346/767509> adresinden alındı
- Kaya, İ. (2016). *Uluslararası hukukta temel belgeler*. Seçkin Yayıncılık.
- Kayhan, A. K. (2016). Birleşmiş Milletler Çevre Programı üzerine bir inceleme. *Milletlerarası Hukuk Ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 33(1), 61-90. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/411325> adresinden alındı
- Kayhan, A. K. (2017). *Uluslararası hukukta atmosferin korunması ve devletlerin sorumluluğu*. On İki Levha Yayıncılık.
- Kaynakçı-Elinç, Z., Kaya, L. G., & Göküz, B. (2021). Su altı arkeolojik buluntuların sergilenmesi: Antalya Kekova adası su altı arkeoloji müzesi örneği. *Cedrus*(9), 485-494. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1850029> adresinden alındı
- Kulak, R., Çakır, Z., Dervişoğlu, İ., & Kartal, S. (2024). Uluslararası çevre sözleşmeleri ve Türkiye'de çevre politikaları. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 11(104), 431-439. <https://jshsr.org/index.php/pub/article/view/2574/2486> adresinden alındı
- Kuran, S. (2022). *Uluslararası deniz hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kyoto Protokolü. (1997). *Birleşmiş milletler iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi-Kyoto protokolü*. T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı: https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/kyoto_protokol.pdf adresinden alındı
- Lafrenz Samuels, K., & Platts, E. (2022 çevrimiçi). Global climate change and UNESCO world heritage [Küresel iklim değişikliği ve UNESCO dünya mirası]. *International Journal of Cultural Property*, 29(4), 409-432. <https://www.cambridge.org/core/journals/international-journal-of-cultural-property/article/global-climate-change-and-unesco-world-heritage/C31FD6F684440C7D3FC9B5956846DE8E> adresinden alındı
- Leshikar-Denton, M. (2010, çevrimiçi). Cooperation is the key: We can protect the underwater cultural heritage [Anahtar işbirliği: Sualtı kültürel mirasını koruyabiliriz]. *Journal of Maritime Archaeology*, 5, 85-95. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11457-010-9068-8> adresinden alındı
- Li, P., Xiao, X., & Seekamp, E. (2022 çevrimiçi). Climate adaptation planning for cultural heritages in coastal tourism destinations: A multi-objective optimization approach [Kıyı turizmi bölgelerindeki kültürel miraslar için iklim uyum planlaması: Çok amaçlı bir optimizasyon yaklaşımı]. *Tourism Management*, 88. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261517721000996> adresinden alındı
- Lu, B., & Zhou, S. (2016). China's state-led working model on protection of underwater cultural heritage: Practice, challenges, and possible solutions[Çin'in su altı kültürel mirasının korunmasına yönelik devlet öncülüğündeki çalışma modeli: Uygulama, zorluklar ve olası çözümler]. *Marine Policy*(65), 39-47. doi:<https://doi.org/10.1016/j.marpol.2015.12.003>
- Manders, M., Underwood, C., & Perez-Alvaro, E. (2024). Underwater cultural heritage in world heritage sites: Figures and insights into possibilities and realities[Dünya miras alanlarındaki sualtı kültürel

- mirası: Olasılıklar ve gerçekliklere ilişkin rakamlar ve görüşler]. *The Historic Environment: Policy & Practice*, 15(4), 611–643. doi:<https://doi.org/10.1080/17567505.2024.2440828>
- Marmara Belediyeler Birliği . (2023, 12 13). *FCCC/PA/CM A/2023/L.17* . Marmara Belediyeler Birliği Sürdürülebilirlik ve İklim Değişikliği Merkezi (SİM) : <https://www.marmara.gov.tr/uploads/kuresel-stok-sayimi-tr-4.pdf> adresinden alındı
- Marzeion, B., & Levermann, A. (2014 çevrimiçi). Loss of cultural world heritage and currently inhabited places to sea-level rise [Kültürel dünya mirasının ve mevcut yerleşim yerlerinin deniz seviyesinin yükselmesi nedeniyle kaybı. *Environmental Research Letters*, 9(3). <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/9/3/034001/meta> adresinden alındı
- Massimiliano, S., & Spanu, P. (2015). Critique of practical archaeology: Underwater cultural heritage and best practices [Pratik arkeolojinin eleştirisi: Sualtı kültürel mirası ve en iyi uygulamalar]. *Journal of Maritime Archaeology*, 10(1), 29-44. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11457-015-9136-1> adresinden alındı
- Memet, J.-b. (2008 çevrimiçi). Conservation of Underwater Cultural Heritage: characteristics and new technologies [Sualtı kültürel mirasının korunması: Özellikler ve yeni teknolojiler]. *Museum International*, 60(4), 42–49. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1468-0033.2008.00664.x>
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (tarih yok). *Hava Durumu ve İklim*. 11 12, 2024 tarihinde T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü: <https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim.aspx?key=B> adresinden alındı
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (tarih yok). *İklim değişikliği ve mevcut durum*. 11 12, 2024 tarihinde T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü: <https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim-degisikligi.aspx> adresinden alındı
- Meyer-Kaiser, K. S., & Mires, C. H. (2022, Ekim). Underwater cultural heritage is integral to marine ecosystems[Sualtı kültürel mirası deniz ekosistemlerinin ayrılmaz bir parçasıdır]. *Trends in Ecology & Evolution*, 37(10), s. 815-818. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S016953472200163X> adresinden alındı
- Montreal Protokolü. (1987). *Ozon Tabakasını İncelten Maddeler İlişkin Montreal Protokolü* . T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı: [https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/MONTREAL%20PROTOKOLU\(2\).pdf](https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/MONTREAL%20PROTOKOLU(2).pdf) adresinden alındı
- Nesli, A. (2018). Eski eserlerin korunmasının hukuk tarihi yönüyle incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 431-478. <https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2018/06/12-ASLIHAN-NESLI.pdf> adresinden alındı
- Nguyen, K., & Baker , S. (2023 çevrimiçi). Climate hange and UNESCO World heritage-listed cultural properties: A systematic review [İklim değişikliği ve UNESCO dünya mirası listesindeki kültürel varlıklar: Sistematik bir inceleme]. *Heritage*, 6(3), 2394-2420. doi:<https://doi.org/10.3390/heritage6030126>
- Nur, M., Makmur, D., & Muda, K. (2020). Preservation of underwater cultural heritage: utilization of Lockheed P-38 Lightning aircraft in Lae-Lae Island waters as a diving attraction [Sualtı kültürel mirasının korunması: Lockheed P38 Lightning uçağının LaeLae Adası sularında dalış cazibe merkez]. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science*, 575,1. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/575/1/012074/pdf> adresinden alındı
- Odeke, A. (2020). Underwater cultural heritage- A panoromic View [Sualtı kültürel mirası- Panaromik bir bakış]. H. Karan, X. Odeke, & K. Var Türk (Dü) içinde, *The Legal Regime Of Underwater Cultural Heritage And Marine Scientific Resarch* (s. 45-75). Yetkin Yayınları.
- Oğuz, E. S. (2011). Toplum bilimlerinde kültür kavramı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(2), 123-139. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/613153#505402>]-613153.pdf adresinden alındı
- Öcal, O. (2007). UNESCO kültür ve Türkiye. *Milli Folklor*, 19(73), 5-11. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/25455/mod_resource/content/1/unesco%20k%C3%BClt%C3%BCr%20ve%20t%C3%BCrkiye-%20%C3%B6cal%20o%C4%9Fuz.pdf adresinden alındı
- Öksüz-Kuşcuoğlu, G., & Taş, M. (2017). Sürdürülebilir kültürel miras yönetimi. *Yalvaç Akademi Dergisi*, 2(1), 58-67. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalvac/issue/32621/334791> adresinden alındı
- Öner, Ş. (2023). İklim değişikliği sorununun uluslararası gelişmeler eşliğinde Türkiye'nin politika ve kurumlarına yansması. *Ombudsman Akademik*(18), 13-47. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2916820> adresinden alındı
- Öniz, H. (2018). *Sualtı kültür mirasının korunması*. (H. Öniz, Dü.) Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Özevren, D. Ş. (2015, 01). *İklim değişikliği sözleşmesi ulusal ve uluslararası süreçler ile yapılan çalışmalar*. T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü: <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/%C4%B0DAR%C4%B0%20%C4%B0%C5%99ELER/2015%20ocak/2.pdf> adresinden alındı
- Özkerim Güner, N. (2018). *İklim değişikliği nedeniyle devletlerin sorumluluğu*. Yetkin Yayınları.
- Özkerim Güner, N. (2021). İklim değişikliği ve dünya mirasının korunması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), 263-288. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1905632> adresinden alındı
- Öztosun, C. (2024). Sualtı kültür mirasının korunmasında halkla ilişkilerin önemi. *Amisos* (9), 46-55. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4006968> adresinden alındı
- Pallemarts, M. (1997). Stockholm'den Rio'ya uluslararası çevre hukuku: Geleceğe doğru geri adım mı? (Çeviren: Bülent Duru). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(1), 613-632. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001995 adresinden alındı
- Paris Anlaşması. (2015). *Paris Anlaşması*. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı İklim Değişikliği Başkanlığı: <https://iklim.gov.tr/db/turkce/dokumanlar/paris-anlasmasi-13-20220808231948.pdf> adresinden alındı
- Paterson, M. (1996). *Global warming and global politics [Küresel ısınma ve küresel politikalar]*. Routledge. <https://ebookcentral.proquest.com/lib/anadolu/reader.action?docID=166891&ppg=31> erişim adresinden alındı
- Pazarcı, H. (1989). *Uluslararası hukuk dersleri II. Kitap*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Perez-Alvaro, E. (2016 çevrimiçi). Climate change and underwater cultural heritage: Impacts and challenges [İklim değişikliği ve su altı kültürel mirası: Etkiler ve zorluklar]. *Journal of Cultural Heritage*(21), 842-848. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1296207416300334#bib0025> adresinden alındı
- Perez-Alvaro, E. (2023 çevrimiçi). Underwater cultural heritage and the sustainable development goals [Sualtı kültürel mirası ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri]. *Blue Papers*, 2(2). doi:<https://doi.org/10.58981/bluepapers.2023.2.07>
- Perez-Alvaro, E., & Delgado, J. (2025 çevrimiçi). Decommissioning offshore structures and large ships: A threat or an underwater cultural heritage opportunity? [Açık deniz yapılarının ve büyük gemilerin hizmet dışı bırakılması: Bir tehdit mi, yoksa sualtı kültürel miras fırsatı mı?]. *Heritage & Society*, 18, 1-20. doi:<https://doi.org/10.1080/2159032X.2025.2470075>
- Popovski, V. (2024). Climate change as an existential threat: Translating global goals into action [Varoluşsal bir tehdit olarak iklim değişikliği: Küresel hedefleri eyleme dönüştürmek]. *Environmental Policy and Law*, 54, 127-139. <https://content.iospress.com/download/environmental-policy-and-law/epl239025?id=environmental-policy-and-law%2Fep1239025> adresinden alındı
- Prott, L., & O'Keefe, P. (1992). 'Cultural heritage' or 'cultural property'? ['Kültürel miras' mı, 'kültürel varlık' mı?]. *International Journal of Cultural Property*(1(2)), s. 307-320. <https://www.cambridge.org/core/journals/international-journal-of-cultural-property/article/cultural-heritage-or-cultural-property/B17F38F4873BDA8B21EF1BEA7DCD7D45> adresinden alındı
- Sadioğlu, U., & Ağralan, E. (2020). İklim değişikliği çerçevesinde 25. Taraflar Konferansı (COP25). *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(Ek Sayı-1), 361-385. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kauibf/issue/57604/721725> adresinden alındı
- Sharipov, S., Gudalov, M., Nematov, O., Torbaev, G., Kasimov, N., Mirzaeva, A., & Khazratgulav, K. (2024). Effects and consequences of climate change on the natural conditions of Mirzachol District [İklim değişikliğinin Mirzachol Bölgesinin doğal koşulları üzerindeki etkileri ve sonuçları]. *Natural and Engineering Sciences*, 9(2), 257-269. <https://doi.org/10.28978/nesciences.1574448> adresinden alındı
- SKMKDS. (2001). *Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage [Sualtı kültürel mirasının korunmasına dair Sözleşme]*. UNESCO: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126065> adresinden alındı
- Smith, H. D., & Couper, A. D. (2003 çevrimiçi). The management of the underwater cultural heritage [Sualtı kültürel mirasının yönetimi]. *Journal of Cultural Heritage*, 4(1), 25-33. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1296207403000050> adresinden alındı
- Sönmezoğlu, F., & Erler-Bayır, Ö. (2013). Çevre sorunlarına ilişkin uluslararası rejimler. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47, 247-289. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyasal/issue/629/6400#article_cite adresinden alındı

- Sunstein, C. (2007). Of Montreal and Kyoto: Tale of two protocols [Montreal ve Kyoto: İki protokolün hikayesi]. *Harvard Environmental Law Review*, 31(1), 1-66. https://heinonline.org/HOL/Page?collection=journals&handle=hein.journals/helr31&id=4&men_tab=srchresults erişim adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı . (tarih yok). *Kyoto Protokolü*. T.C. Dışişleri Bakanlığı : <https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). *Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)*. T.C. Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). *Paris Anlaşması*. T.C. Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, . (tarih yok). *Başlıca Ege Denizi sorunları*. T.C. Dışişleri Bakanlığı,: <https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (tarih yok). *Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)*. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı: <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Uluslararası%20Kuruluşlar/IPCC%20TR.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (2012). *1989 Uluslararası kurtarma sözleşmesine katılmamızın uygun bulunduğu kanun tasarısı ve dışişleri komisyonu raporu (1/530)*. TBMM. TBMM: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c050/tbmm24050103ss0209.pdf> adresinden alındı
- TC Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2012, 12 20). *Doha İklim Zirvesi*. T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı: Doha İklim Zirvesi <https://cygm.csb.gov.tr/doha-iklim-zirvesi-haber-6251> adresinden alındı
- Tekgöz, G. (2016). Geçmişten ders almak: Sürdürülebilir kalkınma için eğitim. *Bogazici University Journal of Education*, 31(2), 73-97. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/324820> adresinden alındı
- The Global Network of Water Museums. (tarih yok). *Chongqing Baiheliang underwater museum [Chongqing Baiheliang sualtı müzesi]*. Water Museums Global Network: <https://www.watermuseums.net/network/chongqing-baiheliang-underwater-museum/> adresinden alındı
- Tıraş, H. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/107656> adresinden alındı
- Tuna, M. (2015). 3. Ünite: Çevresel süreçlerin ve çevresel sorunların küreselleşmesi. M. Tuna (Dü.) içinde, *Çevre Sosyolojisi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tunç , H., & Çınar , T. (2019). İklim değişikliğinin siyasi nitelik kazanması üzerine bir inceleme. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 47-51. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/960641> adresinden alındı
- Turgut, N. (2001). *Çevre hukuku*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Türkeş, M. (2001a). Hava, iklim, şiddetli hava olayları ve küresel ısınma.. *Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü 2000 Yılı Seminerleri, Teknik Sunumlar, Seminerler Dizisi: 1.*, (s. 187-205). <https://www.mgm.gov.tr/files/iklim/yayinlar/havaiklim.pdf> adresinden alındı
- Türkeş, M. (2001b). Küresel iklimin korunması, İklim değişikliği çerçeve sözleşmesi ve Türkiye. *TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Süreli Teknik Yayın*, 61, 14-29. <https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/yayinlar/ids.pdf> adresinden alındı
- Türkiye Sualtı Sporları Federasyonu. (tarih yok). *Sualtı kültür mirası rehber dalıcı el kitabı*. Türkiye Sualtı Sporları Federasyonu. 03 12, 2025 tarihinde <https://tssf.gov.tr/wp-content/uploads/2024/03/Sualti-Kultur-Mirasi-Rehber-Dalici-El-Kitabi.pdf> adresinden alındı
- Türkoğlu, İ. (2020). Sürdürülebilir kalkınmada kültür mirasının yeri ve önemi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(20), 117-143. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1164814> adresinden alındı
- UN General Assembly. (1983-1984). *UN General Assembly A/RES/38/161 Process of preparation of the environmental perspective to the year 2000 and beyond [BM Genel Kurulu A/RES/38/161 2000 yılı ve sonrasında yönelik çevresel perspektifin hazırlanma süreci]* . United Nations Digital Library: <https://digitallibrary.un.org/record/65594?v=pdf> adresinden alındı
- UNESCO. (1982). *World conference on cultural policies: final report [Dünya kültür politikaları konferansı: son rapor]*. UNESDOC Digital Library: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000052505> adresinden alındı

- UNESCO. (2003). *2003 tarihli somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi*. 30/12/2024 tarihinde UNESCO: <https://www.unesco.org.tr/Home/Page/181?slug=Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras%C4%B1n-Korunmas%C4%B1-S%C3%B6zle%C5%9Fmesi> adresinden alındı
- UNESCO. (2013). *The Hangzhou Declaration placing culture at the heart of sustainable development policies [Hangzhou Deklarasyonu: kültürü sürdürülebilir kalkınma politikalarının merkezine yerleştirmek]*. UNESCO Digital Library: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000221238> adresinden alındı
- UNESCO. (2017a). *Records of the general conference, 39th session, Paris, 30 October-14 November 2017, v. 1: Resolutions [Genel Konferans, 39. oturum, Paris, 30 Ekim-14 Kasım 2017, v. 1: Kararlar]*. UNESCO Digital Library: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000260889> adresinden alındı
- UNESCO. (2017b). *UNESCO strategy for action on climate change [UNESCO iklim değişikliği eylem stratejisi]*. UNESCO Digital Library: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000259255> adresinden alındı
- UNESCO. (2021). *The United Nations decade of ocean science for sustainable development (2021-2030): Implementation plan [Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma için okyanus bilimi on yılı (2021-2030): Uygulama planı]*. UNESDOC Digital Library: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377082.locale=en> adresinden alındı
- UNESCO. (2022). *Ocean decade progress report, 2021-2022 [Okyanus on yılı ilerleme raporu, 2021-2022]*. UNESDOC Digital Library: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381708.locale=en> adresinden alındı
- UNESCO. (2024). *2024 Ocean Decade Conference: Barcelona Statement, 12 April 2024, Barcelona, Spain [2024 Okyanus on yılı konferansı: Barselona bildirisi, 12 Nisan 2024, Barselona, İspanya]*. UNESCO DOC Digital Library: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000391112> adresinden alındı
- UNESCO. (2025, 02 17). *Santorini ongoing earthquake swarm [Santorini'de devam eden deprem akını]*. UNESCO: <https://www.unesco.org/en/articles/santorini-ongoing-earthquake-swarm> adresinden alındı
- UNESCO. (tarih yok). *Culture/All culture challenges*. UNESCO: <https://www.unesco.org/en/culture> adresinden alındı
- UNESCO Open-ended Working Group of States Parties. (2023). *Open-ended Working Group in relation to Resolution 23 GA 11 concerning Climate Change and World Heritage [İklim değişikliği ve dünya mirası ile ilgili 23 GA 11 sayılı karara ilişkin açık uçlu çalışma grubu]*. UNESCO WHC: <https://whc.unesco.org/en/activities/1166/&p=whcc#:~:text=By%20Resolution%2023%20GA%2011,States%20Parties%2C%20assisted%20by%20the> adresinden alındı
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu. (2005). *Kültürel ifadelerin çeşitliliğinin korunması ve geliştirilmesi sözleşmesi*. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu: <https://www.unesco.org.tr/Pages/179/177/> adresinden alındı
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu. (tarih yok). *İklim değişikliği ve dünya mirası*. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu: <https://www.unesco.org.tr/Pages/1904/1358/%C4%B0klım-De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi-ve-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1> adresinden alındı
- UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. (tarih yok). *Kültür*. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu: <https://www.unesco.org.tr/Pages/156/13/K%C3%BClt%C3%BCr> adresinden alındı
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu. (tarih yok). *Somut olmayan kültürel miras ihtisas komitesi*. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu: <https://www.unesco.org.tr/Pages/52/19/Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras-%C4%B0htisas-Komitesi> adresinden alındı
- UNESCO. (tarih yok). *Underwater cultural heritage 2001 convention*. 2025 tarihinde UNESCO: <https://www.unesco.org/en/underwater-heritage?hub=365> adresinden alındı
- UNESCO. (tarih yok). *United Nations decade of ocean science for sustainable development (2021-2030) [Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma için okyanus bilimi on yılı (2021-2030)]*. UNESCO: <https://www.unesco.org/en/decades/ocean-decade> adresinden alındı
- UNESCO WHC. (2005). *Decision 29 COM 7B.a Threats to World Heritage Properties [Dünya Mirası Varlıklarına Yönelik Tehditler]*. 04 03, 2015 tarihinde UNESCO WHC: <https://whc.unesco.org/en/decisions/351/> adresinden alındı
- UNESCO WHC. (2007). *World heritage reports No:22 [Dünya Mirası Raporları n°22]*. UNESCO WHC: <https://whc.unesco.org/en/activities/474> adresinden alındı
- UNESCO WHC. (2008). *List of factors affecting the properties [Özellikleri etkileyen faktörlerin listesi]*. UNESCO WHC: <https://whc.unesco.org/en/factors/> adresinden alındı

- UNESCO WHC. (2017). *Decision 41 COM 7 State of conservation of the properties inscribed on the world heritage list [Karar 41 COM 7 Dünyamiras listesinde yer alan varlıkların korunma durumu]*. UNESCO WHC: <https://whc.unesco.org/en/decisions/6940/> adresinden alındı
- UNESCO WHC. (2021a). *Decision 44 COM draft updated policy document on the impacts of climate change on world heritage properties [7C Karar 44 COM 7C İklim değişikliğinin dünya mirası varlıkları üzerindeki etkilerine ilişkin güncellenmiş politika belgesi taslağı]*. UNESCO WHC: <https://whc.unesco.org/en/decisions/7917/> adresinden alındı
- UNESCO WHC. (2021b). *Resolution 23 GA 11 Policy document on climate action for world heritage [Karar 23 GA 11 Dünya Mirası için iklim eylemine ilişkin politika belgesi]*. UNESCO WHC: <https://whc.unesco.org/en/decisions/8026/> adresinden alındı
- UNESCO WHC. (2025). *World heritage list [Dünya mras ltesi]*. UNESCO WHC: <https://whc.unesco.org/en/list/?search=&danger=1&type=cultural&components=1&order=count> ry adresinden alındı
- UNESCO WHC. (tarih yok). *Climate change and world heritage [İklim değişikliği ve dünya mirası]*. 04 04, 2025 tarihinde UNESCO WHC: <https://whc.unesco.org/en/climatechange/> adresinden alındı
- UNESCO World Heritage Centre. (2003). *Linking universal and local values: Managing a sustainable future for world heritage [Evrensel ve yerel değerleri birleştirmek: Dünya mirası için sürdürülebilir bir geleceği yönetmek]*. UNESCO World Heritage Centre: <https://whc.unesco.org/en/events/421/> adresinden alındı
- UNESCO-IOC. (tarih yok). *Remote sensing of underwater cultural heritege [Sualtı kültürel mirasının uzaktan algılanması]*. UNESCO-IOC: <https://oceandecade.org/actions/remote-sensing-of-underwater-cultural-heritage/> adresinden alındı
- UNESCO-IOC. (tarih yok). *The cultural heritage framework programme (CHFP) [Kültürel miras çerçeve programı]*. UNESCO-IOC: <https://oceandecade.org/actions/cultural-heritage-framework-programme/> adresinden alındı
- UNFCCC. (2000). *Climate change information sheet 17 [İklim Değişikliği Bilgi Formu 17]*. United Nations Framework Convention on Climate Change: <https://unfccc.int/cop3/fccc/climate/fact17.htm> adresinden alındı
- UNFCCC. (2023, 12 13). *First global stocktake [İlk küresel stok sayımı]*. UNFCCC: <https://unfccc.int/event/cma-5?item=4> adresinden alındı
- UNFCCC. (tarih yok). *Why the global stocktake is important for climate action this decade [Küresel stok değerlendirmesi bu on yılda iklim eylemi için neden önemlidir?]*. UNFCCC: https://unfccc.int/topics/global-stocktake/about-the-global-stocktake/why-the-global-stocktake-is-important-for-climate-action-this-decade#tab_home adresinden alındı
- UNFCCC. (tarih yok). *What is the Kyoto Protocol? [Kyoto Protokolü Nedir?]*. UNFCCC: https://unfccc.int/kyoto_protocol adresinden alındı
- UNFCCC, The Mechanism Under The Kyoto Protocol. (tarih yok). *UNFCCC, "The mechanism under the kyoto protocol [Kyoto protokolü kapsamındaki mekanizmalar]*. UNFCCC: <https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol/mechanisms> adresinden alındı
- United Nations. (1972, 12 15). *UN A/RES/27/2997*. United Nations: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/270/27/pdf/nr027027.pdf> adresinden alındı
- United Nations. (1993). *Report of the United Nations Conference on environment and development [Birleşmiş milletler çevre ve kalkınma konferansı raporu]*. United Nations: [https://docs.un.org/en/A/CONF.151/26/Rev.1\(vol.I\)](https://docs.un.org/en/A/CONF.151/26/Rev.1(vol.I)) adresinden alındı
- WMO/UNEP-IPCC. (1990a). *Climate Change: The IPCC Scientific Assessment [İklim değişikliği: IPCC bilimsel değerlendirmesi]*. IPCC: https://archive.ipcc.ch/ipccreports/far/wg_I/ipcc_far_wg_I_full_report.pdf adresinden alındı
- WMO/UNEP-IPCC. (1990b). *Climate change the IPCC impacts assessment [İklim değişikliği: IPCC etki değerlendirmesi]*. IPCC: https://archive.ipcc.ch/ipccreports/far/wg_II/ipcc_far_wg_II_full_report.pdf adresinden alındı
- Work, T., Aeby, G., Neal, B., Price, N., Conklin, E., & Pollock, A. (2018, Mart). *Managing an invasive corallimorph at Palmyra Atoll National Wildlife Refuge, Line Islands, Central Pacific [Palmyra Atolü Ulusal Yaban Hayatı Sığınağı, Line Adaları, Orta Pasifik'te istilacı bir mercan morfunun yönetimi]*. *Biol Invasions*, 20, 2197-2208. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10530-018-1696-1#citeas> adresinden alındı
- Yüksel, A., & Barut, D. (2023). *Uluslararası çevre hukukunda sürdürülebilir kalkınma . Çevre Şehir Ve İklim Dergisi*, 2(3), 32-58. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2823553> adresinden alındı